

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1975

A TARTALOMBÓL:

GALAMBOSI LÁSZLÓ
KERESZTURY DEZSŐ
LOVÁSZ PÁL
PAKOLITZ ISTVÁN
TANDORI DEZSŐ
VERSEI

*

BERTHA BULCSU
INTERJÚ LOVÁSZ PÁLLAL

GALL ISTVÁN:
ÁPRILIS BOLONDJA

MÉSZÖLY MIKLÓS:
TERKÉP, ALISCÁRÓL

TUSKÉS TIBOR:
BESENCÉ

*

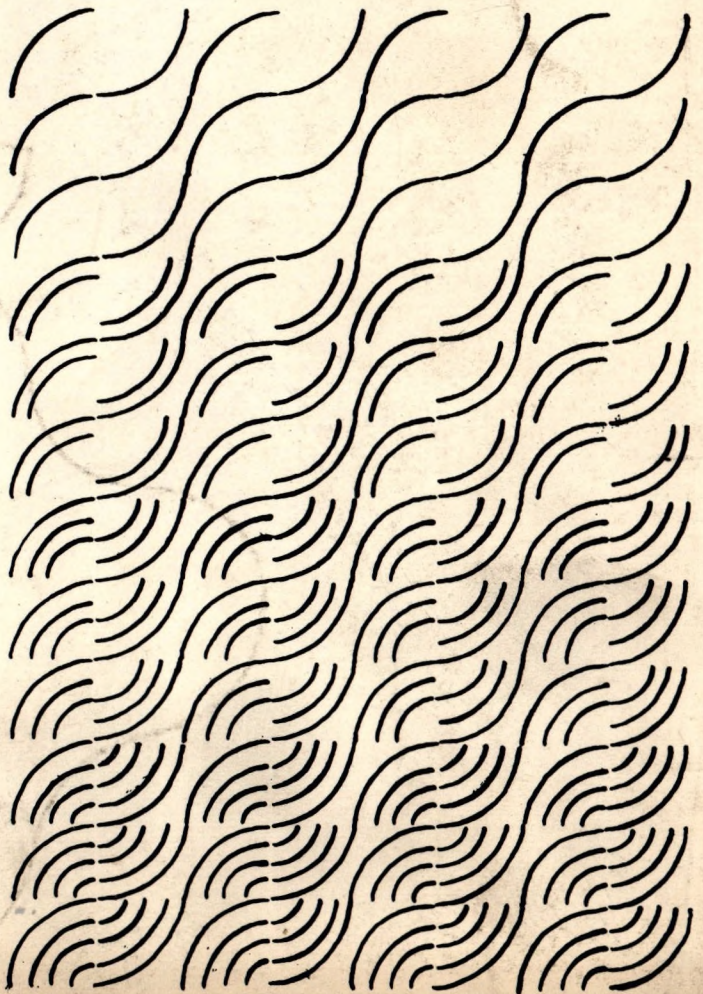
CZINE MIHÁLY:
CSUKA ZOLTÁN RÓL

FUTAKY HAJNA:
CSANÁDI IMRÉRŐL

POMOGÁTS BÉLA:
LENGYEL JÓZSEFRŐL

*

FULEP LAJOS
EMLEKEZETE

10

6,—Ft

SZAMUNKSZERZŐI:

BERKES ERZSÉBET
BERTHA BULCSU
BORBÉLY SÁNDOR
BOTÁR ATTILA
CZINE MIHÁLY
DÉVÉNYI IVÁN
FODOR ANDRÁS
FUTAKY HAJNA
GALAMBOSI LÁSZLÓ
GÁLL ISTVÁN
HAJNAL GÁBOR
KERESZTURY DEZSŐ
LOVÁSZ PÁL
MÉSZÖLY MIKLÓS
PAKOLITZ ISTVÁN
PALINKÁS GYÖRGY
POMOGÁTS BÉLA
RÓNAY LÁSZLÓ
SAROSI BALINT
TANDORI DEZSŐ
TROSZT TIBOR
TUSKÉS TIBOR

KÉPEK:

LANTOS FERENC
MÓSER ZOLTÁN

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XVIII. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM

1975. OKTÓBER

TARTALOM

LOVÁSZ PÁL versei: A Föld arcán, Zárka, Galambfészek, Búcsúzás előtt - - - - -	867
BERTHA BULCSU: Interjú Lovász Pállal - - - - -	869
PÁKOLITZ ISTVÁN versei: Oráció, Objektum, Csuka-les, Töredék - - - - -	875
GÁLL ISTVÁN: Április bolondja (kisregény, I.) - - -	877
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei: Sugárban, A jámbor, Kaput nyitó - - - - -	890
BOTÁR ATTILA versei: Sohase csönd, Üzenet - - -	892
MÉSZÖLY MIKLÓS: Térkép, Aliscáról - - - - -	893
TÜSKÉS TIBOR: Besence (riport, I.) - - - - -	897
TANDORI DEZSŐ: Négy szonett - - - - -	911

FÜLEP LAJOS EMLÉKEZETE

FODOR ANDRÁS: Fülepről és a tanítványokról - - -	913
SÁROSI BÁLINT: Fülep Lajos, a népzenei adatközlő - - -	917
DÉVÉNYI IVÁN: Fülep Lajos levelezéséből - - - - -	919

*

KERESZTURY DEZSŐ: Dies irae (vers) - - - - -	924
POMOGÁTS BÉLA: Elejétől végig (<i>Jegyzetek Lengyel Jó- zsef halála után</i>) - - - - -	926
CZINE MIHÁLY: Csuka Zoltán (tanulmány, II. rész) - - -	933
HAJNAL GÁBOR: Négysorosok - - - - -	943
PÁLINKÁS GYÖRGY versei: Üzenet, Természet utáni min- tázás éjjel - - - - -	944

*

FUTAKY HAJNA: A józan költészet dicsérete (<i>Csanádi Imre: Összegyűjtött versek</i>)	- - - - -	945
BORBÉLY SÁNDOR: Györe Imre: Elrepültek a lángosok	- - -	953
RONAY LÁSZLÓ: Káldi János: Tavaszt-kiáltó	- - -	954
BERKES ERZSÉBET: Készülődések ideje (antológia)	- - -	956
TROSZT TIBOR: Julow Viktor: Csokonai Vitéz Mihály	- - -	957
A Jelenkor krónikája	- - - - -	959

K É P E K

LANTOS FERENC rajzai	- - - - -	891, 896, 923, 942
----------------------	-----------	--------------------

Műmellékleten

Lovász Pál-portrék
(*Móser Zoltán fotói*)

A borítón

Lantos Ferenc rajzai

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Elfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi
jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72,— Ft.

75-3781 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

LOVÁSZ PÁL

A Föld arcán

*Falum tészkében ősi védelem
burkából, együgyű csodát adó
állathangok s édes paraszti szó
pihéi közt pattant ki életem.*

*Városba hurcolt sors jutott nekem;
egetlen évek, puszta kő között
csatangoltam, mint anyjától szökött
véres lábú, hajszott, bitang csikó.*

*Kétszer kisiklott a világ velem,
ördög dübörgött harci tengelyen,
s halált árultak próféták, gazok.*

*Tótágast áll minden trón ideleln –
a vér trágyáján vérvirág terem –
A Föld arcán kimeredt szem vagyok.*

1944.

Zárka

*Az éj iszapja egyre árad,
előlmosodnak a falak,
terhükkel lejjebb hajlanak –
          mogorva szó dobol fülemben –
segítségért hová kiáltsak?*

*Sötét, jeges folyóba estem
elkalandozó kisgyerek,
nem nyúlnak értem jó kezek –
          a szó kemény ütemre gyorsul –
kivert eb lelke szűkül bennem*

*Kösziklára vetették ágyam,
csontom, velöm, inam sajog,
kinokkal betakart vagyok –
          a szó vaspántja mellem fogja –
az ólom nő az éj falában*

*Kakasszó ércén mégis virrad,
házunkon rózsafény remeg,
értem rettegnek odabent –
a szó agyam mélyébe fordul –
kurtára mérték napjainkat*

*Búcsúhelyem e nyíló kocka,
arasznyi tér, négy zárkafal,
kint ég, föld ébred, zeng a dal –
a szó hurokként függ fölöttem –
kilépek végső hajnalomba*

*– Nem tudják, csak jelszót hibáztam,
hű, tiszta volt mindig hitem,
hozzám nem szállt le senki sem –
az ítélet szederje rajtam –
tényt csirázik kinyúló árnyam*

Galambfészek

*Irányi Dániel tér 8 alatt
a párkányon, az ablakok között
kikelt egy kisgalamb.*

*Nedves pöhely, lágy csőr, síró torok –
nem védi már biztos fehér burok,
csak apja, anyja váltott melege.
Fölötte nyílik zörgő ablakom,
könyöklők benne, imbolygó veszély –
fölnéz s már érzi:
őt, engem, házat, földet, csillagot
eggyé ölel az élő irgalom*

Búcsúzás előtt

*Nagynéha láthatlak csak, mint a Nap
a bűvó rózsát lent a ták alatt,
mit hajló lombok ága rejteget.*

*S búcsút jelentő esti fellegek
az égen máris felsötétlenek,
s a félelem megáll szívem felett:*

*ha elszakít a hosszú éjszaka,
megvált-e majd egy új nap hajnala,
hogya fogva tartson őrző két szemed?*

Interjú Lovász Pállal

Ha arra gondolok, hogy Balassi Bálint elcsábitotta Ungnád Kristóf egri kapitány és horvát bán feleségét, Losonczy Annát, hadakozott a szomszédokkal, a törökkel, s Dobó Krisztina vélt járandóságai fejében erőszakosan elfoglalt egy várat; Petőfi forradalmat szított Pesten, s a csatatéren halt meg; Ady és József Attila nyíltan lázított az elavult, reakciós társadalmi berendezkedés ellen: Lovász Pál kétségtelenül szelíd költő, tisztességes, etikus ember. Finom, halkszavú lény, aki talán soha nem sértett meg senkit, nem okozott fájdalmat vagy gyötrődést sem embernek, sem állatnak. Lovász Pál kedves, finom ember, aki lelkiismeretesen elvégezte a munkáját hivatalában, s a közjó érdekében sok mindent tett. Szinte magam előtt látom, ahogy feleségével, karonfogva, lassú, pontos léptekkel végighalad a Király utcán, hogy részt vegyen az irodalmi társaság egyik felolvasásán. A lába alig érinti a járdát. Az előcsarnokban ott áll a polgármester, int neki, odamegy, mögöttük főorvosok beszélgetnek, az egyetem néhány tanára is megjelenik. S akkor megpillantja a fiatal költőt. A költő sovány és részeg. Egy kurva támogatja a ruhatár mellett. A költő újra és újra benyúl a lány szoknyája alá, s ilyenkor elővillannak hófehér combjai. Védekezik, és támogatja a költőt. Lovász Pál megértő, szereti a fiatal költőt, s úgy helyezkedik, hogy a polgármester semmit se vegyen észre. Lovász Pál a nem túlzottan magas, hóbortosan kulturált fiatalemberben megsejtette a jövő nagy költőjét. Sejtése boldoggá tette. Pécsen Janus Pannonius óta így megy ez. Vannak kurvák, és vannak költők. A költők mögött mecénások állnak. A mecénások a szép verseket szeretik, és a tisztességet. Csakhogy a költőknek gyomra, torka és nemiszerve van. Ebből minden korban sok bonyodalom származott. Lovász Pál és a nők? . . . Azt hiszem, nem szabadna erre gondolnom. El lehetne képzelni, hogy az OTI igazgatója az egyik kereskedő fekete hajú feleségével, aki délről származik . . . Vagy egy cseléd . . . Egy fiatal cseléd, ahogy kihajol az ablakon és kirázza a porrongyot . . . Én nyilván a kezemet legalább kinyújtánám, és ugye . . . De Lovász Pál szigorúan etikus ember volt fiatalabb korában is. Család, családi hagyományok, a szeretve tisztelt feleség, az érzések tisztasága megtartotta Lovász Pált a tisztesség korlátain belül. Biztonságos hely. Nagy erőt ad az embernek a teljes erkölcsi felemelkedéshez.

Az élmény sokszor szellemi. A szellemi érzéklés és gyönyörűség élményéből a világirodalomban nagyon szép költemények születtek. Vannak szép versek, és vannak olyanok, melyeket nem lehet minősíteni, de feldühítik az embert, elkészerítik, kést, vagy taplót adnak a kezébe, rádöbentik valamire, tönkreteszik a nyugalmat, vagy az életét, elkábítják, mint a bor, vagy megmérgezik, mint az arzén. Lovász Pál szép verseket ír, gyönyörűséggel írja, s érzelmiei, ahogy a szavak elrendeződnek, egyre nemesebbé válnak. Finom és nemes érzések veszik körül az esti lámpafénynél, sokszor éjszaka, sokszor talán még hajnali órában is. Lovász Pálnak boldogságot okoznak az alkotás feszült, különös órái. A szépség megszállottjai sokat tettek haj-

dan a magyar írásbeliség terjedéséért, később az egész hazai kultúráért. *Szép-
anyám földjén* című költeményének második versszaka így hangzik:

*„Templomkilincs tényén tenyere parázslík
harangszó hangjában imája hintázik
Mecseki sziklán fönn, vadrózsabokorban
tündöklő arcának igézete lobban . . .”*

Nagyon szép. Nekem tetszik, megnyugtat, érzek valami nagy, nagy emóciót. Érzem, hogy Lovász Pál mit érzett, amikor írta. Az olvasó persze . . . A hétköznapi olvasó lehet, hogy nem azt érzi, amit Lovász Pál, hanem, amit saját maga.

Lovász Pál 1896. május 28-án született Bácsföldváron. 1923-ban jogi doktorátust szerzett Szegeden. Utána a Népjóléti Minisztérium tisztviselője lett, majd 1928-tól az OTI igazgatója Pécsen. A Mecsek alján bekapcsolódott az irodalmi életbe, a Janus Pannonius Társaság titkára, majd főtitkára lett. 1941-től 1942-ig a Sorsunk társszerkesztője. Művei: Tiszamentén (versek, Óbecse, 1922); Vándorút (Versek, Pécs, 1942); A Janus Pannonius Társaság tíz esztendeje 1931–41 (1941).

Elég régen, tizennyolc esztendeje ismerem Lovász Pált. Kellemesebb emberrel még nem találkoztam. Most, hogy írnom kell róla, mégis nyugtalan-ság fog el. Szederkényi a Jelenkornál azt mondja, hogy az Irányi Dániel téren lakik. Hol lehet ez az Irányi Dániel tér? Soha nem hallottam róla. Galambosi Laci, aki megrendítő verseket írt a sörényes, lángoló érzelmekről, s vesebaja van, elkísér. Jól odatalál, mivel nagyon sokat járt Lovász Pali bácsinál. Hajdan neki mutatta meg a verseit. Lovász Pál szerette, és bizonyára még mindig szereti a fiatalokat, szívesen izlelgeti a szép, harmonikus szókapcsolatokat, jelzőket. Galambosi dűnnyögve beszél. Mondatai burokb-an születnek. Kívül panasz, belül óvatos elégedettség. Beteg, de autója van. Pici autó, de szőlője is van. Nem ihat.

Amikor odaérünk, meglepetten látom, hogy Lovász Pál a Búza téren lakik, közel az egyetemhez, postához. Minek kell Magyarországon minden teret, utcát öt évenként átkeresztelni?

Ahogy belépek a lépcsőházba, megcsap a művelt középosztály szaga. Kellemes. Ahogy megyek fölfelé a lépcsőn, két érzés között vívódom: szeretnék vadászkutya lenni, vagy kérő. Jó lehet egy ilyen házba bejönni és megkérni egy lányt. Gondozott lányok, tiszta bugyi, a fejekben semmi zűr-zavar. A lányok természetesen minden etázson zongoráznak.

Megállok, s ahogy tapogatok a csengő után, elhatározom, hogy jól megnézem Lovász Pál zongoráját. Régen a zongora volt a státusszimbólum, most a kutya. Ma két öreg Bösendorferért adnak egy ír szettet. Persze az ösök, az ösök sokat számítanak kutyaországban.

Fiatalabb Lovász Pálra emlékeztem. Ha valaki a múlt században született, 1975-ben nem lehet túlzottan fiatal. Pizsamakabátot visel, pantallót, fekete cipőt. Bevezet, érzem a hangján, hogy szeret. Lábadozik valamiből. Betegség. A szobában nagy a zűr-zavar. Tataroznak . . . Ablakok, ajtók át-helyezve, festés, a földem . . . A bútorok össze-vissza, rajtuk ruhák, képek, könyvek, irattartók. A vitrin fénytelen. De az asztalok . . . Több asztal van a szobában . . . Íróasztal, kerekasztal . . . Távolról hangok . . . Pali bácsi né-

hány szóval jelzi, hogy egy szobát kiadnak, s most, amíg az ügyek rendeződnek, itt él a menyé is.

Milyen ez a lakás? Nem tudom. Áttekinthetetlen. Minden egymás hegyén-hátán. Képek, tárgyak, por... Felfénylik egy füles ezüst tál, néhány ólomkristály. Valamin a fal közelében zöld növények állnak, kaktusz, filodendron. S ott egy vitrin... A vitrinben picike tárgyak... Lovász Pál egy asztal felé terel... Vánkosok is vannak... Valamin vánkosok, himzések...

Az asztalon sok üveg. Konyak, pálinka, bor, poharak.

Leülünk.

– Két éve tatarozzák a házunkat... Senki sem volt itt családtag, így minden összekeveredett. Vízvári Mariska szakácskönyve mellett találtam meg Surányi Miklós elnöki megnyitóját...

Lovász Pál lehajol, s valami mögül felemel egy tablót:

– A Janus Pannonius fal...

Régi fényképek, Surányi Miklós, Csorba Győző, Kodolányi János, Várkonyi Nándor, Erdélyi József, s ha jól látom, Babits.

– Rendeznem kellene a Janus Pannonius Társaság iratait is. Hárs Éva, a múzeum igazgatója felkért. Negyven gyűjtőt már beadtam a múzeumnak, Horváth Csilla kezébe. Még úgy harminc gyűjtő van vissza. Sok ezer levélből kell kiválogatni az összezilálódott anyagot, igen nehéz munka. (Felemel egy dossziét). Például itt van ez... Annak idején egy sorozatban adtuk ki a Janus Pannonius Társaság könyvtárát. Fiatalokat hoztunk ki. Huszonhat kiadványt sikerült napvilágra hozni, aztán jöttek a változó idők és a kiadás lehetősége is megszűnt.

Lovász Pál leteszi a gyűjtőt, aztán végtagjait tapogatva keserűen rámosolyog:

– Az ember nem hiszi, hogy ez bekövetkezhet. Ez az én kezem, az én lábam. Mekkora erő kell hozzá, hogy az ember elfogadja... A mosolygó öregek makacssága. Önts magadnak konyakot...

– *Ez jugoszláv konyak?*

– Igen. Most kaptam... A jugoszláv kapcsolatok úgy jöttek, hogy én bácskai vagyok. Jóleső érzés, hogy a szülőföld így utánam jön. Eljöttek hozzám a Szvetozár Markovič iskola irodalmi szakkörének a tagjai és a vezetőjük. Többször voltak itt.

– *Bácsföldváron születél...*

– Igen, Bácsföldváron. Zenta alatt, a Tisza mellett van mindjárt. Alatta fekszik Titel és egész közel Újvidék. Háromezer magyar és háromezer szerb lakta a települést. Ott születtem és ott tanultam meg édesanyámtól és apámtól, hogy egyformán kell szeretni a magyarokat és a szerbeket. Egyformán voltak magyar és szerb barátaim. Ha magyar ház előtt mentünk el magyarul, ha szerb ház előtt, akkor szerbül köszöntünk.

– *Szép környéken születél. Milyen volt ott az élet? Édesapád mivel foglalkozott?*

Lovász Pál körülnéz, lehajol, aztán a bútorok közül felemel egy nagy, bekeretezett képet. Régivágású, határozott pillantású férfi néz rám a képről.

– Az édesapám... Itt találtam minden lim-lom között. A keret eltöre-

dezett. Bácsföldváron évtizedeken át ő volt a falu jegyzője. Voltak gondolatai . . . Artézi kutat furatott. Édesapám terve alapján gázfűtést és világítást csináltak nálunk. Parkosítottak. Szőlőt telepített a Tisza volt árterületén, ahol kitűnő borok teremtek. Mielőtt szabályozták a Tiszát, minden tavasszal a faluig terjedt és hőmpölygött az áradat.

– *Mi vonzott az irodalomhoz, hogyan kezdődött?*

– Hogy az irodalomhoz kapcsolódtam, az a családtól öröklött hajlam következménye. Édesanyám lelkialkata nagyon hatott rám, meghatározó volt. Rendkívül érzékeny lélek volt, tele lelki finomsággal, félelemmel.

– *Földetek is volt Bácsföldváron?*

– Nem volt, csak néhány hold szőlőnk . . . (Elméláz). Hihetetlen jó modora volt a szerb parasztnak. Ez az élmény egy életre kiható embertiszteletnek alapja lett.

– *A lelkek mélyén azonban valami készülődött már, nem? A történelem nagy fordulataiból megérzett valamit az értelmiség és a művelt középosztály? Mire számítottatok ott?*

– Szellemi igény volt fölfelé és lefelé nézni . . . De ne felejtjük el, hogy Bácskában voltam, s ott aránylag nagy volt a jómód. A kisparasztokban megvolt a tisztelet, de ott a parasztság iránt is élt a tisztelet. Jöttek hozzánk parasztemberek . . . Kuruc Jánosnak olyan viselkedése volt, mint egy angol lordnak. Amikor elmentek, édesanyám azt mondta, hogy ezek nagyon tiszteltudó és tiszteletet kiváltó emberek.

– *Gondolom, azért agrárproletárok is laktak ott . . .*

– Voltak szegény emberek, de kevesen. Amerikába senki nem vándorolt ki. Jó mód volt. Bácskában voltunk. Ezért nem is nagyon kereste az értelmiség, hogy mit hoz a jövő. Háborúra egy pillanatig sem gondoltunk. Amikor egy nyári délutánon habos lovon megérkezett egy rendőr, döbbenetes volt. Óbecséről jött, édesapámat, a jegyző urat kereste, és átadta a mozgósítási parancsot. Gonosz álmom volt. A háborúra senki sem gondolt, és senki nem hitte, hogy lehet háború. A háborús propaganda aztán megrontotta a lelkeket, a magyarok és a szerbek viszonyát is. Amikor a háború aztán kitört, felhéc-celt fiatalok járták az utcákat, furkósbotlaltal verték a járdát és kiabáltak: „Vesszen kutya Szerbia”.

– *Merre vezetett a te utad?*

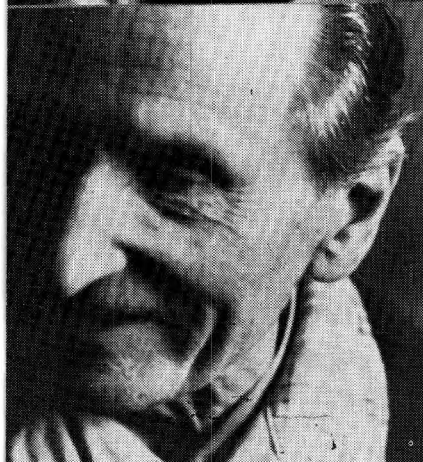
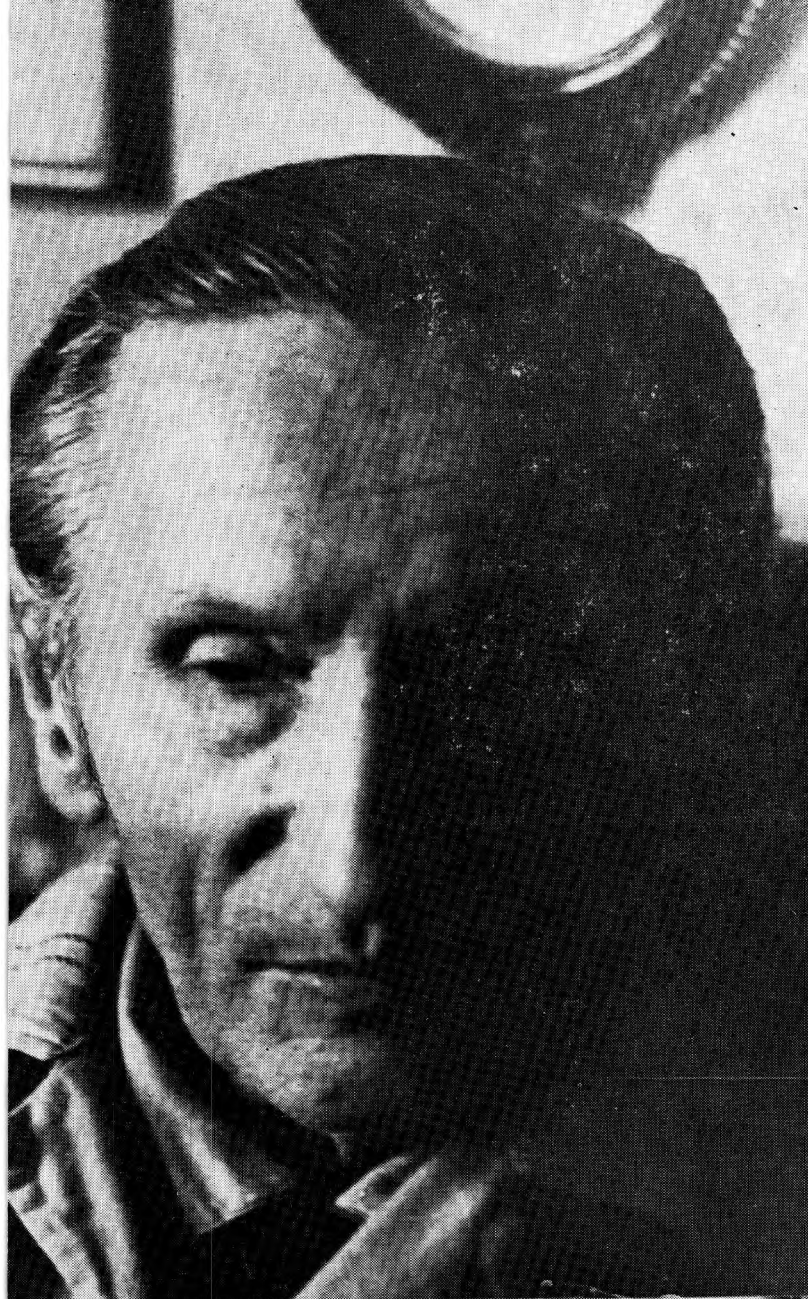
– 1922-ben végleg elköltöztem Bácsföldvárról. Temesvárra mentem, ott próbáltam állást keresni, de akkor volt az állástalan diplomások korszaka. Budapestre kerültem, ott a Népjóléti Minisztériumban kaptam egy kezdő állást. Onnan az OTI központjába kerültem, és 1928-ban költöztem Pécsre. Az OTI itteni vezetője voltam és mindvégig megtartottam ezt a posztot, a felszabadulás után is. 1951-ben nyugdíjba mentem.

– *Ha előlről lehetne kezdeni az életet?*

– Akkor újra az OTI-ba mennék. Amikor én átvettem, még Országos Munkásbiztosító Pénztár volt a neve.

– *Ne értsd félre kíváncsiságomat . . . Te úriember voltál. Hogyan érezted magadat az írók között, akik bármennyire tehetségesek és műveltek is, viselkedésükkel, életmódjukkal, véleményeikkel sokszor meghökkentik az embereket?*

– Nálam az úriember erkölcsi kategória. Kifogástalan, humanisztikus, cselekvő emberbarát. Semmiképpen sem azt jelenti, hogy az illető társadalmilag hol áll. Egy somogyi dzsentrit, akinek 80–100 holdja volt, mulatott, pezsgőzött, én régen sem tartottam úriembernek. Az édesanyám megindítóan mesélt el egy-egy betegséget, gyerekhalált. Elsiratta az alvégen meghalt gyerekeket, lányokat. Láttam, hogy a baj nem válogat. Egyformák vagyunk, és segítenünk kell egymást. Ez erősödött meg bennem. Először nem is tudtam, hogy milyen jó helyet találtam a munkásbiztosítónál. Az értelmiség körében soha annyi megható megnyilatkozást nem kaptam, mint egy-egy munkástól, proletártól. Soha nem volt fogadó órám, mindenkit fogadtam. Néha robbant az ajtó, és mérges ember állt előttem: „Maga az igazgató?” – Leültettem, megkínáltam cigarettával, megkérdeztem, mi történt? 1928-tól 1951-ig a szobámból elégedetlen hangú ember nem távozott.

– *A hivatal sok időt elvett tőled. Mikor áldoztál az irodalomnak?*

– Éjjel, ezért is szoktam rá az altatók szedésére.

– *Írói életutaddal elégedett vagy?*

Lovász Pál a Janus Pannonius Társaság tablójára mutat:

– Ez egy nagy öröm számomra. Pécsen a legkiválóbb költők megjelentek. Egyáltalán ugye régen Janus Pannoniusról mit gondoltunk? Egy versket író papi ember . . . És most kérlek Pécsen van Janus Pannonius utca, gimnázium, múzeum és mindenféle. Ez megnyugvást kelt bennem. A társaság kivirágzott, betöltötte hivatását, aztán befejezte működését.

– *Miért gondoztad olyan odaadóan a Janus Pannonius Társaság ügyeit?*

– Amikor idekerültem, biztosra vettem, hogy van itt egy irodalmi társaság. Meglepetéssel láttam, hogy nincs. Természetesen láttam már, ahol van, ott virul az irodalmi élet, bátorítást ad az íróknak. Így én nagy örömmel vettem, hogy itt van a tudományegyetem bölcsészeti kara, és olyan emberek, mint Tolnai Vilmos, Várkonyi Nándor, Birkás Géza, Halasi Nagy József, Thienemann Tivadar. Ekkor kérlek Tolnai Vilmoshoz fordultam, hogy vállalja el az elnökséget. Ő rendkívül udvariasan az elnökséget elhárította, de támogatta a társaságot. Tanácsolta, hogy Surányi Miklóshoz forduljak. Így utaztam fel Budapestre és kértem fel Surányi Miklóst. Surányi nagy örömmel vállalta, leutazott, haláláig minden ülésen részt vett, és mindent megtett a társaságért.

– *Közben te is írtál . . .*

– Az első versem tizenhat éves koromban jelent meg a temesvári újságban. Aztán majdnem minden otthoni hangulatból, képből vers született. Ezek a bácskai, bánáti és erdélyi lapokban jelentek meg. Így jelent meg „Tiszamentén” című kötetem 1922-ben Óbecsén.

– *Mi sikerült, mi nem?*

– Azt szeretném, hogy amit eddig megírtam, ne vesszen el, fórumot kapjon, kötetben lásson napvilágot. Minden versemet felelősséggel írtam

meg, úgy, hogy valamit használni tudjak, legyen hatásuk. Nem anyagi, hanem erkölcsi értelemben egy-egy lépés a jobb felé. Úgy érzem minden versemet ezzel a gondolattal írtam meg. Úgy érzem, aki kézbe veszi, annak tudok használni. Gonddal, lelkesültséggel írtam meg minden versemet.

– *Milyen lehetőségei vannak egy ilyen válogatott kötetnek?*

– Említették, hogy egy válogatott kötet készül majd... Ez kis része csak az én verseimnek, de nagyon megnyugtatna, ha ez kijönne. És akkor még, azt gondolom, rendezném a többi, az összes verseimet. Legépelem és odaadom Weissenbeck József tanárnak, aki szülőföldemen az irodalmi élet egyik vezetője, és elhelyezi ott... A gyermekverseimet is szeretném összegyűjteni, de legelső dolgom a Janus Pannonius Társaság iratanyagának rendezése a múzeum számára.

– *A Tisza partján születted, hogyan szoktad meg Pécsset?*

– Megszerettem Pécsset. Itt a Balokányba jártunk el, és igen sok gyönyörű élményt szerzett nekem a Janus Pannonius Társaság. Többször hívtak vissza Pestre, elő is léptettek volna, de Pécs mellett kitartottam. Nagyon sok gyönyörű élményem volt az OTI-ban is. Egy hivatalban keveset ad az ember, de ezért a kevésért olyat kap, amit nem is várt. Amikor nyugdíjaztak, a Szókó körül sétáltam. Találkoztam egy munkással, odakiabált: „Lovász igazgató... Küldték, vagy ment? Mert ha nem magától ment, gyalog elmegyünk Rákosihoz...”

– *Mióta laktok ebben a lakásban?*

– Negyvennégy éve, akkor itt az ablakom alatt még piac volt, sátrak, kofák, részegek, vidám zsvivaj.

Lovász Pál tünődve áll a bútorokkal, tárgyakkal zsúfolt szobában. Pillantása megállapodik egy-egy képen, könyvön, párnán, aztán kipillant az ablakon a térre: mintha keresne valamit. Elköszönök.

Kint a tér szélén, a hajdani szekerek, zsákhalmok, lacikonyhák nyomát kutatom, mert nemcsak negyvennégy éve volt itt piac, hanem az én időmben is. De a hajdani búza-piac nyomtalanul eltűnt, csak az emlékeinkben él, mint annyi más dolog. A hajdani Király utca végén jut eszembe, hogy semmit sem tudtam meg Lovász Pál zongorájáról. Talán nem is volt zongorájuk.

Oráció

*Ments meg minket Uram
a szolgáltatók önkényeskedésétől,
megalázóan vállveregető és kioktató,
az átlagot jóval fölülmúló
fölényes agressziójától;
mindenfajta kiszolgáltatottságtól ments meg,
teszem azt a maszek fuvaros
versenytársnélküli, felelőtlen ígéretéseitől;
ments meg
a testben és lelki szegénységben dalmahodó,
a mesterségre oly igen rátarti gögösöktől,
valamint a mundér becsületére mit sem adóktól;
ments meg minket, hogy ne igyekezzünk
házba, háztájiba, nyaralóba, autóba ölni
fogunkhoz vert garasainkat;
ments meg a fogyasztói habzsolástól,
s a világméretű zabálás helyett
bocsáss rendelkezésünkre mannát,
amit – akár a krumplit – százféleképpen
és jóízűen el lehet készíteni;
táplálj tengeri algával,
meztelen csigabigából kreált pástétommal,
hogy hosszú életűek lehessünk a Földön,
s vidám turisták gyanánt ugrabugrálhassunk
egyik Csillagról a másikra.*

Objektum

*A lándzsás vaskerítéssel bezárt
beépítetlen éden
gizgazos közepében
végső szükségletképpen
korhűtlenül-idétlen
gögöl egy terdetorony-reterát.*

Csuka-les

*A berki horgászok két kapás között rágyújtva
vagy félredolguk végeztével fölemlegetik:
tiz éven át itt téblábolt nyaranként
egy kétbalkezes manusz
valami íróféle vagy mi a franc
naphosszat nagy lelkesedéssel kitartóan ült
márkás botja mellett
de elügyetlenkedett minden kapást
senki se látta hogy valaha fogott volna
persze hogyha harap a kishal
akkor a csuka nem zavarász
megtfordítva ugyancsak ez az ábra – –
ha egyebekben is ilyen volt a szerencséje
nem vihette valami sokra
fene tudja hol ücsörög most
merrefelé lesi reménytelenül
az éppenhogy-méretes csukát – –
lehet hogy már nem jön többet a berekbe
tán valahol az égi partokon bogozza
örökké összegubancolódó zsinórját – –
sokat bajmolódott a szívével
az ilyeneknél elég egy rossz mozdulat
és kész*

Töredék

*se hal
    se vers
se sült
    se nyers
se nap
    se hold
se van
    se volt
csupán
    a hecc
hogy még
    lehetsz*

Április bolondja

... És ha negyvenötben a z o k érnek előbb ide? – kérdezte tőlem Nagyokos Valaki, aki a II. világháborút egy nagy-szabású, de hanyagul megrendezett terepfutó versenynek véli; mégis fogadjuk el jogosnak a kérdést, hiszen egy háborúban sok minden megtörténhet, az is, ami tulajdonképpen „nem történhetett” meg.

1.

Március utolsó napján verőfényes az idő, tavasz van. Aprócska fűszálak bújnak elő, átverekszik magukat a tavalyi szintelen giz-gazon, és kíváncsian néznek szét. Tetszik nekik a világ, mert csupán egynaposak, üde zöldek, gyanútlanok. (Mit se tudnak például arról, hogy bár 1945-öt írunk, a háborúnak még nincs vége, a front még nem ért el idáig, és nem masírozott még át rajtuk.)

Kint a határban Hölz Ferdinánd, egy rongyos kis öreg, a kövesút árkának a partján kuporog. A földön matat. Ujjai karmosra görbültek, inasak, feketék, akár a tyúk lába. Egyre izgatottabban turkálja a gyöpöt. Végre meg-leli, amit keres, kipiszkálja a gyom közül, és szutykos markában a szeme elé emeli.

Egy töppedt papsajt.

Az orra előtt tartva ide-oda ingatja, egész teste vele ring, és áhítatosan dúdolja: „katicabogárka szállj el, szállj el...” A papsajt azonban nem moz-dul. Ráfúj. Semmi.

– Tavaly még röpültek – mormogja az öreg –, meg szép pirosak voltak.

Tenyerét csalódottan lefelé fordítva rázogatja, utána koszlott nadrág-jába törli a kezét. És már semmi jót nem vár ettől az évtől.

De Hölz Ferdinánd bolond.

Nem mondhatjuk, hogy a „falu bolondja”, mert Somfa kisváros. És nem is az egyetlen bolond, akit a helység még számon is tarthatna – Somfán sok a bolond. Majd minden utcában van egy.

Napoleon hadai, a győri csata idején, kétszer átvonultak itt, és a francúz betegséget hagyták emlékül. Régebben a Habsburgok zsoldoscsapatai jártak mindig erre, német, spanyol, olasz meg mindenféle idegen nációk; Bécsből küldték őket a törökök ellen, a kurucok ellen. És ezen a nyugati határszélen évszázadok óta a katonafogdosás elől se tudtak elbújni a helybeliek, vitték őket tíz évre, húsz évre. Mire visszajöttek mint obsitosok, világlátott férfiak lettek. Vérükben hozták az európai kultúrát.

A környék szőlőhegyeiből társzekereken szállítják a bort Ausztriába, ide a szomszédba. Ez a legfontosabb jövedelmi forrás. De azért ittmarad annyi,

amennyi a telhetetlen bendőkbe kell. És ezekben a deliriumos szervezetekben mint táptalajon, úgy él a szifilisz.

Így hát Hölz Ferdinánd nem különleges eset. Egy bolond a sok közül. Sorstársai felosztották maguk között a várost, akár a koldusok vagy az adószedők. Mindegyiküknek megvan a maga körzete, néha csupán utcája. Sikerre csak ott számíthat. Ha ott tolja le a nadrágját, kiröhögik és megjutalmazták ételmaradékkal, ha a szomszédban próbálja ugyanezt, megverik; megvan nekik a maguk félnótása.

Különben körzetenként más és más járja, amit megszoktak a lakosok, és elvárnak a bolondjuktól (akinek sokszor már az elődje is azt csinálta). A nadrágletolás közönséges dolog, valljuk meg. Vannak eredetibb mulattatók. Az egyik gyagyás például szöget eszik, böjti napon faszöget. Egy másik különböző nyelveken énekel, pedig beszélni még magyarul se tud. A Nagytemplom bejáratánál is jobbról, balról egy-egy féleszű hányja magára a keresztet, ők a két lator, így nevezik magukat. És akad egészen kifinomult produkció: a belvárosi kávéházba jár egy süsü koma, aki a napi sajtóból olvas fel, és evvel frenetikus sikere van az ügyvéd- és orvosféle romlott lelkű intellektueleknél.

Hölz Ferdinánd még kollégái közt is szerencsétlen flótásnak számít. Neki ugyanis csak a város szélén jutott hely, ahová a koldusok se járnak ki. Mihez lehet itt kezdeni? Próbált pofákat vágni, nyelvet öltögetni. Megverték. Dévajkodott a nőekkel. Megverték. Kukorított és nyerített. Megverték.

Az első sikerét akkor aratta, amikor egy kikapós asszony ablakán bekiáltott: jön a férjed! Így lett belőle a Kajabálós Ferdinánd.

Jön a férjed!

Jön a feleséged!

Jön a pasasod!

Ezeket váltogatva ordibál be a házakba. A szomszédokat ez mulattatja, és löknek neki egyet-mást. Közben kiszélesítette a repertoárt. Jön a zсарu! – kiabálja, s ezt a figyelmeztetést mindig megjutalmazták (utólag! – ha valóban jött, és sikerült elillannia annak, akinek nem volt létfontosságú a vele való találkozás).

Jön a zсарu! Jön a finánc!

Ez Kajabálós Ferdinánd két varázsmondata. Sajnos, a hivatalos közegek ritkán járnak a külvárosban. Enni pedig minden nap kellene. Azonban a tolvajok, zsebeselek, valamint a zugpálinkafőzők és dugi borkimérések tulajdonosai ideges emberek, akik megverik, ha fölöslegesen kiabál. Nehéz kenyér ez. Mert Kajabálós Ferdinánd tulajdonképpen nem is szeret kiabálni. A csöndet szereti, kimondottan a csöndet. Mert finom lélek. Ha az éhség nem űzi, kimegy a mezőre, lefekszik a fübe, és mélézva félnapokat elheverészik. Bámulja maga fölött az eget, a madarakat: mintha azon a kék üvegplafonon próbálnának áttörni. Pedig mi lehet azon túl? Egy másik világ, fejjel lefelé: város, mező, és alattuk az ég üveglapja, amin az ottani madarak akarnak ide átvergődni. Mindezt pontosan tudja, de nem mondja el senkinek.

Hölz Ferdinándnak rég felkopott volna az álla, ha nem fedezi föl a kastélyt a várostól félóra járásnyira, egy kökerítéssel övezett park közepén. Úgy gondolja, hogy az még az ő körzete, és jobb, ha nem tudnak róla a többiek, mert amíg egyedül jár oda, biztosan kap valamit.

Lecsúszik hát a partról az árokba, és nekiindul.

Odafelé menet mindig az árokban kutyagol, hogy lopva közelítse meg a kastélyt. Mit meg nem tesz az ember a betevő falatért! Igaz, az árok csak térdig ér, ő mégis azt hiszi, hogy rejtve, takarásban halad. Senki nem fedezheti fel, hogy hova megy. Ha a rossz kövesúton szekér közeledik vagy gyalogos, lesúnyja a fejét. Ha rászólnak, nem felel. Őt nem láthatják. (Visszafelé, jóllakottan, már egészen más a helyzet. Nem kell bujkálnia. A kigödrösödött országút közepén caplat, szélesen vigyorog a szembejövőkre, és a göbbenőkben imbolygó szekerekre is felkapaszkodik hátul, ha engedik. Csak a titkát őrzi meg, nem beszél arról, hogy hol járt.)

Az elhagyott kövesút felől – félóra járásnyira a várostól – nem is látszik a kastély. Csupán mintha egy sűrűn nőtt erdőcske árválkodna a végtelen szántóföldek között; bár kőfal övezi, de így messzebről nézve olyan az, mintha csak körülkötötték volna a fákat, hogy szét ne fussanak.

A bekötőutat is alig venni észre. Hölz Ferdinánd itt mindig megáll, szét-néz, és ha tiszta a levegő, akkor vág csak neki ennek az utolsó kilométernek.

A kőfal mellett végiglopakszik; az országúttal párhuzamosan nincs semmi, a főbejárat északra esik, ezért a déli oldalra igyekeznek. Ott egy helyen omladékos a fal, ez az ő helye.

Beles a parkba. Mert így közelről látni, hogy őspark ez, egymásba gubancolódott ágú fákkal, elvadult málnabokor sövényvel, s helyenként egy-egy vén tölgy körül tisztással, ahol a tavalyi, magasra felmagzott fű leroskadt télen a hó súlya alatt, és előtűntek a gyalogösvények.

Innen szokott bekiabálni. Hiszen Kajabálós Ferdinánd megszokta már ezt a bolond mutatványát, más nem telik ki tőle. Romlatlan ösztönei is azt súgják, hogy ami bevált a városszéli viskóknál, az jó a kastélynál is. És nem tévedett.

Hogy mit szokott kiabálni? Csak ezt:

– Jönabéla!

Miért pont a Béla?

És ki ez a Béla?

Emlékezzünk, hogy minden háznál kitalálja, ki az a nemkívánatos személy, akivel riogatni lehet a lakókat. Először itt is nagy-nagy riadalmat keltett, volt eszeveszett futkosás és kapkodás. Aztán megszokták Kajabálós Ferdinánd látogatásait, és azóta készséges gyorsasággal hozzák a részét, hogy minél előbb tűnjön el, ne csináljon feltűnést. Mert nagyon csöndes élet folyik a kastélyban. Miklós úr bölcsen tudomásul veszi, hogy egy bolond ide is jut.

Vannak azonban meglepetések.

Ezen a napon Ferdinánd, valami külön sugallatra, ezt kiabálja:

– Jönnn-nekaruszkik!!!

És evvel nagy skandalumot okoz.

Először odafut a kertész, csodálkozva mered az omladékos falra, majd ellohol a kastély felé.

Visszatér a komornyikkal, aki ugyancsak megdöbben az ordibálástól.

Közben hátrajön a parkba egy tekintélyes asszony is, a kulcsárnő, bizonyos Mili néni, s füléhez emeli a tenyerét, mert ő egy gyanakvó, vén bútorदारab.

És végül megjelenik maga Rády Miklós, a kastély ura, hogy saját fülével hallja, amit a cselédek lélekszakadva jelentettek neki.

A megye legnevezetesebb – noha nem a legelőkelőbb – családja az övé,

Somfán a hatalmat és a tekintélyt századok óta a Rádyak jelentik; Miklós úr a család rangjához a szellem ragyogását adja, kora ifjúsága óta úgy emlegetik, hogy „kiváló koponya”. Külseje is a földre szállt bronzszoboré: masz-zív test, oroszlánfej, pompás öregür. Egyszóval történelmi léggömb van.

– Mi ez itt?

Egy fiatal lánnyal jön, megáll a fák között, és Kajabálós Ferdinánd or-ditása után megszorítja társnője karját.

– Hallja, Anna?

– Hallom, Miklós bácsi. Ez Ferdinánd, a bolond.

– Igen, igen, de miért pont ezt kiabálja? Ma miért pont ezt?

Már ez is tudja...? Rády Miklós csak ezen csodálkozik. Már a bolond is tudja, hogy jönnek? Mintha maga a Történelem szólna a göthös kisöreg méltatlan szájából; máshol talán elkergetnék, Miklós úr azonban borzongó komolysággal figyel rá. Ő semmit nem vesz könnyedén.

Előrelépked a kerítésig.

– Történt valami a városban?

Ferdinánd összehúzza amúgyis töppedt, öreg arcát, és vigyorog, vigyo-rog, vigyorog.

– Hallod, te?! Mi történt?

Ferdinánddal nem szoktak szóbaállni, ezért zavarában az égre bámul. És íme! – mára mintha eltűnt volna a mennybolt üvegplafonja, és a fenti, tótágast álló világból is mintha áttörtek volna ide a madarak, annyian kerin-genek a magasban, vad tavaszi csivitolással. Többé nem bírja róluk levenni a szemét, elfeledkezik mindenről, csak bámulja a madarakat bambán tátott szájjal – ő tudja miért...

Rády Miklós visszahátrál a fák közé, Annába karol, és megindulnak a kastély felé.

– Azért ez különös – motyogja Miklós úr, és ismételteti „jönnekarusz-kik-jönnekaruszkik”. Ezek a szavak, akár a bibliai mene-tek. – Kisértet-ies, nem gondolja, Anna?

Láthatólag lelkére vette a dolgot. Sajnos, a magafajta – a kelleténél mű-veltebb és töprengőbb lélek – túlérzékenységgel fizet erényeiért. Ez az ő sorsa is, noha gondtalanul élhette volna a társasági ember kellemes életét. Így csak paraszat gyűjtött a fejére, és jószándékát tüskékkel hálálta meg a külvilág. Midőn ifjú korában a nagybirtokok problematikája közgazdasági tanulmányok után gyakorlati vitakampánnyá vált, megjelentetett egy külön-nyomatot „Az agrár-kérdés elsősorban lelkiismereti kérdés” címen. Ezt rosz-szalással fogadta a Kaszinó, az ellenzéki sajtó pedig gúnyolódott: R. M. a történelmi osztály lelkiismerete címére pályázik – írta egy radikális fir-kász, Ady Endre nevezetű – de ki törődik R. M. lelkiismeretével? – cselédei-nek a földje kell... Erre válaszul, még a tizes években, egy nagyobb tanul-mányban („Széchenyi és Deák”) boncolgatta a lelkiismeret és a cselekvés köz-ti antinómiákat. Mindez kétes értékű hírnévhez juttatta. Például amikor ké-sőbb egy nagyszabású megyei vadászaton megjelent a Kormányzó (akit Mik-lós bátyja, az akkor még új főispán, gyakorlatlanságát leplezendő papírról felolvasott beszéddel üdvözölt), a vacsoránál a Miklóssal szemben ülő Főmél-tóságú Úr – nem ismerve ki magát a két nagyon hasonló testvér között – a következő bon mot-tal fordult szárnysegédjéhez: ez melyik Rády, aki ír, vagy aki olvas?

A városban és környékén, mint az az eddigiekből kiderült, a körülményekhez képest békesség honol.

No, de hová lett a háború a háború utolsó napjaiban? Akkor is csak észrevenné valaki, ha éjszaka, zokniban, lábujjhegyen osonna át a városon (ami nem szokása).

Hol van a front?

Ezt kérdezzétek egymástól a lakosok. Átnéznék a szomszéd udvarba, ott se látják. Senkinél sincs. Senki nem tud róla. Különös.

Két nappal ezelőtt ágyúzást hallottak, majd távoli lövöldözést; aztán ez is megszűnt, és csönd van. A Rády kastélyon túl már az osztrák határ húzódik, onnan se hallani semmit se.

Érthetetlen . . .

Persze, csupán a civil ész nem tud ezen eligazodni. Mert nézzük csak! A hadvezetés olyan, mint – mondjuk – egy pecsenyevillát tartó kéz. Ott vannak előtte, bő lében, a nagy darab húсок. A pecsenyevilla előreccsap, oly precízen és ravaszul, hogy mindkét hegyére felszúr egy-egy húskoloncot – de ami a villa két ága közé esik, az ottmarad. Egyelőre. A híg zaftot ráérünk utólag feltunkolni.

Ez történik most is.

A város mellett két oldalt páncélos ékek törnek előre, célbavéve a hadászati fontos pontokat. Eközben Somfát figyelemre sem méltatják: 1. rossz kövesútja miatt, 2. lehetetlen fekvése miatt (mert a távolabbi, immár osztrák célpontok innen csak kerülővel lennének elérhetőek). Ezért a támadás főereje a második hullámra hagyja ezt a jelentéktelen feladatot.

A megtámadott német és magyar csapatok példaszerűen gyors, rugalmas elszakadása (értsd: fejvesztett pucolása) miatt a városban semmit se tudnak a valóságos helyzetről. Egy német zászlóalj – von Hassel őrnagy vezényletével – sértődötten konstatálja, hogy nem merik megtámadni őket; de azért rosszat sejtnek, és rádiósaik összeköttetést próbálnak találni a mind megszabre sodródó hadosztály-törzseikkel. A magyar Hungarista Légiónak ellenben megrészegülten ünnepel. Hiszen nyilvánvaló, hogy végre megfordult a szerencse kereke. Megnyerték a háborút! Ez már fix. A németek valahol beverték a csodafegyvert, és az ázsiai csapatok, mint annakidején Batu kán horzái, máris futnak hazafelé. Csak üldözni kell őket, Szibériáig. De ez már a németek dolga lesz . . .

A kastélyban nem így gondolkodnak. Vagyis Rády Miklós nem így gondolkodik (és mellette mindenki más elhanyagolható, hiszen úgy uralja a környezetét, akár egy tényér spenótot a tükörtojás).

Soha nem bízott a németekben. Visszavonultan él, evvel is jelzi különállását. Egy évtizede alig vesz részt a megye társadalmi életében, és akiket ez illet, okulhattak volna belőle. De csak különcködő öregúrnak tartották.

Amikor negyvenegy nyarán a rádióból meghallja, hogy Magyarország belép a háborúba, szótlanul elzárja a készüléket (a legújabb német Philips gép), és sétálni indul.

A parkban ödög. A fák és bokrok szinte lánggra lobbannak a kánikulai hőségben. Amint a legeldugottabb helyre ér, megáll és körülnéz. Nem lát

senki leleskedőt. És akkor azt gondolja magában: rossz vége lesz ennek.

Pontosan megjegyzi a helyet, ahol ez az eszébe jutott. Talán itt egyszer emlékoszlop fog állni.

A Don-kanyari vereségkor, másfél év múlva, már sokatmondó pillantással néz végig háza népén, és megint csak sétálni megy. A park most hódunna alatt dermed. Ő letörli bajszáról a zúzmarát, és borongósan azt gondolja a költővel: balsorsakitrégentép...

A német megszállás után összevész bátyjával, Rády Béla főispánnal (ő az a bizonyos Béla!), aki azokban a baljós időkben se mond le. Egy körvadászatra szóló meghívását is visszautasítja. A nyilas hatalomátvételt követően pedig – amikor bátyja feleskuszik a Nemzetvezetőnek – szakít vele. (Ezután lesz Béla nemkívánatos vendég a kastélyban, amint arról még Kajabálós Ferdinánd is értesül.)

És végül, Budapest elfoglalásáról egy bőrfotelben meditálva, váratlanul azt mondja (immár hangosan):

– Elvesztették a háborút. Megbuktak.

Anna, noha csak ketten vannak a túlfűtött dolgozószobában, szent rémülettel mered rá. De a történelmi kijelentést már nem lehet visszaszívni. Rády Miklós szép, úri magyar fejét megbiccenti, a lány szeme közé néz, és megismétli.

– Igen, Anna, ezt régóta mondani akarom. Maga a tanúm rá. Elvesztették a háborút.

– Az istenért, Miklós bácsi – sikkant fel Anna, és keblére szorítja a kezét –, ezt igazán komolyan tetszik gondolni?

– A legkomolyabban, gyermekem.

Miklós úr a helyzethez illő komorsággal kinyúl a kisasztal felé, tapogató ujjai megroppantanak egy szivart a havannás dobozban. Rágyújt, és belebámul a füstbe.

– Az én időm következik...

Rády Miklós tehát készült valamire.

A jövőre készül.

És milyen módszeresen, jó előre!

Például:

A háború alatt szokássá vált, hogy a katonának besorozottak helyére az uradalmak foglyokat kapnak. És lengyel menekülteket. Ezt a könnyítést minden nagybirtokos igénybe veszi.

Aztán a szövetséges haderő Földközi-tengeri térnyerése folytán – az olasz repülőterek elfoglalásával – lehetőség nyílik az ország bombázására, és a táborokban megjelennek az angol és amerikai foglyok, a lelőtt gépek személyzete. Rády Miklós azonnal szerezni próbál belőlük.

– Nem értem, miért ne kaphatnék? Fogoly az fogoly – mondja bátyjának, a főispánnak, mintha csak mellékesen jutott volna eszébe ez az egész.

– Nem így van?

– Nem egészen, fiam – hunyorog Béla. – Nem egészen. Ezt te is tudod.

– Én csak azt tudom, hogy te segíthetnél. Egy szavadba kerül.

– A tiszteket külön őrizteti a kormány – hunyorog még sűrűbben Béla.

– Ennyit elárulhatok.

– Áh, politika! – legyint Miklós megértően. – Mondjuk, hogy engem a tisztek nem érdekelnek. De a többiek...

Így sikerül, családi közbenjárásra szereznie néhányat ezekből a különleges foglyokból.

És mindig csak a kezdet nehéz.

Ha már megvannak a kialakult kapcsolatok, a táborok őrszemélyzetének jutalmazása megolajozza a dolgok menetét: kis idő elteltével szinte automatikusan kerülnek a Rády birtokra az angolszász hadifoglyok, fedélzeti gépmunkások és szerelők, rádiósok és navigátorok, őrmestertől lefelé. Akik túléltek a földetérést.

Amikor a katonai elhárítástól a főispán szigorúan titkos jelentést kap, amiben felhívják figyelmét a Rády birtokon ismeretlen célból, gyanús előszeretettel összegyűjtött foglyokra, Béla úr hunyorogva összehúzza macskarcát, hogy lám csak! – miből lesz a cserebogár. Intézkedést ígér, és nem intézkedik. Csak megjegyzi magának a dolgot. Elvégre az öccséről van szó.

Rády Miklós pedig a front közeledtével behozatja a tanyákról a nehezen megszerzett különleges hadifoglyokat, és a kastélyban szállásolja el őket. Van köztük, uram néger is. Egy a fontos, hogy valamennyien a szövetséges légierő tagjai voltak.

És minderről semmi hír nem szivárog ki a külvilágba. A kastély őrzi titkát.

Délután Rády Miklós a dolgozószoba bőrfoteljében üldögélve szivarozik, és nem tudja kiverni a fejéből Kajabálós Ferdinándot. Mene-tekél... Mi ütött abba a bolondba?

Az a nyugtalanító, rossz érzés vesz erőt rajta, ami akkor lepi meg az embert, ha tudja, sejti, hogy lóg valami a levegőben, de nem tudja, hogy mi az.

Mili körülötte sűrű-forog, az uzsonnát ide a dolgozóba szokta felszolgálni az úrnak. Az öreg méltósága – a Rádyak anyja – vezette be hatvan évvel ezelőtt az uzsonnázást, mert lánykorában Bécsben élt, megszokta a délutáni habos tejeskávét. Miklós úr sok-sok évig kávézgatott a mamuskával, de egy idő óta kénytelen egyedül enni: a méltósága különös lett, bezárkózva él a szobájában, senkivel nem érintkezik, néha még Mili se engedi be magához, az osztrák Ebner-Eschenbach könyveit olvassa és passziánszot rak.

– Mit nézeget, Mili?

Mili a kisasztalra terítőt dob, a kávé kint melegszik a konyhában. De terítés közben sűrűn pillog az ablakra.

– Ó, semmit. Csak amit Miklós úr is látna, ha kinézne az ablakon.

Miklós úr nem sokat látna. Mert meglehetősen rossz a szeme. Szemüveget azonban nem visel, az megváltoztatná arca karakterét. (Egyszer tükör előtt megpróbálta, és egy ingerült kézlegyintéssel mindörökre lemondott a pápaszemről. Környezete azóta ilyen tapintatosan kerülgeti a dolgot mint Mili, és közvetíti a látnivalókat, mintha az úr méltósága nem engedné meg, hogy odanézzon.)

Rády széthessegeti maga körül a szivarfüstöt, és feljebb húzózkodik a fotelben.

– És én mit látnék?

– Azok a bolondok... Mind kifutottak az udvarra, és az eget bámulják. Az egész háznép.

Mili hirtelen abbahagyja a közvetítést, és álmélkodva felkiált.

– De hiszen már hallani is lehet!

Valóban. Távoli dongás hallatszik.

Rády leteszi a szivart, és a dolgozószobán keresztül haladva a kétszárnyú üveges ajtóhoz megy, ami a teraszra nyílik. Kilép, és az ég felé emeli az arcát.

Repülőgépek húznak a magasban, szakadatlan dönögéssel őrlik az eget. Bombázók és kísérő vadászok térnek haza olaszországi támaszpontjukra, valahonnan Ausztriából; erre rövidebb és biztonságosabb az út.

Anna fut ki a teraszra.

– Az egyik füstöl – közli aggodalmas lelkendezéssel.

Tényleg, egy elmaradt vadászgép esetlenül billegve igyekszik a raj után, de egyre jobban lemarad, s fekete füstcsíkot vonszol magával.

– Szent isten! – szepegi Anna, amikor a gép megrázkódik, bukfencezve süllyedni kezd, és a tátott szájú nézők szeme láttára ereszkedik le, fülsiketítő dübörgéssel, a közeli erdő fái közé.

Az asszonyok most sikoltanak fel a kastély udvarán, és keresztet vetnek. A férfiak némán bámulnak.

Rády Miklós pedig villanásnyi idő alatt megérti, hogy cselekedni kell. Most végre cselekedni.

– Az autómat, Anna!

– Csak nem akar odamenni, Miklós bácsi?!

– Fusson a sofőrért.

Mili is sápitózik.

– Az uzsonna...

– Készítsék elő az egyik vendégszobát – rendelkezik Rády futtában, amíg az előtérben bundát kanyarít magára, lekapja a falról vadászfegyverét, és rohan ki a kastélyból.

Mire a ház népe magához tér, autóján (piros Adler kocs) kiberreg az udvartól, s a kertész rohan kitárni előttük a kovácsoltvas kaput.

Földúton bukdácsol a kocs a Öreg-Kátyó nevű erdőcske felé. A márciusi délután még hűvös, nincs ereje a napnak. A levegő olyan tiszta, mintha üvegfalon hatolnának át. Ezért az Öreg-Kátyó lombtalan fái között már messziről látni lehet a füstöt. Ez az ő erdeje, gondolja Miklós úr, és ami itt lehullik, az is az övé. Ha tölgymakk lenne, például, ugyan ki vitathatná el a jogát, hogy a kondát hajtsa ki rá?

A füst vastagon gomolyog az ég felé, mikor lefékeznek.

– Ne menjünk közelebb – véli a sofőr.

– Miért ne.

– Szétdurranhat.

– Ha eddig nem robbant fel...

– Meg aztán úgyis kijön, aki jönni akar, méltóságos úr. A vadak is mindig itt váltanak ki, méltóztassék emlékezni rá. A Mizserge-felé nem is szok puskást állítani a vadászmaster se.

– Jól van, akkor csak figyeljen.

A sofőr óvatosan megjegyzi.

– Csata lesz?

– Hova gondol, ember! Segíteni akarunk rajtuk.

– Ahogy gondolni méltóztatik.

Nem sokáig kell várakozniuk. Az erdőszélre kitántorog az egyetlen túlélő.

– Ahol a – súgja a sofőr.

– Elfogni őket! – ugrik ki Rády az autóból, és sörétes puskáját derekához kapja. De nem tudja, merre fusson, mert nem lát senkit, semmit; vaksin pislog.

A sofőr vakon rohan előre, parancs szerint. Tudja, hogy ez a dolga. Nem ér rá félni.

Fegyvertelen az amerikai pilóta, az arca kormos, egyik lábát húzza maga után. Amikor a sofőrt meglátja, egy bádogdobozt nyújt feléje, barátkozásképpen, amit a támaszponton kapnak: tea, ötféle keksz, vitaminos sűrítmény, cigaretta, rágógumi van benne. Baleseti csomag, a sivatagtól az északi hőmezőkhig evvel látják el a gépek személyzetét. Jóindulata jeléül megkínálja a bennszülöttet.

A sofőr azonban fineszes magyar ember! Egyetlen mozdulattal kiveri a pilóta kezéből a bádogdobozt. Hiszen tudja, hogy abban minden mérgezett. Talán bomba is van benne. Robbanó babákat meg robbanós töltőtollakat dobálnak le ezek az ördögfattyak, olvasta a plakátokon.

– Megégetne a disznó! – liheg a felháborodástól.

Rády ekkor ér oda, szuszog, fúj a futástól, leengedi a vadászfegyvert.

– Marha – förmed a sofőrré. – Segítsd az autóba. Nem látod, hogy sebesült?

Ketten kétfelől belekarolnak a sántikáló idegenbe, és vonszolják a piros kocsihoz. A fák között füstöt okád az égő repülőgép.

... E hősi akciónak csupán egy cigánycsalád a szemtanúja, akik az erdőben lapulnak. Ők értek ide elsőként, hõgy hátha elemelhetnek valamit. De az urak itt is megzavarják õket. Ahogy tovaerreg az Adler, elõmerészkednek, és szedegetik a földrõl a kekszet, a vitaminos cukorkákat. Csalódottak.

– Hozhatom az uzsonnát?

Mili nagyra, hogy minden ilyen jól sikerült; noha nem értette, hogy miért van arra szükség, a vendégszobát rendbe hozta, friss ágynemût huza-tott, és az úr elégedett volt amikor megjött; a foglyok persze odatódultak az autóhoz, társukat tapogatták, egymás közt elégedetten vartyogtak a maguk fránya nyelvén, és az új jövevény is megnyugodva dõlt a párnák közé, mert miután lehúzták róla a sokzsebû kezeslábast, kiderült, hogy lábsérülése nem súlyos, Mili olomecetes borogatást rakott rá, majd egy tejeskávé után a sebesült álomba szenderült; mindenki elégedett hát a kastélyban, és egy kulcsár-nõ életének ez a legfõbb álma, sõt, õ maga is elégedett, mert mindez olyan gyorsan pergett le, hogy a konyhában még az uzsonnakávé se hûlt ki, és ha azt most gyorsan felszolgálhatná... Ezt az egyet azonban megtagadja tõle a sors.

Távoli, tompa robbanás zaja szûrõdik be a dolgozóba. Miklós úr felkapja a fejét.

– Mi ez? Hallotta, Mili?

Mili kicsit sértetten biccent.

– Hallottam. De ez nem nálunk történt, a ház körül minden rendben van.

Már kezdi unni ezt a rendetlen napot, amikor a tudta nélkül mindenféle dolgok történnek, és felborítják a kastély életrendjét. Kezét idegesen a köténye alá dugja.

Rády kisiet a teraszra.

Hunyorogva szétnéz, semmit nem lát. A levegőbe fülel, semmi. A park fáinak lombtalan ágai összekoppannak, ha közjük fúj a szél.

A kertész lent áll a kavicsos úton, ahogy közelebb lép, talpa alatt megcsikordul a murva.

– Maga az, István?

– Igenis, méltóságos úr.

– Mi volt, hallotta?

– A város felől jött a hang. De nem egészen a városból, mintha közelebb lett volna. – Fontolgatja, hogy mondja-e, aztán mégiscsak kimondja. – A szeszgyár irányából.

Miklós úr döbenten hajol rá a terasz kőkorlátjára. Muhai, a kertész, hátravetett fejjel, szolgálatkészen néz föl rá; a magasföldszintet a parktól alig másfél méter választja el.

– Biztos abban, amit mond, István? – kérdezi rekedten Rády.

– Nem vagyok biztos, kérném. Csak mintha úgy hallottam volna.

– A szeszgyár...?

– Igenis, a méltóságos úr szeszgyára. Beszélnek, hogy ezek mindent föl akarnak robbogatni, ha pucolniuk kell. És most kell.

Rády tudja, hogy ennek a kertésznek a bátyja számon tartott ember a városban: tizenkilenc óta neki is többször a szemére vetették, hogy „azt az alakot miért tűri meg a szeszgyárban”? De ennek megvan a maga oka. És most majd az idő igazolja őt.

Miklós úr alig tud erőt venni a felindultságán. És talán ezért tudja ki-mondani, ott a terasz mellvédjére hajolva:

– Nehéz idők jönnek, István. És nekünk össze kell tartanunk. Megért engem, mondja?

– Ha a méltóságos úr így akarja.

– Így akarom, István.

Mintha kezét akarna fogni a kertésszel, Rády lenyuláskodik, de magas a terasz mellvédje, és a lent álló Muhai hiába nyújtja fel zavartan a kezét – nem érik el egymást.

... A kellő időben szót értett mindenkivel, ez köztudomású róla. Mikor Lord Swindon, volt gyarmatügyi miniszter, a húszas években Magyarországon járt, hogy a tervezett angol kölcsön előtt szétnézzen, mert az európai sajtó kedvezőtlen színben tüntette fel az országot, vidéki útján jobb helyre nem is küldhették volna Ráday Miklósnál. Swindon meglegedetten tér haza, mértéktartó elismeréssel nyilatkozott a magyar vezető réteg széles látóköréről, mély felelősségérzetéről, koncepciózus voltáról. Ezután lett – rövid időre – Miklós úr főispán. Reformtörekvéseiről azonban hamarosan viccelődni kezdtek a Kaszinóban, „Széchenyi-mániáját” tűzve céltáblául, például: a legszívesebben Somfán is Akadémiát alapítana, s ha lenne ott folyó Lánchidat építtetne, és az egyetlen érdeme, hogy nagy példaképe csak könyvet tudott írni a Hitel-ről, amit Ráday – véletlenül – segített kikaparni. István gazda (Bethlen miniszterelnök) fanyar hallgatás után megjegyezte: no, igen, Miklós túl jó nekünk, mintha valaki a családi étkezéslet monogrammos villájával akarná kiganézni az istállót. (Ebből a benfentesek kihallották, hogy István gazda elsietettnek tartja választását.)

Nem tudjuk, ki volt az az embertársunk, aki először figyelt föl arra, hogy akármilyen gyorsan fut, a tigris gyorsabb nála. Valószínűleg azért nem tudjuk, mert a megfigyelés és a tudatosítás közötti pillanatban bekapta őt a fenevad. Így a tudománytörténet szegényebb egy adattal: nem ismerjük ama géniusz nevét, aki rádöbbsent a sebesség mibenlétére.

Ma már ilyen fogalmakkal dobálódzunk, hogy például: „hangsebesség”. Ez nagyon nagy gyorsaságot jelent. Amit egyikünk mond, azt a másikunk szinte azonnal meghallja. Hogy miért fontos ez? Vegyük ötvenezer évnek azt az időszakot, amióta az emberiség fejlődését döntően befolyásolja az egymás-közi kommunikáció. Ha a hang fél ilyen gyorsan terjedne, huszonezezer évvel hátrább lennénk. Na, ugye!

De van még fénysebesség is. És ez még gyorsabb valami. Például: ha a hangsebesség azonos lenne evvel a fénysebességgel, akkor a kimondással egyidejűleg hallanánk, hogy mit mondanak nekünk. Talán picit még előbb is. És azon nyomban válaszolhatnánk, sőt, talán picit előbb is mint ahogy a hozánk beszélő beszélni kezd. Amire ő meqint ugyanilyen gyorsasággal replikázna, és így tovább, ésígytovább, satöbbi stb. Jó lenne ez? Valószínűleg nem. Sose jutnánk közös nevezőre, túlfutna rajtunk a saját beszédünk. Teszem azt: az első emberpár még mindig az első beszélgetéssel bajlódna, mert ugyan a nagy sebesség miatt tíz perc alatt szóba került volna minden kérdés, ami férfi és nő között szóba jöhet, de azóta megállíthatatlanul csak önmagukat ismételnék, az emberiség fejlődése pedig – utódok híján – megrekedt volna, mert ahhoz nem elég a beszéd.

Azonban akármilyen sokat tudunk, azt még ma se tudjuk, hogy a hír milyen sebességgel terjed. Az pedig lepípálhatja a fénysebességet is. Talán nem?

Különben mivel lehetne megmagyarázni, hogy az Öreg-Kátyó nevű erdőben történekről a városban azonnal mindent tudtak?! Hogy leesett a repülőgép, hogy Rády autóval sietett a helyszínre, és hogy az egyetlen túlélőt magához vitette . . .

Félóra se telik el, és megérkezik a kastélyhoz egy fekete, csukott személyautó, nyomában egy katonai Botond tehergépkocsi. A hivatali autóból Rády Béla főispán bújik elő, a katonai teherkocsi vezetőfülkéjéből pedig egy tiszt pattan ki, s a leponyvázott rakfelületről leugrál néhány fegyveres. Mint ha máris tele lenne velük az udvar.

Mindenki őket bámulja, mindenki összefut az esemény hírére. Csak a házigazda nem tud semmiről.

Anna szalad be hozzá, kapkodva szedi a levegőt, mintha azt is jegyre adnák.

– Jönabéla! – kiáltja egy szuszra, két lihegés között, és megismétli, öntudatlanul ugyanúgy formálva a mondatot, ahogy az már annyiszor felharsant a falon túlról: – jönabéla . . .!

Miklós úr felrántja a szemöldökét, mert nem szokta meg, hogy így rá-törnek.

– A Kajabálós Ferdinánd postása lett magából? – Rendre utasítás van a hangjában, és megbocsátó tréfalkozás is. – A bolond kenyerét akarja elvenni?

– De igazán, Miklós bácsi – szepegi a lány –, ez nem vicc, ne tessék azt hinni.

Az ajtón Mili dugja be a fejét, és tiszteletteljesebben, de nem kevesebb meglepetéssel jelenti.

– A Béluska jött. – Arcán a cselédségnek az az édes mosolya ömlik szét, amivel a házbelieket fogadják. Kijavitja magát. – Akarom mondani, a Béla úr érkezett, Miklós úr kérem. És kérdezteti, hogy . . .

– Nem! – kiált Miklós. – Nem, Mili, nem! Nem fogadom! Mondja meg neki.

De a házvezetőnő mellett megjelenik egy lengyel bunda, és benyomakszik a szobába. Miklósnak csak annyi ideje van, hogy intsen Annának és Milinek.

– Hagyjanak magunkra.

Ha az ember nem áll szóba a testvérével, az csak órá tartozik, senki másra, különösképpen nem a háznépre. Kihúzza magát az íróasztala előtt, és valahová az ajtó felső tokjára szegzi a szemét, és így áll mozdulatlanul, méltóságteljesen, amíg az asszonyok kisöpörnek a dolgozóból, s így áll azután is, kettesben Bélával, aki az ő számára nem létezik, akivel jó ideje nem beszél, és aki majd csak észreveszi magát és eloldalog, ha van még benne egy fikarcnyi önbecsülés, mert nincs mit beszélniük egymással, semmi közük egymáshoz, ez immáron történelmi tény, megváltoztathatatlan.

A helyiségben sűrű a csönd. Mintha egy fegyverbe egyszerre két golyót töltöttek volna be: egyet a závarzat felől, szabályosan, egyet pedig előlről erőltetve bele a csőbe. Ebből csak robbanás lehet.

Béla, a főispán, erősen hasonlít Miklós öccsére. Hiszen testvérek. Rádyak. A somfai ágból valók. Le lehetne ezt tagadni?

De Béla alacsonyabb, tömöttebb férfi. Nem a kor teszi, hogy talán megrokkant volna, nem. Jól tartja még magát, kemény derekú, erős ember. De vállban, hasban, derékban terjedelmesebb az öccsénél. Amaz egyenes szálfá – ez kemény farönk.

A feje is pont olyan, mint Miklós úré. Erős állkapocs, széles járomcsontok, mélyen ülő barna szem. De az orra vége kissé lepitted, a keskeny száj dús bajusza fölé. A füle laposabb és szőrösebb. Kiborotvált arcán látszik, hogy fehéres már a szakállszőrzete. Álla alatt a nyaka csomós, és megtáskásodott a bőr a szeme alatt. Mintha Miklós fejét gömbölyűbbre nyomta volna valaki, hogy élesebben ugorjanak ki az arcvonások – olyan Béla úr. Nyersebb kiadású Rády.

Mit akar ez itt? Talán ki kellene utasítani. Jókor jön! A huszonnegyedik órában. Amikor már nincs testvér. Nincs közös vér. Csak történelem van. Ami szakadékot vont közénk, áthidalhatatlan és ijesztő szakadékot. Ezt gondolja Miklós. És elnéz a bátyja fölé.

Béla méregeti az öccsét, kicsire húzza össze a szemét, a vérerek eltűnnek a szemféhéjében, csak barna pupillája villog barnán és gúnyosan.

És hirtelen azt mondja:

– Pöcsösgúnár.

Tessék? Mi az? Mit méltóztattál . . .? Mit lehet erre mondani? Miklós úr mint aki nem jól hallott, bátyjára kapja a pillantását, és igyekszik őt megvetően végigmérni.

Béla érthetőbben megismétli.

– Pöcsösgúnár. Na, megvagy még? Csak ezt akartam látni. Nem változtál, tudod?

Miklós kihúzza magát. Koszlott kandúr, ez jár a fejében, de nem mondja ki a gyerekkori csúfolódást, nem, mert még utóbb ez azt hinné, hogy semmi nem változott, pedig nem áll szóba vele, ezeket a régi dolgokat már nem lehet visszahozni, igaz, most lekoszlottkandúrozhatná a bátyját, az már nem tudná megverni, és neki se kellene a mamához futni, pirosan a sértettségtől, amiért a kisebbet nem átálja kigúnyolni a nagyobb, csak azért, mert erősebb, s hasba bokszojja, ha nyikkanni mer . . .

– Mit akar? – veti oda mégis a szót, mert így némán nevetségesnek éri magát, és méltóságában megalázottnak.

Ebből érthetne Béla. A magázásból.

De nem ért.

Egyre vidorabban szemléli Miklóst, aki nem tudja, honnan vesz még most is ennyi pimasz fölényt ez az ember. (Aki mégiscsak a bátyja.)

– Bajban vagy, fiam.

Ezt mondja végre Béla, és macska arcán – ami most tényleg hasonlít egy koszlott kandúr semmiből nem tanuló, pákosztos pofájára – jóindulatú fontoskodás terül el.

– Bajban vagy, hallod?

Miklós egy percig próbálja meg nem hallottá tenni a bátyja szavait. De végül csak mondania kell valamit.

– Gondolod?

– Tudom, fiam, tudom – bólogat Béla.

– Te mindig mindent jobban tudtál nálam. Aztán hová jutottál? Magad is láthatod.

– Nyugtával dicsérd a napot.

– Ami lemenőben van – néz a bátyja szeme közé, jelentőségteljesen. Amiből érthetne.

A főispán megvonja a vállát.

– Nézd, fiam, egyelőre még itt vagyunk. De mennyire hogy itt! Egy katonai teherautó jött velem, gondolhatod, nem üresen.

Miklós felháborodásában felkap egy tollkést, előrebök vele.

– Rám hoztad a nyilasokat?

– Hadd magyarázzam meg.

– Ezt nem gondoltam rólad!

– Várj csak, fiam. Már megint vádaskodsz, legszívesebben futnál árulkodni a mamuskához, hogy a Béla így meg úgy . . . Pedig én azért jöttem ve-lük, hogy tudják, kihez jönnek! Érted? Elvégre a mi házunkról van szó.

– Akkor meg dobd ki őket. Te még szóba állsz velük.

– Csak okosan, fiam, okosan! A parancsnokuk veled fog beszélni.

– Csak nem képzeled?!

A főispán megerősíti, hogy igenis, képzeled:

– Kis bajból csinálnál nagyobbat? Arra nem gondolsz, hogy nem egyedül vagy a házban? És a mamuska . . . ?

Miklós elnéz a bátyja mellett, és kedvetlenül szűri a szót.

– Hát hozd a nyilasodat. Ha muszáj.

– Muszáj!

És megy érte.

(Folytatjuk)

Sugárban

Hőkölt a Tél, csizmanyomát
szél elűjta.
Szobor-füű könyököl a
szökőkútra.

Toronyóra mutatóján
vadgalamb áll.
Öblösebben kong a tavasz
a harangnál.

Csőr tátogat, a levegőt
meglyuggatja.
Tükröt csenne fészkebe a
lomha szarka.

Zöldsüvegű bokor alatt
macska bújkál.
Csikó csörget karikát új
kocsirúdnál.

Mohás kérgű fenyőn harkály
kalapálgat,
köszönti a babát toló
kismamákat.

Lepkefehér kenyérmorzását
szerteszórnak.
Verebek meg bátor rigók
bukdácsoznak.

Mandulafa pislogat tág
szírom-szemmel.
Kopog a bot, bandukol az
öregekkel.

Bogár matat, tulipánból
fübe szökken.
Víz szunnyadoz virágölű
kőteknőben.

Fiatalok gitározva
összegyűlnék,
csillagtényű hintaszékben
tündökölnék.

Kócsagnyakú lámpa hajol
ezüst éjbe.
Hallatszik az ölelkezők
szívverése.

A jámbor

A vámszedő idő
hidján, ha áthalad
a jámbor érkező,
motyója rojtosabb.

Látja barátai
föltárult édenét.
Próbálja oltani
parázsló szégyenét.

Ha gyors pöfteszkező
elébe vág, megáll.
Vándor kötekedő
kést nála nem talál.

Hajléka küszöbén
kivül a vereség.
Nyomul a drága fény,
kettőzi erejét.

Ölelő gyermekét
fűrkészi az anya.
Karolja emberét
nagy lángú asszonya.

Vidul. Fiát viszi,
a játék lovasát.
Dobognak. A kicsi
pattintja ostorát.

*Kamrája nem szűkös.
Szerszáma szorgosabb.
Megtetszi a nyűgös,
indázó bajokat.*

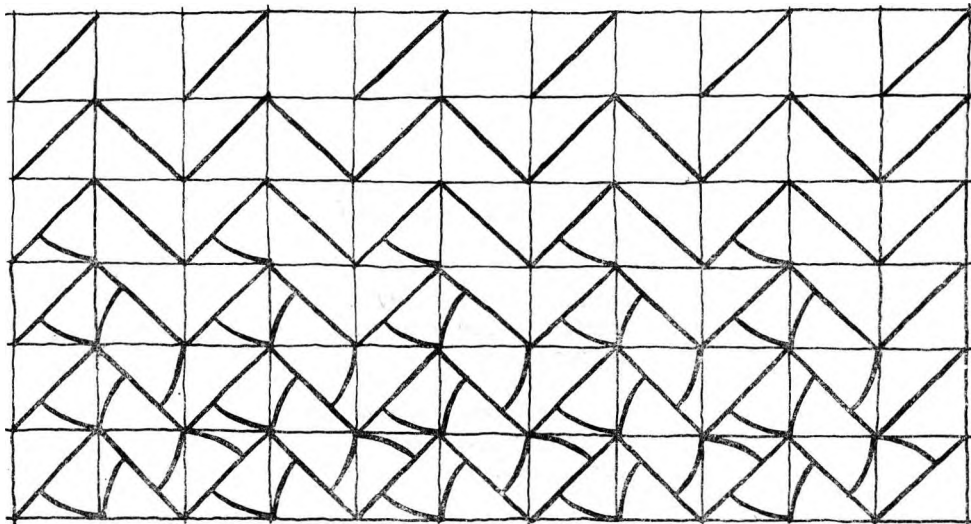
*A bajok csontjait
sietve temeti.
A hála tornyait
rajongva tervezi.*

*Értelme tünde kút,
ha tisztábban fakaszt,
mutatja, ami rút.
Kínál frissebb vigaszt.*

*Asztal és ág között
ráncait leveti.
Őrzik csillagkörök
türelmes ércei.*

Kaput nyitó

*A magány mélyén hull a hó.
Forogj erő, kaput nyitó!
Míg botorkál a gondolat,
tapintja csak a szavakat.
Kettőzd meg lépted értelem,
hajolj föllibénk tényesen.
Az útvesztőkben járj elől,
a lenti táj nem tündököl.
Csak föl! Csak föl! Amig lehet.
Munkáljunk, mint a fenyvesek.
Lüktet, növeszt a szorgos ég.
Gazdagodik a messzeség.*

BOTÁR ATTILA

Sohase csönd

*Elmégy. Érkezel.
Mint hűtőszekrényt
fosztjuk ki az időt.
Hús és tej
kerül az abroszunkra
s kerül mese:
megfáradt örömöd.*

*Egymásbanyiló szobák,
évszakok,
tutóárkok.
A kárhozni-indulók csontjából
megtizedelt világosság –*

*Sohase csönd,
soha kivégző némaság.
Lüktető tűzfalak szív-nem-lakta
magánya soha.
Inkább elindulás,
inkább megérkezés
országos, nagy huzatba.*

Üzenet

*Bennem virrad a szerelem
s a gyűlölet – kikeltem
anyám szíve alól.*

*Bennem vezekli egy folyó:
lehetett volna tenger,
de most dalol.*

*Bennem éjszakázik a vas
s bennem a gyökér is,
mit elsarabol*

Térkép, Aliscáról

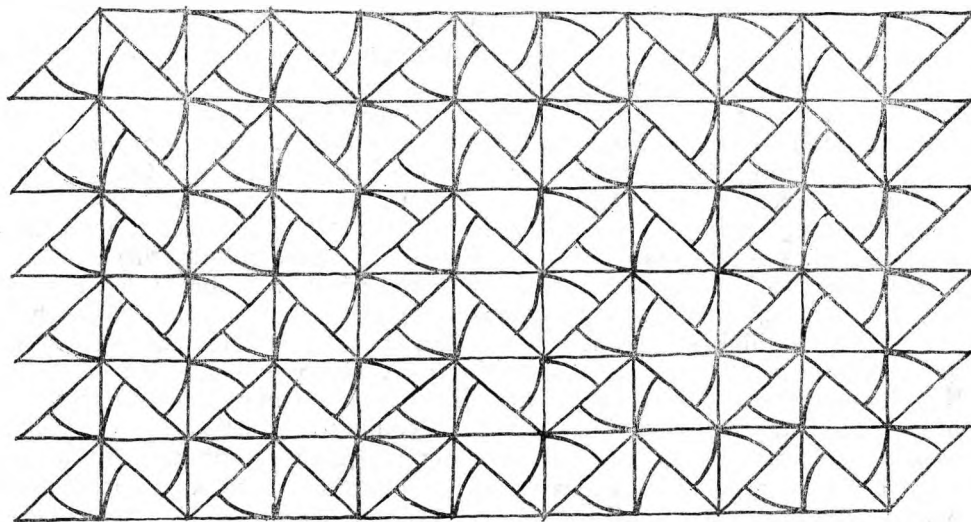
Úgy lehetne elképzelni, ahogy a valóságban is volt –

a keselyüsi gátörháztól eperfás út vezet a szekszárdi templomtérig (tizzenegy kilométer), s ha már ott vagyunk, meg is érkezünk Aliscába, amit még a rómaiak alapítanak, s csak később lesz *Szegzárd* a neve – rejtély, hogy miért. Persze, az se világos, hogy mért Aliscát találják a legalkalmasabb névnek a rómaiak. Mégis, ez lehet a legotthonosabb név azoknak, akik akkoriban születnek a Bartinában, Kis-Bödöben, Lisztesben, kint a Remetén vagy a Baktában, vagy a Kálvária-domb alatt. De a Kopasz-hegy már akkor se hasonlítható máshoz. Inkább farkasok tanyája sokáig, míg rá nem jönnek, hogy a nyíl gyorsabb, mint ők, s akkor elköltöznek más erdőbe, ahol kevesebb az ösvény; aztán onnét is tovább vándorolnak, mikor rájönnek, hogy a golyó még gyorsabb, mint a nyíl. A rómaiak a Kopasz-hegy csúcsán gyűjtik meg a messze világító jelzőtüzeket. Az észak-déli hadiúton, ami a mai templom-téren vezet keresztül, rézpikkelyes lovak húzzák a harckocsikat, a tankokból később itt fogy ki a gázolaj, itt gyűjtik meg a zsákmányt, ha hirtelen menekülni kell, itt eszik meg a saját lovaikat, ha éppen nincs más. S közben mindvégig süt a nap és felkel a hold, ahogy azóta is. Ezt jó észben tartani, ha az ember a templom-térről elindul a Kopasz-hegy felé, felkapaszkodik a Bati-keresztig, a gerincen balra fordul és lőtávoból szemügyre veszi a csatári síkságot. A véres ütközeteknek már nincs nyoma, bár a Porokoláb-völgyben a víz még mindig csontokat mos ki, csupán megkülönböztetni nem lehet őket egymástól. Azóta főképp rókák kölykeznek errefelé, s csak télen, mikor a hó eltorlaszolja a völgyeket és szurdikokat, s a préházakban tűz ég, csak akkor lehet az ablak alatt elügető ködkutyákat újra összetéveszteni a farkasokkal. Ha Fekete hegypásztor élne még, ő biztos többet tudna a részletekről, de már több mint negyven éve nem mutatkozik, így azzal kell megelégednünk, amit nélküle is tudni lehet. Ha Alisca városkapujából keletre fordulunk, a Duna felé, ahol még nincs gátörház és eperfás út, csak nádasok, feketenyárfás szigetek, a folyó áthatolhatatlan árterülete – egy keskeny földnyelvet követhetünk, amit a későbbi sárközi halászok emelnek, hogy a vizet elrekesszék s a halakat befogják. S innét már nincs messze az útkaparó-ház, ahonnan pár lépés a Paradicsom-pusztai téglaszáritó. Nem nevezetes hely, de annyi mégis eszünkbe juthat, hogy Podrács, a felsőiregi betyár, több hetes bujkálás után itt pihen néhány napig, s mert túlságosan unja magát, vályogból egy csikót tapaszt össze, s rátűz egy cédulát, hogy idáig ezen lovagolt, de most már gyalog folytatja az útját, mint a többi szegény, hiszen ő is az. A csikót még sokáig őrzik a községházán, később a városházán, még később a vármegyeházán, de mire a városi múzeum fölépül, elporlad. Azóta sincs lovasszobor Szekszárdon; s ami meg Alisca főterén állhatna (valamelyik császáré) – arról ennyit se tudunk. IV. Béla királyról (véletlenül) már valamivel többet. Az egyik hadiútján erre vonul át a csapataival – akiket hamarosan a mongolok öldösnek le, de ezt most nem tudják

még – s a király az apátság épületében száll meg, és megdicséri a friss forrásvizet, ami azóta kiapadt, a helyére sem emlékszünk. Csak Káldi, a másik csász esküszik rá, hogy a Vár-közben lehetne ez a forrás, ha a víz csakugyan fölfakadna. Most jegelt halakkal van tele a keskeny köz, ahová csak délben egy és kettő között süt be a nap. Ennyi forróság azonban kevés, hogy a nyálkás jégmáz leolvadjon a harcsákról, sügérekről; csak a picolódó halászok izzadnak, és fönt hasálnak a gyékénnyel letakart szekereken. S közben ide is áthallatszik a Rendás-műhelyből a szaggyátott motorzúgás. Ezerkilencszázharmincnégy augusztusában itt szednek szét apró darabokra egy kiöregedett, piros Alfa Romeót. Rendás úr éjszaka újra visszamegy a műhelybe, s az udvaron újra számba veszi a ponyvával letakart alkatrészeket. Ezek az éjszakai szemlék hozzátartoznak Rendás úrhoz, s nem lehet véletlen, hogy még Pestről is érkeznek hozzá a beteg Fordok és Mercedesek. A műhely hátsó udvara különben fontos artéri kompkikötő a maga idejében, pontosan nem tudni, mikor; de ha a Dunán emelkedik az ár, a talajvíz itt is azonnal feltör. Így az is bizonyos, hogy ez a hely már kívül esik az egykori városkapun. Alisca lakói lombardiai telepesek, akiknek az árvíz és árterület otthon se lehetett szokatlan látvány, hiszen a Po azóta is kiönt évenként, elúsztatja a barmokat, azelőtt a faragott járomfákat is, és a menyasszonyok fémtükreire ott is rászárad az agyag, mikor a víz partra sodorja őket. A Csörge-tótól északra pár éve szintén találnak néhány ilyen tükröt, de az utolsó nagy háború miatt abbamarad az ásatás; pedig ahonnét egy tükör előkerül, ott biztos több is hever. Perczel úr, a múzeum portása azonban nem nyugtalan, s még tetszik is neki a gondolat, hogy a föld tele van ilyen tükrökkel, és őrzik a menyasszonyok arcát. Mi egy másfajta tükörre emlékszünk a Harangiféle cukrászdából, s ezt a következőképpen lehetne szavakkal leírni (ami egyébként reménytelen) – azt a keskeny ajtót, például, ahonnét a habostortát az ovális ezüsttálcán kihozzák. Ezt az ajtót nemcsak egy példányban lehet látni, hanem legalább tíz változatban, aszerint, hogy éppen hol ül az ember, s milyen szögben pillant fel a bolthajtásos mennyezetre, amit zöldes-kék tükör-sor borít. Vagyis egyszerre tíz ajtón tíz habostorta tíz ezüsttálcán közeledik az asztalhoz, ha az ember nem feledkezik meg a mennyezetről. Az ilyesmi azonban csak mellékes csoda, ami átmenetileg tartozik hozzá egy város múltjához és jövőjéhez. (A jelenről nem is beszélünk, hiszen ki tudja, hogy *éppen most* mi történik?) Fontosabb lehetne megemlíteni annak az ezernyolcszázhatbén kidőlt diófának a maradék fél törzsét, amit az erre vándorló céhlegények – emlékezésül, hogy erre jártak – nagyfejű szögekkel vernek tele. S a fából végül nem is látszik semmi. Zelenka matematika tanár úr egy alkalommal megszámloltatja a diákjaival a szögeket, de nincs kettő, aki ugyanarra az eredményre jutna. Később bonyolult számításokat végeznek a matek-órán, hogy mi a *valószínűsége* a Szekszárdon megfordult céhlegények számának, ha a különböző számolási eredményeket összehasonlítják; majd ugyanezeket a műveleteket a következő év diákjai elvégzik. Figyelemreméltó, hogy soha nem jön ki ugyanaz az eredmény, hanem mindig más. Mikor Zelenka tanár úr egy téli reggel meghal, végső akaratára szerint a céhlegények fáját is melléje kellene temetni, mivel úgyszólván van, és kivágják előbb-utóbb, ugyanis éppen azon a sarkon állítanak fel egy transzformátoros villanyoszlopot, aminek másutt nem találnak helyet. Az igazság persze az, hogy végül mégse kerülnek közvetlenül egymás mellé; a korhadt facsonkot a tavaszi Sió-áradás dönti ki és sodorja el, senki se tudja,

hová. A villanyoszlopot viszont baj nélkül beton-bölcsőbe süllyeszti, s még ma is a helyén áll. Csupán az bizonytalan, hogy száz év múlva is ott fog-e állni, és emlékezni lehet-e rá, mint Zelenka tanár úrra vagy a nagyfejű szögekre. De nem az a dolgunk, hogy olyasmit találgassunk, amit nem tudunk eldönteni. Ami sokkal biztosabb, és a hangja is olyan, hogy Aliscában is hallani lehetne, ha fölébrednének rá: az Óriás-hegyi viharágyú. Néhai Szomjú Mózes nazarénus lakatos a megalkotója. Maga a tömzsi ágyútest török eredetű kézimozsár, ami már rég több darabban fekszik a Benedek-szurdikban, amikor Szomjú Mózes rátalál, és megszerkeszti belőle a viharágyút. Helyét a városi tanács jelöli ki az Óriás-hegyen egy bedült pincében, amit újra kiköveznek, és dorongfa-ajtóval látnak el. Ha Sárpilis, Sióagárd vagy Bonyhád felől jeges viharfelhő közeledik, a tanács két embere kivonul Szomjú Mózzal az Óriás-hegyre, az ágyút kihúzzák az akácfa mellvéddel biztosított lövegállásba, megfelelő lőpor mennyiséget tömnek a csőbe, lefojtják, meggyújtják a kanócot, és célba veszik az eget, illetve a felhőket. Az eredmény csak akkor marad el, ha valami okból késve érkeznek; különben nincs rá eset, hogy jég esne Szekszárdra, legfeljebb Sárpilisre, Sióagárdra vagy Bonyhádra. Az Óriás-hegy egyébként háromszáz méter magas, s régebben se lehetett sokkal több (több ezer év alatt néhány méter a kopás) – s ha így tart, továbbra se lesz alacsonyabb vagy magasabb. S a szurkozott gerendákból épített háromszögelési pont – ami alkalmi kilátó is – még hosszú évekig megbízható támpontot nyújthat azoknak, akik Pest-Budáról közelednek Alisca felé, hogy a mezei ünnepeket ne mulasszák el, és jelen lehessenek *Mars Silvanus* szent állatainak, az ökörnek, farkasnak, harkálnak a feláldozásánál. Ugyanakkor arra is gondolni kell, hogy az Óriás-hegy és Kopasz-hegy azóta is *farkasszem* néznek egymással; és már akkor is ott terül el mögöttük a Sötét-völgyi erdő, ahol később a virágok és fák napján rendezik meg a szokásos évi kirándulást és majálist. S ha ismét nyár jön, valószínűleg most is időszerű lesz egy ilyen kirándulás. A Csurgó-forrás nem esik közvetlenül az utunkba, de a kitérő mégis megéri, hogy az üveget itt töltsük meg vízzel. (IV. Béla is ennek a forrásnak a vizét dicsérhette meg; vagy esetleg egy másikét.) Utána a Kis-Bödön keresztül közelítjük meg a Kápolna-teret a Remete-kápolnával, és nem térünk el jobbra a Rövid-völgy felé, ami csakugyan rövid, s a dombok annyira szorosan veszik körbe, hogy a televízió-készülékek majdnem használhatatlanok, a csillagok viszont zavartalanul láthatók – tehát, nem fordulunk el jobbra, hanem útba ejtjük a Kápolna-kertet, ahol ezerkilencszázharmincháromban még él és dolgozik Balinkó Vendel takácsmester (más néven szövőiparos). Igazában nincs sok látnivaló itt, mégis könnyű elképzelni Balinkót a maga készítette szövőszékkal a két diófa között; a kék nemez süvegét, és a három lábú kuttyáját, amelyik pontos szimattal tudja kiválasztani az összekuszálódott szálak közül a megfelelőt; vagy a virágórát a kút mellett, ami után a ketyegős órát is nyugodtan be lehet állítani. És csak ezután érdemes nekivágni a Kopasz-hegynek. Az út, ami a csúcsra vezet, legalább öt szekérnyom széles, és inkább mély-útnak lehetne nevezni, olyan magas part között kanyarog. Ezek az agyagos part-falak már az aliscái telek idején is jó szolgálatot tesznek a farkasoknak és katonáknak: aki előbb tud ide menekülni a hóvihar elől, az jár jobban; bár a különböző csontok itt is árulkodó módon keverednek egymással. És csak ezután érjük el a Bati-keresztet, ahonnét a Sötét-völgyi erdőig már kevesebb szó fog esni, mint eddig. Persze, úgy illenék, hogy a virágok és fák

napján beszédes és vidám legyen az ember, s tulajdonképpen azok is vagyunk – de ez az erdő mégis csak *sötét*, és nem is hasonlítható a Duna-erdőkhöz, ahol a víz beszél, és a lombok is hangosabbak. Mindenesetre úgy osztjuk be a pihenőket, hogy délelőtt fél tízig elérjük az első erdészházat, amit vastag vesszősövény véd a vaddisznók ellen. Az erdész szűkszavú, nem kérdezi, hogy miért jöttünk, csak megmutatja a fegyvereit, a kitömött sasokat, héjjákat, baglyokat, harkályokat; s azt ajánlja, hogy lehetőleg kettesével vágjunk neki az erdőnek, ne egyedül; s majd a szénapadláson kerít nekünk szállást. Időnk van, semmi nem sűrget (mondja), s bőven elég lesz, ha hét végére megyünk vissza Aliscába, mikor a nagy farkasáldozatok kezdődnek, amire Rómából is érkeznek vendégek, Pestről a filléres gyorsal, ugyan is holdtölte várható, s lehet, hogy a jelzőtüzeket is újra meggyújtják . . .

Besence

Nem kitogásoló és nem helyeslek; megfigyelek: ennyi a kérlelhetetlenség.

Stendhal

Besence: apró település Baranyában, a siklósi járásban. Péctől mintegy 35, Sellyétől 12 km-re fekszik. A Szentlőrinc-csányoszrói műútról lehet megközelíteni: Gilvánfa után rövid, 1300 m-es bekötőút ágazik a faluba. A kövesút a falu közepéig, a kocsmáig vezet. Néhány éve építették. A faluból a másik irányban autóval nem lehet kijutni. A Páprád felé vezető 3,5 km-es földút az esztendő nagy részében járhatatlan. A lovaskocsik korszakában még csak elboldogultak, de amióta traktorok járnak a földekre, a gépek föl-vágják az utat, és tengelyig érő sarat dagasztanak.

Aki a faluba érkezik, vagy a faluból elmegy, a temető mellett kell elhaladnia. A temető: vakondtúrásnyi domb. Márványoszlopok, kopjafák, kereszték. A sírokon halottak napjáról maradt, dércsipe krizantémok bágyszóznak. A bokrok közül ijedt fácánok rebbennek föl. A temető közepén néhány sötét fenyőt hajtogat a szél.

A falut minden irányban erdők veszik körül. – Erdővel koszorúzott falucska vagyunk. Innét más falu tornyát nem látni – mondta Simon Lajos. Az erdők nagy része a vajszlói erdőgazdasághoz tartozik. Az erdőbe főként külföldi vadászok járnak szarvaslesre. Valaki most is puffogtat a puskájával. A lövések hangját megkettőzik a csupasz, lombjuk vesztett fák.

A falu egyetlen, kifli-formán hajló utca. A templom mellett nyíló és a vajszlói erdő felé vezető Papközben nincsenek házak. Amióta a kövesutat a kocsmáig – bocsánat: italboltig és a vele egy helyiségben működő vegyesboltig – megépítették, azóta az árut autó tudja a faluba hozni. Az utat a falu közepétől a felvégig a kocsmából esténként szemeteslapáttal kihordott söröskupakkal töltögetik. Az ital- és a vegyesboltot egyetlen ember kezeli. A boltok reggel 7-től 10-ig és délután 4-től 9-ig tartanak nyitva.

A faluban található középületek: az előbb említett ital- és vegyesbolt, a vele egy épületben „működő” kultúrház, a református templom, az iskola (az épület egy része ma is egyházi tulajdon), valamint a ravatalozó (amit megépítettek, de nem használnak, mert Besencén ma is a gyászháztól temetnek).

A falu állandó népessége – az 1970. január 1-i népszámlálás adatai szerint – 182. A háztartási villamosenergiát fogyasztók, illetve a közös háztartásban élő családok száma 45 körül van. A lakóházak az utca két oldalán sorakoznak. Az elmúlt tíz évben négy házat lebontottak. Négy ház lakatlan. Régi ormánsági család már csak tizenkét házban lakik. Hét házban cigányok élnek. A falu lakói közül hárman tanácsstagok, hatan párttagok. Az emberek borzongva mutatnak egy leeresztett zsalugáteres házra. Három testvér, két vénlány lakik benne. Az egyik vénlány nemrég halt meg. Sose jött ki a

házból. Ruháját nem mosta, haját kibontotta. Ő volt a „falu bolondja”. Ajtajukon kívülről nincs kilincs... A házak nagy része vert falu vagy vályogból rakott. Mai szemmel a falu legrangosabb háza Futó Józseféké. A még vakolatlan téglafalak faragott kőlabazaton állnak. Gazdája parkettakészítő kisiparos. Veje, Virág János ugyanott „segédmunkás”. Árammal hajtott gépekkel, motorokkal dolgoznak. Általános iskolát végző lányuk hetente kétszer Pécsre jár balettórára. A kisfiú – mint később megtudom – a besencei iskola legjobb tanulója.

Besence a csányoszrói téesz egyik üzemegysége. (A téesznek összesen négy üzemegysége van: az oszrói, a csányi, a nagycsányi és a besencei.) A falu határában jó minőségű földek terülnek el. Főleg kukoricát, búzát, napraforgót termelnek. A tanácsi igazgatás székhelye is Csányoszró. Innét jár ki naponta a postás, kéthetente a református pap. A magyarmecskai orvos havonta egyszer vizsgál.

Besencét a műúton kívül egyszál telefondrót köti a külvilághoz. A készülék Simon Lajos, a téesz-üzemegységvezető lakásán van fölszerelve. A telefonközpont Vajszlón működik. Ide egy forintért lehet telefonálni. Aki Besencéről a tanácsi hivatalt vagy a téesz-irodát akarja fölhívni, annak interurbán beszélgetést kell kérnie.

A faluban három családnak van személyautója – ahogy itt mondják: „taxija” –, a boltosnak, a fűrészeseknek és Szabó Kálmánnak. A reggeli és a délutáni órákban autóbusszal elég könnyen el lehet jutni Sellyére vagy Pécsre. De az autóbusz nem jön be a faluba. Aki utazni akar, annak ki kell gyalognia az országútig. Az út mellett deszkából összeszögelt, ajtó nélküli bódé áll. A szél átfúj a repedéseken. Az ingázók, a Csányoszróra járó felsőtagozatosok itt várják minden nap az autóbust.

A faluból egy középiskolás jár Sellyére, és nyolc felsőtagozatos tanul Csányoszróon. Besencén csak az általános iskola alsó tagozata működik. Osztatlan iskola. Az elmúlt öt évben négy – közte három képesítés nélküli – nevelő tanított az iskolában. A tanulók száma 15. (12 lány és 3 fiú; 6 első, 2 második, 1 harmadik és 6 negyedik osztályos.) Sok közöttük testvér: a 15 gyerek tíz családból való. A tíz család közül hétnek van televíziója. – Az iskolának nincs? – kérdem a tanítónőtől. – Van... De az enyém elromlott, és ezért az iskoláét átvittem a lakásomba. – És ha délelőtt iskolatelevíziós adás van? – Ó, könnyen megoldjuk – mondja a tanítónő. Cigarettát vesz elő, és rágyújt. – Akkor az egész iskola átköltözik a szobámba. Ott nézzük a tévét...

ELSŐ NAP

Szemerklő esőben ballagok végig a falun. Kétoldalt, a házak előtt betonlapokból rakott járda. De ahhoz, hogy átkeljen az ember az utca egyik oldaláról a másikra, Mózesnek kellene lennie, utat megnyitó, sarat oszlató pálcával a kezében.

Elmegyek a falu felső végéig. Az utolsó előtti ház kapujában fekete kendős, fekete ruhás idősebb asszony áll. Azt mondja, a férjét várja, aki kenyérért ment a boltba.

– Hol sütik a kenyeret? – kérdezem.

– Vajszlóban. Minden másnap hozzák ki. Ma péntek van. Hétfőn kapunk megint.

– Hogyan hozzák?
– Mióta a téesz megcsináltatta az utat, autóval. Addig lovaskocsin hordták. Amire a trágyát rakták. Zúgolódtunk is miatta. Most már van bekötőútunk. Azóta kenyeres autó jár... De ne itt beszéljünk. Jöjjön be hozzánk...

Keresztül megyünk az üres, sáros udvaron, és belépünk a házba.

– Szegényesen vagyunk, de azért üljön le. Csak a konyhában fűtünk... A fekete csikótűzhelyben kukoricacsuta parázslik.

– Hogyan szólíthatom a nénit?

– Piros Józsefné Lakatos Júlianna a nevem.

– Milyen falu Besence?

– Nagyon jó a határunk.

– És a téesz?

– Azt mondom magának: aki itt nem tud megélni, akassza föl magát. Ezt a világot még a tetves cigány is áldhatja. Az ég madarainak se volt olyan jó dolga, mint amilyen ma van.

– Milyen ember az üzemegység-vezető?

– Van dolga bőven...

– Pirosék mióta élnek Besencén?

– Mi bekerültek vagyunk, kinnszülöttek. A Nyírségből jöttünk, Panyoláról, 57-ben. Négy és fél hold földünk volt, amikor eljöttünk. Ott nem voltunk téesz-tagok. Itt 60-ban lett meg a téesz. Akkor beléptünk. Most járadékosak vagyunk, mert az uramnak nem volt meg a tíz év a téeszben. Az uram négyszer operált ember...

Nyílik a konyhaajtó, s hóna alatt egy kétkilós kenyérral megérkezik Piros bácsi. Kék kötény van előtte, kalap a fejében. Arca borostás. Asztaltól székig nehezen lép, lassan mozdul. Ő veszi át a szót:

– 45-ös párttag vagyok, kérem. Tizennyolc hónapig párttitkár voltam Panyolán a Rákosi keze alatt. 56-ban ki voltunk téve az akasztásnak. Én is rajt voltam a listán. A harmadik lettem volna a halálban... Panaszom van kérem... Én sokat szenvedtem az elveimért. De ezt nem vették figyelembe... Engem 67-ben operáltak meg elsöben. Tíz centi juhbéllel pótolták ki a gyomromat. Százszázalékos rokkanttá minősítettek. Aztán félszememre megvakultam. Öt éve vízhólyaggal szenvedek... 504 forint járadékot kapok... Az asszony 240 forint gondozási segílyt kap... Elég ez nekünk... De aki az ellenfelem volt, az is megkapja az ezer forintot. Mert bennszülött. Itt lakik a harmadik házban. Neki meglett a tizévi szolgálata. Három évig mezőőr volt, egész nap sétált, de be lett írva neki a tíz órai munkaidő...

– Mi volna hát a kívánsága?

– Hogy én is megkaphassam az ezer forintot havonta. Nem azért, hogy nincs megélhetésünk. Hála Isten, nem szorulunk senkire. Inkább mi segítjük a gyerekeinket, mint azok minket. De akik egyszerre mentünk be a téeszbe, miért nem kapunk egyformán? Én tettem le először a kalapomat, mégis én kapom a legkevesebbet. Mennyit robotoltam életemben! Február 10-én töltöttem be a 76. évemet. Megmondom magának: én a régi világban voltam béres, grófnál részes munkás, dolgoztam kertészetben, a világon mindent megpróbáltam. Én voltam kulák szolgája, harmados, kubikos, még révész is voltam három évig a Tiszán. 54-ben ezer öl gyümölcsös kerülője voltam. Rengegetet próbáltam. Evvel a vesző vén lánnyal együtt sokat szenvedtünk – mutat a feleségére.

– Itt hogyan illeszkedtek be a falu életébe?
– Amikor idejöttünk, mondja valaki: Menjünk gombost kaszálni. Először nem értettem. Aztán megtanultam, hogy itt a lóheret mondják gombosnak. Azt se értettem, mi az: voltam fenyvert gyűjteni. Hát itt a lucerna neve fenyver, vagy hazai... 67-ig, amíg dolgozni tudtam, több idős emberrel voltam egy csapatban. Végeztem hordást, kazalozást, voltam kaszáláson. A világon minden munkában benne voltam. Még 66-ban is tizennégy hizó lovat gondoztam a téésznek. A lovakat az olaszok vették meg... Szerettek engem az emberek. Én mindig csak meggyőzni akartam őket. Volt itt egy öreg ember, már meghalt, de temetőbe való ember is volt, valamikor sokkal rendelkezett, annak sehogyse pászolt ez a mostani világ. „A bűdösök”, így nevezték a kommunistákat. Pedig sokszor elmeséltem neki, hogy jobban él most, mint azelőtt. Amikor meghalt, több nyugdíjat kapott, mint én most...

– Haragosa van?
– Tudomásom szerint nincs.
– És akire maga haragszik?
– Nemigen. Megérti egymást ez a jó nép. Nem mondom, hogy nem irigykednek egymásra. Mindegyik nagyobb gazda akar lenni, mint a másik...
– Rendőr vitt-e el már valakit a faluból?
– Munkásembert nem... De egyet igen – jut eszébe. – A Gergics fiút, a Tibit. Itt hagyta a felesége egy szép reggel. Hazajött, nem találta. Dúlt-fúlt, apját-anyját üldözte, őket okolta, hogy elzavarták a feleségét. Egyszer az utcán nagy cühő-pühő alakult ki, késsel kergette az apját az anyját. Egy idős asszony csitította. Akkor kapta magát, és fellökte az öregasszonyt. Belehalt a szegény mama. Tizennégy hónapot kapott érte, felfüggesztettet. Közben Gilvánfán a bálban megtámadta a rendőrt. Elítélték, s a régít is le kellett ülnie... Volt még egy ügy. Három éve. Két asszony megszúrálta a kanásznét. Mulattak, összevesztek. Mind a két asszony börtönbe került...

Piros bácsi rágyújt.
– Semmiféle szeszes italt nem ihatok. Másfél nap egy doboz Kossuthot szívok el. Ennyi passzióm maradt.

– Család?
– Két gyerekünk van – mondja Piros bácsi, és kifújja a füstöt. – Az egyik fönt Szatmárban él, a másik Sellyén árukiadó a TŰZÉP-nél. Innét ment el. Itt hagyta a házat. Másikat vett Sellyén. Múltkor jön haza, és mondja: Édesapám, irt a tanács, senkinek nem lehet két háza, ezt bontsuk le, vagy adjuk el... Most itt áll a ház mellettünk üresen. A szobák földesek. Itt a lakásra keveset adtak az emberek. Csak nagy istálló legyen! Ha megvenné egy rendes ember, nem oláh, akkor huszonöt-harmincezer forintért eladná a fiam. Hétszáz négyszögöl kert is tartozik hozzá. De még nem jött magyar ember, aki alkudott volna rá. Cigány érdeklődött csak. De annak a fiam nem adja. Mi sem akarjuk, hogy cigány legyen a szomszédunkban.

– Miért nem akarják?
– Miért? – csattan föl Piros néni. – Hogy ne zavarják a nyugalmunkat. Ezek az újmagyarok akkor is becsapják az embert, ha azt mondják: Jó napot aggyon Isten. Amikor jöttünk, egy se volt belőlük. Most már az egész túlsó soron ezek laknak. Az állam vett nekik házat. A gyerekek zömje is náluk van. Szeretem őket, de csak messziről.

Piros bácsi csöndesíti az asszonyt:

– A mi házunkat is eladnánk. Ha átveszi az állam, elmegyünk a fiunk-

hoz Sellyére. De azt mondják, hogy az állam már nem vesz házat. Akkor lehet, hogy pénz nélkül itt kell hagynunk nekünk is.

– Miért mennek el az emberek Besencéről?

– Mert a bekötőutat későn hajtotta végre az állam. Mert csak a kocsmáig építették meg. Mert a felső tagozatos gyerekeknek, akik átjárnak Csányoszrőba, az országútig másfél kilométeres utat kell törni télen a hóban. Mert elkulakosodtak az emberek. Aki elmegy innét Siklósra meg Harkányba, annak mind szép nagy háza, szőlője, taxija van. Ez a való . . . Ezért hagyja itt a falut a jó nép . . .

– Mi lesz a faluval, ha mindenki elmegy?

– Mi lesz? Megmondom. Majd lehengerlik. Majd jönnek a nagy dömperek, és legázolják a házakat. Szántóföldre alakítják a helyét.

Piros néni sült tökkel kínál. A kályha alatt a macska fölpuósítja a hátát, és az asztal felé somfordál. Piros néni kinyitja a konyhaajtót, és a macskára kiált:

– Kác ki, ne!

Amikor látja csodálkozásomat, hozzáteszi:

– Így mondjuk mi ma is, szatmáriasan, amikor hajtjuk ki a macskát: kác ki, ne! Itt a kacsát úgy hívják: lila, lila, kám. Mi meg azt mondjuk: tasi, tasi, kám.

– Mire emlékezik még, Juliska néni, Szatmárból?

– Hogy a nagyapám kilencvenkét évet élt. Az uram édesapja pedig nyolcvanhármat. Meg egy nótára.

– Beleénekelné ebbe a magnóba?

Megköszörüli a torkát, aztán elkezd:

– Messze van a kicsi falum, de a tornya mégis ide látszik. Kicsiny falum utcáiban az akácfa éppen most virágzik. De szeretnék hazamenni, akáccok közt megpihenni nálad. Mint amikor valakire, néha, titkon szívszorongva vártam . . . Még lánykoromban tanultam, Panyolán.

Nem mondom, hogy magyarnóta, s hogy a szövege se valami fényes. Viszapörgetem a szalagot. Amikor Piros néni meghallja a hangját, a szája szögletéhez teszi a kezét, figyel.

– Barátom, irtó tudomány – mondja az urának az ujjai közül.

– Szép a hangja – biztatom.

– Én munka közben ma is mindig danolok. Amikor kezdődött ez a páva, a fiatalasszonyok mind mondták, hogy mért nem jelentkezek. Mind a két fiam szépen tud danolni, de az unokáimat már nem tudtam megtanítani. Hiába okosak, de erre buták.

A falu ősi, Árpád-kori település. Van, aki nevét a besenyő szóból származtatja. IV. Béla király a nyúl-szigeti apácáknak adományozta. Egy 1338-ban kelt okmány Besenczi néven említi.

A XVI. században a vidék reformátussá lesz. Az 1676-os hercegszőlősi kánonokat megerősítő aláírások közt a besencei lelkész neve is szerepel: Johannes Besenci. Az ellenreformáció idején templomát bezárják. 1787-ben ismét lelkészt kap a falu. Mai templomát 1882-ben építik.

A besencei református egyház anyakönyveiben és pénztárnaplójában található adatok, házassági szerződések azt mutatják, hogy Besencét a XVIII. század végén és a XIX. század elején jómódú emberek lakták. Gazdag „kötések”-ről, hozományokról, építkezésekről, az új prédikátor étellel-itallal kö-

ritett beiktatásáról olvasunk.

A századvégi állapotokat *A Magyar Korona Országainak helységnévtára* (1900) rögzíti. Besence: kisközség, Baranya vármegye, siklósi járás. Ház: 61. Lélekszám: 343. Nemzetiség: magyar. Terület: 1560 katasztrális hold. Anyakönyvi hivatal: Vaiszló . . .

Kodolányi János 1934-ben járt a faluban. Tapasztalatait az „első” *Baranyai utazásban* örökítette meg. „Átme gyünk Besencébe . . . Amint behajtunk az utcába, összefacsarodik a szívünk. Balról kopott, himlőhelyes kis ház, kapuja düledezik, zsalugátere, ajtaja beszögezve. Udvarát felverte a gyom. Olyan, mint egy esőverte, napszitta koporsó. A lovak lassú lépéssel porosz kálnak velünk, mi némán nézzük az ütött-vert, elhagyott házat, a tornácos, zsalugáteres portát, melynek hideg a tűzhelye, tetejét megbontotta a szél, kéménye csorba, udvara-kertje kihalt. Egy a kihalt házak közül . . . A végzet beteljesedett rajta . . .”

Kihalt házak, halálraitélt falu, kiveszöfélben lévő lakosság . . . Az elemi iskolában mindössze tizenöt gyerek tanul . . . „Ha a száz évvel ezelőtti születések számát kerekén 100-nak vesszük – írja Kodolányi –, akkor ma a születések száma: Siklóson 34,04⁰/₀ – Besencén 4,17⁰/₀.” Kodolányi könyvéből az ormánsági számoszlop két végén álló adatokat másoltam ki. „Ez azt jelenti – vonja le a tanulságot Kodolányi –, hogy például Besencén tíz év óta minden második évben születik összesen – egy gyermek, s hogy tíz év múlva, a ma még élő öregek távozása után, üres lesz a falu, mint a kipusztult csigahéj!”

Kodolányi komor szavai óta nem tíz, hanem negyven év telt el. De a falu nem üres. Besencén ma is élnek. Sőt iskolájában ma éppen annyian – tizenöt – tanulnak, mint 1934-ben. Nem lett igaza tehát Kodolányinak? Ami az őslakosság pusztulását illeti, csaknem szó szerint beteljesedett riasztó jóslata: a falu eredeti lakossága, a „benszülöttek” száma tovább fogyott, szinte a minimumra csökkent. De az elmúlt években a falu társadalmában, a lakosság összetételében olyan események is lezajlottak, amelyekre Kodolányi nem számíthatott, amelyekről nem tudhatott előre. Besence lakossága átrétegezödött. A megüresedett házakba új lakók költöztek.

Kezdjük a vizsgálatot mi is a gyerekeknél!

A besencei általános iskola alsó tagozatán tanuló tizenöt kisgyerek közül hat magyar, kilenc cigány.

Bemegyek az iskolába. A tanítónő örömmel mondja: – Ma nincs hiányzó. – Szünet után megkérem a gyerekeket – kivéve az első osztályosokat, akik még csak most tanulják a betűvetést –, hogy egy írólapra írják föl a nevüket, és válaszoljanak néhány kérdésre: 1. Hány testvéred van? 2. Mit ettél ma reggelire? 3. Mi szeretnél lenni? 4. Voltál-e Pécsen? 5. Rajzolj valamit a faludról!

A válaszokat betűhíven közlöm.

Borbás Judit II oszt (magyar)

1. nincs

2. piritoskenyeret

3. –

4. igen

5. (egy ház, mellé írva:) teplón

Homó Tibor, II szot (magyar)

1. 9. zsolti Ági pigy

2. kakaó kenyér
  3. kőmves
  4. igen
  5. (tornyos ház, előtte fa, mellé írva:) fa teplón
- Sárközi gögyi (Gyöngyi, III. oszt. cigány)
1. 7 ilus erzi jóska iboj beti szilvi juli
  2. kenyeret teját
  3. –
  4. –
  5. (egy ház)
- Ignác Margit, VI (helyesen: IV.) oszt (cigány)
1. Rozi Ana Juci Joska Ilon Mari Jozsi
  2. teját és piritos kenyeret
  3. Kesztyüt szeretnék varni
  4. igen
  5. (két, vizen uszó kacsa-féle állat)
- Kádár Mária 4. (cigány)
1. 4 Klári, Ida, jancsi, Lalika.
  2. Teát és bundáskenyeret.
  3. Én varronő szeretnék lenni.
  4. Igen.
  5. (ház, kéménye füstöl, az ablakokban virágok, mellé írva:) Kerényi Saroltaéké ez a ház.
- Kerényi Sarolta. 4 ósztáj (cigány)
1. nics testférem
  2. Regel teját és piritos kenyeret etem.
  3. én varonő szeretnék leni.
  4. nem
  5. (ház, mellé írva:) Ez bolt
- Mihály Melinda, IV. oszt. (magyar)
1. nincs
  2. Kakaót és kenyeret ettem.
  3. Tanító néni szeretnék lenni.
  4. igen
  5. (három fenyőfa között magas ház, mellé írva:) Ez a mi házunk
- Sárközi Magdi IV o (cigány)
1. 6 testvérem van iboja gyöngyi ili rozsi szilvi ildi joska (vö. testvére, Sárközi Gyöngyi III. osztályos válaszával!)
  2. Kelyát regeliztem és bundáskenyeret
  3. Kesztyüt szeretnék varni
  4. Igen
  5. (zsindellyel fedett ház, mellé írva:) ház
- Virág János IV oszt. (magyar)
1. 1 testvérem van Virág Éva
  2. Én piritos kenyeret ettem
  3. Én gépkocsi vezető szeretnék lenni
  4. Igen
  5. (fasor, előtte egy madár sétál, talán fácán, mellé írva:) Ez egy erdő

Futó Józsefék háza, a templom-soron, a kocsmá mellett. Magas ablakú, téglából rakott ház. A Futó régi besencei családnév. A református egyház anyakönyvében már egy 1791-es házassági szerződésben előfordul: „Ifjú Futó János elvévén magának feleségül Nagy Mihály Ferentz hajadon leányát, Katát, ilyen kötést tettek . . .” A faluban ma is számosan viselik a nevet. A közelmúltban még többen voltak Futók. Különbéféle ragadványnevekkel tettek köztük különbséget. Volt Alsó Futó, Balog Futó, Kopasz Futó, Lukács Futó, Szélső Futó. Volt Futó Dávid József, Futó Farkas József, Futó Gyura Samu . . .

– Örülök, hogy egyszerre két régi ormánsági embert is itthon találok – mondom, amikor belépek a házba.

– Ember csak egy van. Meg egy asszony – igazít helyre Futó bácsi. Mindketten Besencén születtek. Futó József hetvenkilencedik évét tapossa, holnap lesz a születésnapja. Lassan, megfontoltan ejti a szavakat. Arca piros, szeme kék, haja ősz. Van benne valami méltóság, valami született intelligencia. Felesége hetvenhárom éves. A tűzhely mellett, a fásládán ül. Ahogy elnézem meghajlott, fekete ruhás alakját, arra gondolok, akár nyugdíjas polgári iskolai tanárnő is lehetne. Ki is mondom:

– Mintha a régi mesteréket látnám . . .

– Pedig csak hat osztályt jártunk – mondja Futó József. – Igaz, nem voltam utolsó tanuló. S talán többre is vihettek volna. De akkor sokba került az iskola. Volt egy bátyám, az nagyon haragudott rám, rettenetesen ellenkezte, hogy tanuljak. Tanító szerettem volna lenni . . . Ezt nézze meg! – mondja, bemegy a szobába, egy könyvet hoz ki, és elém teszi az asztalra. Címlapján ez áll: „Szeresd a hazát. Olvasmányok fiúk és lányok számára számos képpel, Budapest, Nagy Sándor könyvnyomdájából. IV. Papnövelde utca 8. szám.” Kinyitóm a könyvet, és az első oldalon olvasom: „Ezt a jutalomkönyvet szorgalmas tanulásaért és jó magaviseletéért kapta Futó József V-ik osztályú tanuló. Szücs Kálmán ref. tanító. Besence, 1907. június havában.”

– Hogyan éltünk? 45 előtt huszonnégy hold földön gazdálkodtam. Volt tíz-tizenkét marhám, négy lovam: két csikó meg két igásló. Magunk műveltük a földet, csak amikor a fiamat behívták katonának, akkor fogadtunk szolgát. Meg lovakkal foglalkoztam. Soványan megvettem, meghizlaltam, s fél év alatt dupla pénzt kaptam érte. Vitték az olaszok . . . Marhákat, tinókat is neveltem. Azok meg az uradalmaknak kellettek . . . 1935-től tíz éven át bíró voltam. Hogy érdemes volt-e? Nem a faluért tettem. A fiam katona volt, azért vállaltam, hogy a fölmentésem állandóan meglegyen . . . Akkor volt kisbíró, mezőőr, harangozó. Akkor ezek az újmagyarok se voltak itt . . . Milyen nevezetes esemény történt az alatt a tíz év alatt? Amikor bevonultak az oroszok . . . Az első világháborúban orosz hadifogságban voltam, de aztán elfelejtettem az orosz beszédet. Amikor megláttam őket, újra eszembe jutott. Nagy dolog volt, hogy tudtam velük beszélni . . .

– Mire emlékszem még vissza szívesen? Talán a Körre. A besencei polgári olvasókörre. Voltam jegyzője, pénztárnoka, még elnöke is. Amíg Szücs Kálmán tanított, olyan énekkara volt, hogy más községekbe is elhívták temetésekre. Majálist, farsangi bált rendeztünk. Ebből származott a Kör bevétele. Meg tagdíjat fizettünk. Ezerkötetes könyvtárunk volt. Benne jó írók, Gárdonyi. Ponyva semmi. Napilapokat járattunk. Vasárnap délután szoktunk ösz-

szejönni. De kártyázni nem volt szabad. Zászlónk volt! 1950-ig működött a Kör, akkor a fiam volt az elnöke. Úgy tiltották be . . .

– Emlékszik arra, amikor Kodolányi János Besencén járt?

– Emlékszem. Amikor a *Földindulást* filmezték, akkor volt itt. Színészek is voltak. A harmincas évek végén lehetett. Akkor Páprád felé még ott volt a falutábla. Azt a házat fényképezték, amelyikbe most a Bura Nándor lakik. Akkor lakatlan volt. Deszkával volt beszögezve az ajtaja. Vasárnap dél volt, amikor filmezték. Kodolányi nézte . . . Az apját is ismertem személyesen. Magának való ember volt. Akkor három ház volt katolikus Besencén. Az erdőn keresztül Vajszlóra jártak misére. Úgy hívták az utat, misés út. A végében volt egy híd a kanálison. A hidat a községnek kellett rendben tartani, de hozzá a fát az erdészlet adta. Volt dolgom az apjával elégszer. Tőle kértem a híd-nak való fát. De el kellett menni hozzá tízszer is, amíg kiadta . . . Járt ám még itt író, Besencén . . . Déry Tibor. Jó tíz évvel ezelőtt. Autóval jött. A felesége volt velem. Megállt a házunk előtt. Megengedném-e, hogy bejöjjön? – kérdezte. Föl volt írva neki a Berényi pap neve. Azt kereste. De az akkor már meghalt . . .

– Futó bácsi dolgozott a téeszben?

– Először 55-ben léptem be, de még egy évig se voltunk együtt. 60-ban alakult meg újra a téesz, akkor ismét beálltunk. De nem dolgoztam tíz évet, csak 66-ig. Közben megbetegedtem bélcsavarodással. Körülbelül egy méter vékonybelet vettek ki belőlem. Most járadékot kapok. A feleségemmel együtt 804 forintot . . . Milyen munkát végeztem? Voltam állatgondozó. Tizenegy bikát ettettem. A mezőn is dolgoztam. Akkor a téesz dohányt is termelt, oda is jártam. Akkor még kézzel vetettünk . . .

– Hol volt jobb dolgozni? A sajátjában vagy a közösben?

– Össze se lehet hasonlítani. Milyen volt az, amikor három órakor föl-keltünk, amikor még harmatos a búza, hogy kötelet tudjunk csinálni, meg milyen most . . . Talán csak az az egy, hogy akkor nem parancsolt senki . . .

– Ha most visszaadhatnám a huszonkét hold földjét és az életéből har-minc évet, melyiket választaná?

Látom az arcán, régen megérett már benne a felelet.

– Talán nem is kellene . . .

Leteszi két nagy, csontos öklét az asztalra, és elnéz messze, a távolba.

– Hány régi család él a faluban?

– Aki van, az is indulóban. Vagy a temetőbe, vagy másfelé. Na, lássuk csak. Szabó Jóska, Kis bácsi, Futó Dávid . . . Talán egy tucat . . .

Futó néni a tűzhely körül foglalatoskodik. Rántást kavar, ételt kóstol. A faliórára néz. Dél van.

– Nem számítottunk vendégre, de ha meg nem veti, egy kis káposzta-levelessel szívesen megkínálom – mondja, és tányért rak elém.

Amíg a levest kanalazzuk, megkérdezem:

– Itt nem harangoznak?

– Már nem. Csak ünnepen. A tiszteletes úr minden második vasárnap jön át Csányoszról – mondja Futó bácsi.

– Hányan gyűlnek össze istentiszteletre?

– Nyolcan-tizen. A nagyobb ünnepeken talán húszan-huszonöten. Az öregek. A bevándoroltak nagyrészt katolikusok.

– Milyen a téesz, a besencei üzemegység?

– Sokszor ne vessük: mi Csányoszró gyarmata vagyunk. Itt nincs annyi

munkalehetőség. Az asszonyok nem tudnak dolgozni. De a földek itt a legjobbak. Ide vetik a búzát, itt a kukorica is sokkal jobban terem... Többet a fiam tudna erről mondani...

– A fia?

– Egy fiúnk van. A Lajos. Kocsis a téeszben. Öten vannak kocsisok. A lovakat is ők gondozzák. A túlsó soron van az istálló. A felesége is téesz-tag. Most a háztáji kukoricát hordják be a tagoknak. Nem keresnek annyit, mint az ipari munkások. Főként az a baj, hogy a menyemnek nem tudnak folyamatosan munkát adni. A fiam körülbelül kétezer forintot keres havonta. Húsz százalék levonással kapja kézhez. Ha csak arra támaszkodhatnánk, amit a téesz fizet munkadíjként, az nem sok volna. A háztáji föld nagyon sokat ér. A fiam egy kataszteri holdat kap, én kapok fél kataszterit, a menyem egy magyar holdat. Csak kukoricát termelünk. Azzal tudjuk az állatokat tartani. Ha sok a munka, munkaerőt fogadunk. Száz forint a napszám. Nyolc órát dolgoznak ezért. Most is így szedik a kukoricát. A múlt nyáron harminchét darab disznónk volt. Évente négy-öt bikát adunk le. A disznókat is leadjuk. Januárban jön százötven naposcsibe. A nagyobbik unokámnak Sellyén építettünk házat, oda kellett a sok pénz. Anyagilag nincs hiányunk. Amiért a házat megépítették, belekerült kétszáz-kétszázhetvenezer forintba. A lakodalom is belekerült ötvenezer forintba.

– A lakodalom? Kié?

Futó néni válaszol:

– Zoltáné, a nagyobbik unokánké. Most nősült a nyáron. Hazaengedték Baracskáról. Egy asszonyt elütött, elítélték. Ott tölti a büntetését, december 29-én jár le. Kapott egy hét szabadságot. Nagy esküvő volt. Sok fiatal jött el. A kultúrházban tartottuk a lakodalmat. Talán kétszáz vendég is volt...

Fényképek kerülnek elő. Merev mosolyú, idegen arcokat nézegetek. A fényképeket, mint osztáskor a kártyalapokat, egymás mögé rakom.

– Ő a kisebbik unoka?

– Igen. Tizenhét éves. Kovács a szakmája. A nyáron végzett. Csányoszrón dolgozik a műhelyben. 1960 forintot keres havonta. Itt lakik nálunk.

A nagyapa büszkén mutatja unokája munkáját, egy kovácsoltvas lámpatartót:

– Ilyesmit szívesen megcsinál, de a mezőre nem szeret kimenni.

– A református templomban mikor kereszteltek utoljára?

– Mikor is? – töpreng Futó József. – A Szujkóék gyereket. Van másfél éve.

– És mikor volt legutóbb temetés?

– Mostanában nem volt... A Szabó bácsit temettük utoljára... Talvaly... Itt nem születik, nem hal meg senki. Csak elmegy.

– De születés azért csak van?

– Van hát, a cigányoknál. Böven. De azok katolikusok. Vajszlóra viszik az újszülöttet kereszteltetni.

– Hogyan illeszkednek be a falu életébe?

– A mi sorunkon csak egy család lakik. A többi a túlsó soron él. Dolgotalanok, lusták. Sokszor a kenyerüket se tudják kiváltani, éheznek, az asszonyok nem dolgoznak, amit az ember keres, szombat-vasárnap megisszák... Egy kivétel van, a Bura Nándor. Az nem iszik a kocsmában. A Sárközi sem iszik, de nem is dolgozik. A Kádár jó zenész, de a malacokat a szobában tartotta. Már kért másik házat, pedig röndös háza volt. Nem sározza be, úgy

van, ahogy ledült a nyáron. Mindegyiknek van szép nagy kertje, de nem vetnek bele semmit. Miből élnek? Nem dolgozik egy se a térszben. Kubikolnak a víztársulatnál. Napszámba el se tudom csinálni őket. Pedig ebédet is adnék...

– A fia nem akar elmenni a faluból?

– Tervbe van véve.

– És maguk itt maradnak?

– Mondtam: házat építettünk Sellyén a nagyobbik unokámnak. Mi is oda szeretnénk legjobban elmenni.

– Hát mindenki elmegy?

– A Szabó Jóska fia Pécssett lakik, ott van háza, az öreg is elmegy. Simon Lajos is eladta a házat, a fia már Sellyén lakik, karácsonykor ők is elmennek...

– Mi lesz a besencei magyarokkal?

– Mennek a nagyvilágba! – mondja Futó József. – Ki Pécsre, ki Sellyére, ki Siklósra, ki Harkányba.

– Mi lesz a faluval?

Futó néni halkán ejti a szót:

– Nem tudom...

Futó bácsi egy ideig hallgat, aztán mintha követ morzsolna a fogai között, mondja:

– Vagy lebontják, és elviszik az embereket Csányoszróba. Vagy cigányok laknak mindenhol. Az őslakosság eltűnik. Úgy jár, mint Gyűrűfü.

Vidámabb dologról szeretnék beszélni.

– Futó bácsi szokott-e danolni?

– Hangom se igen van már, az is lehanyatlott... De még danoltam az unokámnak... Volt tizenöt libánk, ki szoktam eregetni az útra. Az unokám elnevezett libapásztorrak... Akkor danoltam neki: Szóvá tett a falu engem, legárvábbját. Én őrzöm az egész falu libanyáját... Most, hogy föl szabadult, kapott magnetofont. Abba is beledanoltam. De letörölte...

– Futó néni őriz-e még régi ormánsági szőttest?

– Hogyne. Mindjárt megmutatom. Régen sokat szőttek, egész télen avval foglalkoztak az asszonyok.

A szekrényből régi ruhadarabokat vesz elő. Himzett női inget, fehér vászongatyát.

– Amikor fiatal voltam, az öregek még hordták. Ez a tizennégy szeles gatyá az apámé volt.

Megmérjük: egy szél kb. 50 cm. Ennyi fért a szövőszékre. Megfogjuk a gatyá két szélét. A távolság csaknem négy méter. Ráncba fogva ennyi anyag került az ormánsági férfi dereka köré.

A fehér vászongatyát összehajtogatom, megsimogatom, s úgy adom vissza gazdájának, mint egy szemfedőt.

Kocsmaudvar. A házban elől az ital- és a vegyesbolt. Hátul magányos épület, festett ajtaján pirosbetűs zománctábla: Tűzoltószertár. Az udvarról néhány csorba lépcsőfok vezet a „kulturterem”-be. Ajtaja, ablakai nyitva. A színpadot a nézőtértől poros, fekete klottfüggöny választja el. Szét van húzva. A színpadon törött székek. A foglalatokból hiányoznak a villanykörték. A mennyezetről ismeretlen rendeltetésű vaskampók nyúlnak le, mint egy mészárszékben. A nézőtéren zöld ping-pongasztal. Három tört lábú lóca.

Az egyik sarokban fogas, a másikban fekete kályha, de kürt nem vezet belőle a falba. Ülő- és hátlap nélküli vas székvázak. A padlón sörösuveg-törmelék. A falból kilógó drótok. A hátsó falon fölfedezek két apró, négyzet alakú nyílást: vetítőablakok. A szél néha meglengeti az egyik törött üvegü ablak-szárnyat. Alattomosan nyikorog. Por, piszok mindenütt. Talán a Futó-fiú nyári lakodalma óta nem takarított itt senki.

A szinpad mögött apró szoba. Szébb időkben talán öltöző. Jelenleg „klubszoba”. Ajtaja nyitva. De én szabályosan, az udvar felől közelítem meg. A kulcs a kezemben. Kinyitom az ajtót. A szobában hideg vaskályha, előtte kiszórt hamu, összegyűrt cigarettazacskó. A padlón letört széktámla. A székek össze-vissza állnak, mintha egy verekedés résztvevői az imént illantak volna el. Keretezett, vakfoltos tükör. Üvegezett, üres szekrények. Ajtajuk nyitva. Az egyik szekrény tetején kibebezett televízió. A másikon csecsemőmérleg. A romok fölött, a falon, kissé ferdén fölakasztva, színes reprodukció: Lenin arcképe.

A falon még fölfedezek két másik, bekeretezett, nagyobb méretű képet. Csoportképek. A képek háttérében megismerem a kocsmaudvart, a kultúrterembe vezető lépcsősort. A baloldali kép a régebbi. A tabló jobb alsó sarkában embléma: Foto Szentgyöngyváry, Siklós. A fölvétel valamikor a század elején, az első világháború előtti években készülhetett. Harmincnyolc férfi vesz körül egyetlen fiatal, csinos nőt. A mögötte álló férfi kezében kibontott zászló. A hölgy nyilván a zászlóánya. A zászlón fölirat: Besencei polgári olvasókör. Megannyi nyílt, magabiztos tekintet, hegyesre pödört Ferenc József-bajusz és szakáll, kigombolt kabát, kivillanó mellények, óraláncok. Szinte látom, amint a kocsmából kigörgetik az üres hordókat, keresztben deszkát tesznek rájuk, kihordják a szalmafonatos, merevhátú székeket is, s a fotográfus intésére sorokba rendeződnek az emberek.

A másik kép jóval később készülhetett, mégis valahogy szintelenebb, fakóbb. A színhely ugyanaz, de ezen a képen tél van, hóban tiportak helyet az emberek a fényképezés számára. Nagykabát nélkül, zakóban, nyakkendősen, csizmában ülnek és állnak, cigaretta, kalap a kezükben. Itt-ott egy kiálló diszszekendő, rövidre nyírt bajusz. A szemek nem a lencsére szegeződnek, hanem valahová messze, a bizonytalan távolba merednek. A kép alatt kékbetűs írás: „A besencei polgári olvasókör 50 éves jubileumi emlékére. 1950 január.”

Amikor a két fényképen látható arcokat egymással azonosítani próbálok, lépéseket hallok.

– Már megint hogy’ hagyták itt a fiatalok ezt a szobát! – Ötven év körüli asszony áll mögöttem. Amikor beszél, elől két fémfog villog a szájában. – Harminc forintot kapok a takarításért, de csak azért, hogy akkor takarítsak, amikor jön a doktor úr. Az iskolában is én fütök, de azt külön megfizetik. A magyarmecskei orvos jár ide. Havonta egyszer vizsgál. A képeket nézi? Múltkor a doktor úr is megállt előttük, és azt mondta: Nézze Vargáné, milyen mások az emberek ezen a két képen! Pedig egy részük ugyanaz. Azon a régin nyugodtan néznek, jóképűek, javakorabeliek, megelégedettek, élettegeszségesek. Ezen a másikon olyan bizonytalan, riadozó a tekintetük, öregek, megtörtek... Hogy mikor készülhetett a régebbi kép? Én bizony nem tudnám megmondani magának. Azok közül, akik láthatók rajta, én már egyet sem ismertem. Mind elmentek a temetőbe... Hogy miért van itt ilyen rendetlenség? Mondom, én csak a doktor úrra takarítok. Ifjúsági

klub ez, vagy micsoda. Minden este itt vannak a fiatalok. Tíz-tizenöten szoktak összejönni. Névnapot, születésnapot ülnek. Magnóznak. A gyerekek vannak többen, a lányok kevesebben. Maguk fűtenek... – Vargáné fölvesz a padlóról egy széktámlát. – Hát ennek meg hol van a többi része?

Vigasztalni próbálok:

– Látja, ha ezt is eltűzelik, most nem keresné a széket...

– A függönyök is eltűntek... – méltatlankodik tovább. – A könyvtárat is el kellett vinni. Amikor a régebbi tanító néni elment, a kulcs nem adódott át. A szekrényt feltörték. Kijöttek a járásiak, és a maradék könyvet elvitték... Majd este megmondom a lányoknak, hogy takarítsanak ki.

Vargáné kinyitja, becsukja a szekrények ajtaját. Az egyik polcon egy piros-fehér-zöld zászlót talál.

– Na jó, hogy ez még megvan. Az MNDSZ-asszonyok varrták. A címert Vajszlón himeztették bele...

A falon még egy fényképet fölfedezek. Kisebb a többinél, a por, a pókháló egészen belepte, nem látni át az üvegen. A bekeretezett képet lemelem a szögéről, a világosság elé állok, vizsgálgom. Ez is régi csoportkép a Kör tagjairól. Vargáné a szekrényhez lép, kiveszi az összehajtogatott nemzetiszínű zászlót, szétnyitja, és a piros színnel letörli a port a képről. Amikor végez a művelettel, a selyemzászlót ismét összehajtogatja, és visszateszi a szekrénybe. A felszálló porszemek fémesen csillognak az ajtón betűző napfényben.

– Láttam, valaki jár az épületben – mondja az asszony. – Csak azért jöttem át. Szomszédos az udvarunk. Kukoricát hordunk.

– Téesz-tag?

– Tag? Csapatvezető! – mondja büszkén. Aztán elgondolkozva folytatja: – Amióta itt téesz van, tizenöt éve, én vagyok a csapatvezető. A besencei üzemegységben körülbelül tizen vagyunk asszonyok. Nem veszekedtünk mi soha. Mindig megfértünk. Simon Lajos este szól, mi lesz a munka. Másnap reggel nekem kell lejárni az asszonyokat. Van úgy, hogy Csányoszróra megyünk, van úgy, hogy a mezőre. Vida Marinak még mindig szót fogadtak... Az uram? Huszonnyolc éve külön élünk. Sellyén dolgozik. Van két lányom. Most lesz náluk a negyedik unoka. Én az édesanyámmal élek együtt... A téeszben naponta nyáron kilenc-tíz órát dolgozunk, ilyen időben, mint most, hetet-nyolcat. Egy évben meg kell lenni az ezer órának. Erre kapunk fél hold földet. A keresetem nyáron ezer-ezerkétszáz forint, télen hat-nyolckilencszáz forint. Jóságot tartunk, disznókat. Van három hízó, három kijáró, három malac. Esz a méreg. A kanász ma se hajtott ki. Cigányt fogadott a téesz. De nem hajt ki. Csak élösködnek. A téesznek egyik se tagja. Részes munkát fogadnak. A víztársulatnál kubikolnak. Az asszonyok egyáltalán nem dolgoznak. Ha megkapják a pénzt, van nagy kártya meg ivás. Ősszel meg a rengeteg sok lopás. Múltkor is Szabó István reggel negyed hatkor vitte a disznót Sellyére. Láti ám, hogy Kádár az iskolaudvarból ballag át két hasábfával a hóna alatt. Kérdi tőle, mit visz. Azt mondja, az erdőről jön. Amikor az iskolának meghozták a szemet, és lerakták az udvarra, azt is őriztetni kellett. De miért itt beszélgetünk? Jöjjön át hozzánk...

– Majd holnap. Jó?

Simon Lajost, az üzemegység-vezetőt már korábról ismerem. Tavaly Szilveszter táján jártam nála. Éppen disznót öltek. Akkor beszélgettünk először Besencéről. – Erdővel koszorúzott falucska vagyunk. Innét más falu tor-

nyát nem látni – mondta. Hívott, hogy jöjjenek vissza. Ismeri Kodolányi könyveit. Arra is emlékszik, amikor a *Földindulást* forgatták Besencén. Hitetlenkedve néztem rá: – Már akkor élt? – Ötven éves elmúltam... – mondta csöndesen. A harmincas évek második felében Siklóson téli mezőgazdasági iskolát végzett. Később technikai végzettséget szerzett. Tizenöt éve üzemegység-vezető. Párttag. – De azért karácsonykor még megfogtam a harangkötelet – mondta tavaly.

A nap folyamán már kétszer kerestem. Végre sikerül itthon találnom.

– Egész nap lótok-futok. Szedjük a kukoricát. De most van egy negyedórám. Hazajöttem a bikát megetetni – mondja, és cigarettára gyújt.

A konyhában ülünk. Simon Lajos lehajtja a fejét. Egy év alatt mintha megöregedett volna. Alulról néz rám félszemével. Nem akarom kérdezni, így született, vagy később vesztette el félszemét?

Valaki kopogtat. A tanítónő jön. Bogádmindszentre szeretne telefonálni.

– Tessék – mondja Simon Lajos fáradtan.

Felesége sonkát szeletel a konyhaasztalon. Megszólal:

– Itt volt a Vida Mari. Rikoltozott, hogy a kanász megint nem hajtott ki. Helyette elment az erdőszethez dolgozni.

– Mondjátok meg neki, hogy levágom a villanyát – mérgeződik Simon Lajos. – Levágom, bizony isten... Nincs kitartásuk. Szeretnek munkahelyet változtatni. De a lakásból nem lehet kitenni őket.

– Hányan dolgoznak az üzemegységben?

– Van öt lófogat, azzal van öt ember. Van öt traktoros, de azok átjárnak Csányoszróra. A gépek onnét jönnek ki. Van nyolc-tíz asszony. És vannak a részes munkások.

– Miért vállalta el annakidején az üzemegység vezetését?

– Itt van jó föld. Szép a falu fekvése. Jó a termés. Csak a vadkár sok az erdők miatt. Legtöbbet a siklósi gazdasági iskolának köszönhetek. Hat elemim volt, de azóta a hetedikről meg a nyolcadikról is letettem a vizsgát, és Sellyén elvégeztem a mezőgazdasági technikumot. Havi kétezer forint a fizetésem, hozzájön egy hold háztáji. Másnak is lehet keresni. Itt egy kocsinak is megvan az évi huszonötezer forintja.

– Elégedettek az emberek?

Simon Lajos felesége még mindig a sonkát szeleteli. Ő válaszol:

– Ha az elszigeteltség nem volna, talán másképp volna.

– Negyvenöt és hatvanöt év között van a tagság életkora – mondja Simon Lajos halkán. – A fiatalság mind elment...

– Van haragosa? – kérdezem.

Megint az asszony szólal meg előbb:

– Minden nap más!k!

– Az embernek az ujja se egyforma – mondja csöndesen a férfi.

– És olyan, akire Simon Lajos haragudna?

– Nincs. Olyan nálam abszolút nincs, hogy én valakire haragudnék – válaszol az üzemegység-vezető.

(Folytatjuk)

Négy szonett

*Élő ki nem félt már, hogy visszaél
életével (– épp mert v i s s z a : sosem!);
s hogy, akármilyen igézetesen
peng, lába alatt csak: „borotvaél”*

*az; s hátha tékozlón csereberél,
mondván: „Amíg tele van a zsebem...”
(vagy, ez is szép!: „Még így se tehetem...”);
s hogy harminchat év vajon több-e fél*

*életénél. Elérkeztünk tehát
személyemhez, s így: ehhez a szonethez.
Lám, ennek is jól túl vagyunk a felén,*

*S ez azért látható, mert ez nem é n ?
Nem, nem. Elérjük utolsó sorát.
Még éppen idetér: MASSAL IS EZ LESZ.*

*

T. D. – D. T.-NAK

*Aki csak „nagyon nagy” gyűjtő lehet,
jobb, ha csak egyet gyűjt, s legjobb, ha semmit,
nem latol örökös amit, amennyit,
nem izgatják fel az amilyenek.*

*Csak nyugalmára tesz, ha így tehet!
Mondom, ha tehet. (Mert én magam eddig:
... nos, ahogy már e sóhajból kitetszik,
ilyesmiért csak epekedhetek.*

*„Csak epekedhetem a semmiért!”
(mintha idéznék egy régi „poétát”!))
S most jön a meglepetés. Ezt a példát*

*korántsem ön-okulásom kívánta.
Hát kié? Senkié! „Az istenért!”
Kinek van emberből négymilliárdja????*

*

*A gombozást egyszer még újrakezdem!
Úgy hangzik ez, mint egy „Hajóra szállok
megint!” s nem a klubtagok és barátok,
az időtölthetések hívnak engem*

*vissza (– ha vissza! –, mert az is lehet: nem
kezdem újra), nem sokféle szabályok,
merész szögek, sikerült beadások,
asztalok egy hodályszerű teremben,*

*vagy egy fáspercében, tánchelyiségben;
nem a virsli vonz, mit „Tükrösbütémber”
klub-közpénzen ettem egy fontos döntő*

*két mérkőzése közt; csupa nem és nem...
Nem tudom mi vonz! Korgok, mint a bendő,
mit egyképp megtölt búcsú s beköszöntő.*

*

EGY FELTEVÉS

*Talán ha ez a zene mindig szólna
– mert szinte egyenértékű a csenddel;
s ezt a csendet egy bizonyos fotellel
azonosítom, melyben már... mióta!*

*mióta nem ültem! épp takarókkal
van tele, leborítva egy köpennyel,
egy párna van még benne, s semmi ember,
senki ember; pedig itt nem zajong a*

*... annyira semmi nem zajong és senki,
hogy hirtelenjén meg sem mondhatom: mi;
mi nem; ha én csendben viselkedem;*

*s vajon igen? most már igen? már igen?
– ha ez a zene...: mi lenne?! mi nem?!
(De a lemezt legalább felteszem.)*

FÜLEPRŐL ÉS A TANÍTVÁNYOKRÓL

Mielőtt tanítványok címen – mindenféle kisajátítási szándék nélkül – szólam szeretnék a kevesekről, akik személy szerint változó csoportként, de a ragaszkodás mindenkori hűségével, gondolatai és megbecsülő figyelme áramában úszva kísérték Fülepet a Gellérthegy faszoros hajlatain és a Széher út emelkedőjén több mint húsz éven át –, illesse a köszönet első gesztusa Keresztury Dezsőt. Ha ő nincs, ha az időben vállalt posztjain nem teremt lehetőséget arra, hogy Fülep baranyai magányából az Eötvös Kollégiumba költözve, ott az angol kollégiumokban szokásos tutori tisztséget betöltse, bizonyára sok minden másképp történik, valószínű, hogy a szellemidézésnek ezek az órái is másképp, más arcokon tükröződnének. Hangozzék a köszönet szava azért is, mert a döntést, hogy az önkéntes remete bölcsessége így váljon közkinccsé, nem kísérte kortes ováció a Mecsektől Budáig vezető út sem egyik, se másik oldalán. Ha úgy tetszik, az óvatosaknak volt igazuk, hisz a Kollégium alig két évig tarthatta meg méltó szerepében az odaszereződött szellemi mindenest.

Nem hiszem, hogy ma bárki igazolni tudná, merné, az Eötvös Kollégium külső, belső omlasztásának, 1950-es megszüntetésének történelmi szükségszerűségét, helyességét. Magamról bizonyosan tudom, szóban és írásban mindenkor szolidáris voltam a jövőre nézve fölszámolt intézmény értékeivel. Mégis, vagy éppen ezért jogom van kimondani: a kollégisták nagy többsége nem volt tisztában a kegyelmi ajándékkal, melyben a közjük került, az étteremben, társalgóban velük elvegyülő, állandó kontaktust kereső Fülep személye által részesült.

Először és nem utoljára tapasztaltam, hogy szemmel, füllel, értelemmel megáldott emberek miként képesek elmenni süketen, vakon, eszméletlenül univerzális érték letéteményese mellett. – „Szenilis már az Öreg!” – legyintettek könnyed fölényrel a hatvankét éves férfira, ki később, nyolcanöt évesen is nem egyszer fiatal elfogulatlanságával, frissességével szégyenítette kényelmes ítéleteinket. Tudom, a Kollégium egyik féltve őrzött regramája volt a tekintélyektől való tartózkodás, a mindenfajta lelkes odaadást eleve kontrázó, visszafogó tárgyilagos magatartás. Ám az ugyancsak belénk nevelt alaposág, a dogma nélküli tisztánlátás kívánatos elve Fülep irányában mégiscsak másféle tárgyilagosságot követelt volna.

Ismétlem, nem vitatom a híres budai Kollégium potenciónalisán kiváló voltát. Nívója Fülep szerint is *jó közepes* volt. Kétségtelen elismerés ez olyan ember szájából, aki dicséreteiben ritkán használta a felső fokot, aki megszokta, hogy a sárközi, baranyai parasztok legnagyobb tetszésüket így fejezik ki: „öleg szép”. A Kollégium ügyét nem is önmagáért taglalom így sokáig, hanem azért, mivel Fülep megítélésének dolgában szerepét szimptomatikusnak vélem. A mi diákközösségünk nagy-egészében úgy viselkedett a beköltözőkkel Professzorral, mint a magyar intelligencia többsége. Különcnek, mellőzhetőnek, az időből kiesett archaikus figurának látta, akit távolból tisztelni tanácsosabb. Még ha egyszer-kétszer a kuriózum kedvéért körüljárta is, úgy döntött, fölösleges törnie magát azért, hogy a felület furcsaságai mögé belásson. Az első legyintők mellé így sorolódtak a többiek, a „nagy ember tanúi”, akik életük lejártáig önelégülten mondhatják: „Ismertem... nekem beszélhettek róla... lehetetlen ruhákban járt, mindig stucniba kérte a sört és pásszírozva a főzeléket”.

Nos, éppen a profán köznapok s a szorító történelmi körülmények közt vált rendkívül fontosá, hogy első budapesti éveiben, 1948–49-ben, amikor még nem tanított az Egyetemen, amikor Németh Lajoson kívül más műtörténész növendéke nem volt az ifjak sorában, mégis rátalált olyan tanítványokra, akik feltétel nélkül vállalták, akiket ő legközelebbi gyerekeiként fogadott, akikre megilletődött arccal nyitott

ablakot, amikor a kertből kedvenc nótáját, a *Kis kece lányomat* danolták május el-sejei szerenádként, akikkel tárlatokra, magányüjteményekbe és hangversenyre járt, akiknek türelmes odaadással magyarázta el a művészet helyét a mai életben. „Mert bár a jövőt nem jósolhatjuk meg, de remélhetjük, hogy a művészetet létrehozó vágy nem hal ki az emberekből. S ez az igény – magyarázta a Halász Gábor Könyvtár asztala mellől – nem esztetizmus, mert a művészet mai luxus-látszata hamis. Ha meglátjuk majd, hogy a művészet mennyire benne van az életben, nem érezzük túlzásnak a tételt, hogy művészet nélkül az élet nem ér egy hajtófát sem.”

Amikor nyári távollétből levélben fordultunk hozzá, s közöltük, hogy tanításainak és személyiségének élménye tovább munkál bennünket, s hogy sorsunkat immár nem tudjuk elképzelni nélküle, ő pátosztalan biztonsággal válaszolt: „Maguk megtalálták bennem, aki maguknak konveniól, én megtaláltam magukban, aki nekem konveniól.”

A kapcsolat azonban 1949 őszétől drámaibbá, kockázatosabbá vált. Dehát csodálkozhattunk-e, ha a „Bartók-sznobok” megjelölés épp oly gúnyorosan hangzott, mint amilyen tisztátalan gyanakvással ez a kategorizálás: „Fülepiánusok”. Hogyan is lehetett volna legálisan pártot állni valaki mellett, aki a teljes nyitottságot példázta, aki a végső kérdéseket faggatva mindenki másnál magasabbról nézett, megszzebberre látott? A kevesek olykor már-már titkos hozzátartozása mégsem vált saját hamvába haló katakomba közösségéé. A tanítványok átkísérték Fülepet a Ménesi útról a Széher útra. A régi hívekhez újak és újak csatlakoztak. S a vonzásába tapadók valamennyien tudták: páratlan szellemi fejedelem udvarának lettek családtagjai. Tudtuk, a közöttünk estéről-estére szétosztott gazdagságot nem devalválhatja a világ közönye, s hogy összetartozásunknak egyetlen abszurd ellensége van csupán: az elmúlás. Minderről: a kölcsönös vállalás kitüntetö örömeről, az idő megnyílt távlatairól, fenyegetö kényszeréről tökéletlenül bár, de tiszta indulattal szöl a verses eskü, melyet 1952-ben fogalmaztam, s tizenöt évig maradt *csak* kéziratös vallomás:

*Emberben ö a mérték. Úgy szeretjük,
mint megtalált apát az árva gyermek.
Van otthonunk, mert van ki megmutassa,
mi elveszett a dolgokban: a lelket...
Nem a tanár ö, nem csupán a mester,
magáról szöl, de büvölö szavára
érzékeinken átlobog a gazdag,
a teljes élet pezsdítö varázsa...*

A verset, kevéssel elkészülte után Weöres Sándor látta először. Hangosan olvas-ta föl többek közt Németh László előtt. A közös tetszést ezzel a töprengö mondat-tal toldotta meg: „Igen... de nekem ennél is nagyobb véleményem van Fülepröl.”

Évtizedek múltán, amikor Weöres *Géniuszkok* címü kétrészes versét, benne a Füle-p Lajosról szölö *A borús*-at elolvashattam, meggyözödtem róla, hogy a közösen uralt Géiuszt csakugyan ö látja és látatja monumentálisabban. Amit én, ifjonti da-dogással körülírok, ö félelmetes-pontos képbe sűríti:

*Élet s halál egy bennem, véget ért,
ősapátokban s végsö fiatokban.
A mulandó, sírva, hogy simogassam,
térdemre nyújtja vadállat-fejét.*

Pillanatig sem kételkedem a megjelenítés remeklö igazságában, de akik Fülepet hetenkint, hónapröl hónapra kísértük, társaságában voltunk, a szemhunyorító vidám-sággal, eleméntáris közveflenséggel teli pater familiaszt is éreztük benne. Milyen fantasztikus – egyik fényképén – a hosszú pipát szívó Babitsot látni! Épp ily fan-

tasztikus – alig hiszem el saját memóriámnak –, hogy Fülepet is láttam néhányszor így csibukozni. S amire még büszkéek is lehetünk: amikor 1954-ben először kísértük le Zengővárkonyba, az ottani tanító, Császár János, csodálkozva mondta: a Professor sokkal oldottabb lett mióta Budapesten él, látszik, hogy állandóan fiatalok vannak körülötte. Való igaz, hogy olykor a tanítványok is hatottak rá. Tény az is, hogy nem volt rögződött véleményeiben se megátalkodott. József Attilát például nem szerette, de látva, hogy körünkben ez a név szentség, egy alkalommal ott volt kerek asztalán a corpus delicti, a Cserépfalvi kiadású József Attila kötet. „Újból megnéztem... elolvastam... igazuk van... mérhető Derkovitshoz... nagy kár érte.”

Ugyancsak megtisztelő, – amint Granasztói Pál is említi – hogy azokon a napokon – rendszerint pénteken, vagy csütörtökön – amikor bennünket várt, senki mást nem fogadott. „... s ha ilyenkor bármilyen közel álló, fontos személy felhívta, ridegen csak ennyit mondott: – Nem vagyok egyedül.” S hogy kiket láthattak végül is a környékbeliek a meghatározott szertartású estéken a Professor szókráteszi sétatán, ezúttal nem annyira személyekben érdekes, inkább a szellemi patrónus fogyhatatlan érdeklődésének bámulatos gazdagságát tekintve. Merthogy volt köztünk könyvtáros, tanár, költő, író, esszéista, műtörténész, festő, botanikus, folklorista, szerzetes, orvos és biokémikus, filozófus-jelölt és zeneszerző, rádióriporter, tudománytörténész, statisztikus és zenekritikus. Még egy ifjú katona is, aki feltűnően értelmes levelet írt neki Kalocsáról.

És nem csak budai útjain kísérhettük, jártunk vele Zsámbékon, a szigetszentmiklósi szövetkezetben, Esztergomban és Ócsán, a Balatonnál, Szekszárdon és Pécsen. A legszebb út természetesen mindig a várkonyi volt. Egyik kései, minden mozzanatában jelképesé nőtt, Hernádi Gyulával, Tüskés Tiborral közös kirándulás emlékét őrzi a *Látogatás* című versem, melyet később a Kettős rekviem előhangjává avatott az idő.

Amikor valósággá lett a fenyegető sejtelem, amikor véget értek a Széher úti séták, amikor bírhatatlan és mégis ledobhatatlan súllyal nehezült rám a huszonekét év, az ezer este, melyet Fülep Lajossal töltöttem, a közömbös törvénnyel szembeszegülő akarat nem tehetett mást, minthogy esendő kísérlettel ott ragadja meg a folyamatot, ahol megszakadt. Az élet olykor hitelesebb formatervező, mint mi magunk. *Az ezredik este* című költemény csakugyan az utolsó megtörtént mozzanatokat őrzi. Még a hozzáillesztett ajánlás is a kísérteties egyidejűség leképezése kíván lenni. Bozay Attila az utolsó séták idején éppen egy Fülepről szóló versre komponált zenét: „A hóhullásban szép az öregember...” S ki tudja, miért idézte a megidézett, éppen ekkor, sokadszor, de utoljára, a magyarul hallás próbájává tett ormánysági nótát: „Esött a hó, éngöm bélepött...”?

Voltak országok, helyek, épületek, melyekben ha addig nem jártunk is, később, Fülep megelevenítő szavai eligazítottak bennünket. Firenze volt a város, melyből már előzetesen is a legtöbbet láttunk s a San Miniato templom a kivételes jelenés, melyet szinte érzekeinkkel tapinthatunk. S mégis, milyen fájdalmas ajándék volt a valóságban akkor meglátni, amikor már nem számolhattunk be róla neki. Pedig milyen kedvére méltó volt már az út is odafelé! Tolnay Carlo Múzeumától a Casa Bonnarrotitól az Amendola sétányon át föl a Piazzale Michelangeli felé. S végül a templom! A szóval, lélekkel megtestesített virtuális kép pontos tükre. A hökkent csöndben odabent, hang szólalt meg mellettem, feleségemé, úgy, akárha az *enyém* volna: „Fülepnek nincsen sírhelye... mondjuk ki, legyen ez az ő siremléke... – méltók egymáshoz.”

SAN MINIATO AL MONTE

Láttam a testesült arányt
gyöngyház-oltárként megfaragva,
ahogy a forgandó időt
márvány mintáin fölmutatta.
Minden, mi belőlünk való:
a föld, a menny, a fekete, fehér,
homlokzatán
átlókba fogva világolt,
és mint a lét fürkészhetetlen,
újulni győző ereje, vidám volt.
Az eleven hit mértana emelte,
nem a tudás és nem a szépség,
viselte, mint az igazi nagyok,
szerényen önmaga tökélyét.
Mikor a már és még között
egyetlen titkos pillanatban
kinyílt az örökkévaló
remény ábrája ronthatatlan, –
utcák, hidak köcsatja, dombok,
állongó ciprusok sötétje
fölé valaha így ígértünk
tisztán derengő jelvényt az égre.
S ahogy kisarjadt ágból, virágból
ha égre tör a mag,
sugárzott egy célpontra vissza
az épületté üdvözült anyag.
Sugárzott mindenünnen
a gyöngyházfényű, tékozló derű,
egymásba tódult való, meg álom,
nem vált el élettől a mű.
Emlékszel, fönt a kőmellvéd ivén
a mozaikszemcsékbe dermedt
egymást faló sárkányfiókkák
micsoda fürge eszterlánca legett? ...
Erről is akartunk szólni.
Hiába. Késő már. Elmúlt a gazda.
Mit ér a lélek istenarcu mása,
ha nincsen ember, kiért faragta?

FÜLEP LAJOS, A NÉPZENEI ADATKÖZLŐ

Ismerőseimmel, kiket mintegy húsz év óta népzenegyűjtőként szereztem magamnak, mind szorosabb kapcsolatba kerülök. Pedig a legtöbbje futó ismeretségnek ígérkezett: találkoztunk, szíveségből daloltak vagy játszottak nekem hangszeren, aztán nem láttuk egymást többé. Maradtak a hangfelvételek, fényképek, kottalapok. Ezek újból és újból átmennek a kezemen. A nyomukon arcok és tájak jelentkeznek: Bukovinától az Órségig, Soprontól Gyimesközéplekig. Az öreg arcokat az emlékezet megszokja, megszépíti, magasba emeli. Olyan magasba, ahol nincs már különbség balladամондó hegyipásztor és akadémikus között.

Gyakran jut eszembe, mi mindenről nem kérdeztem még meg adatközlőimet. A többségüket már nem is kérdezhetem soha.

Volt pedig közöttük – öreg professzoraim között – egy olyan is, aki nemcsak a feleletet tudta. Azt is tudta (sokunknál jobban), mit kell kérdezni. Ő volt Fülep Lajos.

Őneki – talán egyedül idős adatközlőim közül – nem volt új élmény a mikrofonon. Ő egyedül, még kérésre sem tartozott volna adatközlői szíveséggel sem nekem, a népzenekutatónak, sem a magyar népzenekutatósnak. Nem is jutott eszembe, hogy dalolásra kérjem. Maga ajánlotta fel, hogy legkedvesebb dalaiából és zsoltáraiból, amiket a maga öröme is szívesen dúdolgatott, magnetofonszalagra mond néhányat. Népzenei megnyilatkozását olyan fontosnak tekintette, hogy külön készült rá: a dalok kezdősorait összeírta, mondanivalóját a dalokkal kapcsolatban ugyancsak gondosan leírta és papírról olvasta fel. A félelmetes vitatkozó, akivel szemben népzenei vitákban is nehezen álltam a sarat, ugyanazzal a csekély elfogultsággal, természetes egyszerűséggel ült a mikrofon elé, mint öreg pásztor és földműves adatközlőim. Sejthetőleg megtisztelve érezte magát, hogy hagyománymentés dolgában emezek közé keveredik.

A hangfelvétel most bemutatandó részleteihez nem kell külön magyarázat. Ő maga mondja el, amit tudnunk kell – nem „szakszerűen,” hanem annál jobban: ahogy ilyen témáról csak ő és a nagyon kevés hozzá hasonló tud beszélni. (A felvétel 1960. január 31-én készült.)

S. B.

*

Az olyan nótákat: *A várkonyi kerekas erdőbe, Erdő, erdő sűrű erdő, A várkonyi erdőszélen, Megérett a fekete gésztenye, Házunk előtt* és még sok mást csoportosan is szokták Zengővárkonyban danolni. Vasárnap vagy más ünnepen délután, különösen a messze földön híres kálomista búcsú, Lukács napja hetében Zengővárkonynak az egyháziaknál nagyobb, legnagyobb ünnepin; amire mindenfelül megjönnek a rokonok, atyafiak, barátok, s amikor má van új bor és kívántatója: gesztenye. Hát ilyen alkalmakon vagy ráérő időben – ha kedvük kerekedik – menyecskék, lányok a szabadban, a községháza előtti téren vagy egyebütt, körbeállnak, összefogózkodnak, a maguk nótázására körbe táncolnak, a nótákat gyorsabb vagy lassúbb ütem-

re variálják, s hozzá a táncot is tetszésük szerint. Ilyenkor nagyon szép a pazar színes, mégse rikító viselet s a magos, éles fiatal női hangok. „Pilikézés”-nek nevezik – ha még van mit így nevezni, ha nem múlt el ez is sok mással együtt.

Ha bemögyök a csárdába, Esött a hó éngöm bélepött ormánsági nóták. Benne is vannak Kiss Géza gyűjtésében. A másodikat megtettük a magyarul hallás sibboletjévé. Megpróbáltuk sokszor, jutalmat ígérve, háromszori hallás után ismételni tudja-e valaki a zárt és nyílt *e*-ket s az *ö*-t, de nem sikerült senkinek – még nem-nyelvésznek se. Már az első sor „éngöm bélepött”-jén rendre buktak. Pedig milyen szép így! Szinte görögösen hangzik a magánhangzók gazdag árnyalataiban. Akár Sappho csodásan hangzó töredékére gondolhatni: „*Dedüke men á szelanná kaj pléiadesz*” és a többi. Mondja el viszont valaki a szokásossá és hivatalossá lett és tett nyílt *e*-vel – az írásbeliség következményével: „Esett a hó engem belepett, Ez a kislány engem szeretett” és így tovább. Rémes! Mintha nem is ugyanaz a nyelv vóna! De nem is az!

Elszabadult az ökröm. Ezt a nótát negyven évvel ezelőtt az arab nevű, de nem arábiai, hanem Tolna megyei faluban, Medinán hallottam. Lakodalomba vótam. Éfél után „dúsulás” és az új menyecske tánca után kimentem a fülledt meleg és telefüstölt szobából levegőzni. Hátról az istállóba rátaláltam az öregek társaságára. Az istálló belső fala előtt, a szomszédba átvitt állatok helyén most hordók álltak csapon, s a fürge vőfélyek, mint az Odüsszeiában a pohárnokok egyre-másra hordták belőlük a bort. Az istállólámpa félhomályában, asztal körül, hosszú-öszhajú vénék ültek, beszélgettek, iddogáltak, pipáztak, az akkori szokás szerint télen is ümögbe-gatyába. Nem is csak medinaiak, messzibb vidékről valók is. Közéjük telepedtem. Noha még fiatal valék, összemolegedtünk. Nótára igyekeztem fogni őket. Sehogyse akaróztak. Akkor aztán a már próbált és mindég bevált módon elkezdtem danolni, minden nótáról kérdezve: hát ezt ismerik-e? Persze, nem maradhattak szégyenbe. Végül vetakidve danolták egyik nótát a másik után, azon a gyönyörű módon, ahogy csak az ilyen régi öregek tudtak. Így került aztán sor erre a nekem ismeretlen nótára. Annyira megtetszett és úgy nekibuzdultunk, hogy a középén körbeállva, egymás vállát, nyakát átölelve összekapaszkodtunk és danoltuk nem is tudom hányszor, persze mást is, és körbe táncoltunk rá.

Hadd jegyezzem meg egyúttal: a nép, legalábbis a dunántúli, nem mondja a nótáról, hogy „éneklei.” A nótát „mondják” vagy „danolják”. Aki éneklést mond, illendőségtudatlan úrnak vagy idegennek tekintik, magukban megnevetik. A nóta „nóta”, „ének” a zsoltár. Ahogy nem lehet zsoltárt danolni, úgy nem lehet nótát énekelni. Olyanféle különbségtézés ez mint: a férfi „embör”, az asszony „asszony”. Hát hogy lehessen asszonynak ezt mondani: „Hallod-e, embör?”! Vagy: a fiú „gyerök”, a lány „lány”. Ha azt kérdezik valakitől, hány gyereke van, csak a fiúk számát mondja meg. Aki valamennyit tudni akarja, így kérdezi: „hány családja van?”.

És van még jónéhány ilyen különbségtézés. Azaz talán csak vót, amíg a nép a maga eredeti nyelvén beszélt, nem a mai gleichsáltolt, már csak hangzóiban magyar, szolgálai másolt szavaiban és szerkezetében német papírosnyelven.

A zsoltárokat ezért énekeltem: Jónéhány évvel ezelőtt Bach népi motívumairól szóló előadáson voltam az ifjakkal. Utána betértünk valahová va-

csorázni. Bachról beszélgetve – mivel zsoltárok is eszembe jutottak rulla – illusztrációképp énekelgettük őket; persze csak úgy, egymás közt abban a zsúfoltságban, zshivajban. Ennek az estének az emléke valahogy megmaradt. No, ha eddig megmaradt, maradjon meg emlékezetül az a néhány zsoltár hűséges ifjaimnak akkorra, amikor én már nem leszek.

(A továbbiakban elhangzott még Fülep Lajos hangján:

*A várkonyi, a várkonyi kerekes erdőben; Ha bemegyek a csárdába mulatni; Elsza-
badult az ökröm, a Virág, és Esett a hó, engem belepett kezdetű népdalunk, vala-
mint a Perelj Uram perlőimmal kezdetű zsoltár.)*

DÉVÉNYI IVÁN

FÜLEP LAJOS LEVELEZÉSÉBŐL

1914-ben – első házasságának felbomlása és Itáliából való hazaköltözése után – Fülep Lajos apai nagyanyám Váci utcai panziójában élt néhány hónapig. Erre az időszakra évtizedek múltán is jóérzéssel gondolt vissza, – mint ezt nekem (a 40-es évek végén) egyik egyetemi előadása után elmondotta.

Az 50-es és a 60-as években – amikor én már Esztergomban éltem – jópár alkalommal felkerestem a professzor urat leveleimmel, hogy egy-egy készülő képzőművészeti cikkemhez tanácsát, segítségét kérjem. Útbaigazítása, véleménynyilvánítása sosem maradt el; egyik-másik megjelent cikkemet meg is kritizálta (bár mindig jóindulatúan, elnézően). Úgy látszik, nagyanyám iránti rokonszenvét némileg rám is kiterjesztette.

Fülep Lajos hozzám írott levelei és levelezőlapjai közül kilencet az alábbiakban közreadok; ezek közül három Csontváryval, három Tihanyi Lajossal, egy Lechner Ödön építésszel, egy az ún. „Vasárnapi Társaság”-gal foglalkozik, az utolsó pedig egy rezignált hangú, a közeli elmúlásra célzó lap, amely kevés idővel halála előtt íródott.

Mindegyik levél és levelezőlap kézzel írott; a szöveget rövidítés nélkül és betűhíven közlöm, megtartva Fülep régies, nem fonetikus ortográfiáját („snob”, „secessio”, „plafond” stb.).

Úgy hiszem, hogy e levelek és lapok a nagy művészetfilozófus gondolatvilágának, művészetszemléletének érdekes és lényeges dokumentumai.

A leveleket (ill. lapokat) csak a legszükségesebb kommentárral láttam el. A közlés az időrendet követi.

D. I.

Bp. 59. I. 27.

Kedves Kollega Úr,

levele ugyan nem a legjobbkor jött – határidőre el kell készülnöm valamivel – de a hír, hogy valaki Csontváryval foglalkozik, mégis nagy örömet szerzett, s ha akármilyen röviden is, sietve válaszolok levelére.

Az említett okból nem tudok most részletesebben felelni kérdéseire (ha hozzájutnék, magam is írnék már Csontváryról, rég gondolok rá...); röviden csak annyit, hogy amit superlativusként valaha is olvasott-hallott, én mind keveslem. Csontváryt, a maga nemében, századunk legnagyobbjának, senkivel se összehasonlítható unicumnak tartom. Szerintem olyan, mint a két cédrus (más is!, nincs

az egész piktúra történetében. Ebből következik, hogy „helyét a magyar piktúra folyamatoságában” megtalálni nem lehet. Hogy mégis milyen történeti jelenség – mert az – hosszadalmas volna kifejtteni.

Akik nem így látják, nem értik. Aztán mondhatnak tőlem, amit akarnak. Szívesen fogadnám, ha időnként tájékoztatna munkája haladásáról.

Szíves üdvözlettel

Fülep Lajos

(Megírtam F. L.-nak, hogy tanulmányt tervezek Csontváry Tivadarról, s a művész alkotásairól, művészettörténeti helyéről vallott véleménye felől tudakozódtam. Nyomban válaszolt, a legnagyobb elismeréssel – sőt csodálattal – adózva a mester zsenialitásának. E levélből Németh Lajos is idéz egy mondatot, kiváló Csontváry-monográfiájában.)

Bp. 59. XI. 21.

Kedves Kollega Úr,

Köszönöm elküldött cikkét. Örülök emnyinek is, de nagyon messze vagyok a vele való egyetértéstől. Az okát, azt hiszem, nem kell ismételnem, – megírtam. Csontváryt egészen másnak látom.

A teljes értetlenség mellett, amire nem érdemes szót vesztegetni (akármilyen – egyébként kitűnő – emberek osztoztak és osztoznak benne; valami nagyon lényeges határ itt a választóvonal), ez az alternatíva lehetséges: 1. Csontváryt mérsékelten értékelni, mert mérsékelten érteni... 2. Csontváryt titokban nagyon értékelni, nyilvánosan azonban óvatosan, a snobizmus látszatának elkerüléséért, mivelhogy a snobok lelkendeznek; a snobizmus látszatától való félelem is snobizmus... Ez tehát egyik se az enyém.

Hogy Csontváry bolond volt, együgyűen dilettáns dolgokat is csinált, anekdotákat terjesztettek róla – untig tudva van; az utolsó meg éppen szégyenletes – úgy gondolom, jobb volna már hallgatnunk róla. Az az érdekes, hogy néhány műve – és mellékes, ki csinálta, jobb is volna nem tudni semmit róla – az emberiség legnagyobb produktumai közül való, – ennek az országnak meg legnagyobb büszkesége lehetne, ha az illetékeseknek sejtelmük volna róla.

Helyét a magyar művészetben megállapítani nem lehet – nincsen. Mellette minden ellényegtelenül. És nem az a kérdés, hogy – mint Ön írja – „néhány műve meg fogja-e állni az idő próbáját”, hanem az idő meg fogja-e állni az ő próbáját...

Szívből üdvözlöm

Fülep Lajos

(Csontváryról szóló írásomat – megjelenése után – nyomban elküldtem F. L.-nak. Ő küldeményemet nyugtázva (egyben megbírálv) újabb fontos megállapításokat tesz Csontváryról. „Néhány műve meg fogja állni az idő próbáját...” – írtam – túl-óvatosan – cikkemben. E megfogalmazást Fülep – teljes joggal – helyteleníti. Németh Lajos e levélből is idéz egy mondatot monográfiája 1964. évi első és 1970. év második kiadásában.)

Kedves Dévényi Kollega,

Nagyon köszönöm a jó kívánságot, szívből viszonzom. Sikerült a lapot megszereznem (nem könnyen), örültem neki. Csomagolás után újra megnéztem az újra restaurált képeket, nagyon alaposan, minden részletükben... A legnagyobb, ami valaha volt. Rousseau-t együtt említeni vele olyan, mint a Pacific-kelet a városligeti tavat Vajdahunyad caramelestül.

De mind hiába, addig tekergetik-csavargatják, amíg nem marad semmi az eredetiből. Kinek is? Olyan világban, amelyikben Chagall „nagy művész” s a parisi Opéra plafondját festi (Peske Géza jobb) és azt hiszik, hogy a „modern” giccs más, mint az 50 év előtti és Bouguereau és a Gartenlaube forradalom, – el se képzelhető

még csak a sejtelem is Csontváryról. Vagyis egy fene, akár megmarad, akár elpusztul.

Szívből üdvözlí

Fülep Lajos

62. XII. 20.

(A levelezőlap ugyancsak Csontváry művészetéről szól. „Sikerült a lapot megszerezniem...” – ezek a szavak egy szép kiállítású francia művészeti folyóirat egyik számára vonatkoznak; e szám cikket közölt Csontváryról és több festményének reprodukcióját. – Peske Géza jelentéktelen, konzervatív zsánerképfestő volt a századfordulón. – A. W. Bouguereau francia akadémikus festő a XIX. század második felében; pedagógiai munkásságot is kifejtett.)

Kedves Dévényi Kolléga,

Nagyon örülök annak, hogy Tihanyiról monográfiát szándékozik írni. Ezzel egyúttal kérdésére is feleltem, úgy értékelem-e őt ma, mint félszázaddal ezelőtt, amikor írtam róla. Ugyanúgy, mert ezen a subjektív területen is lehetséges exakt ítélet, ha a feltételek megvannak hozzá.

Az én portrait-m hollétéről mit se tudok. Valamikor régen azt hallottam, hogy Amerikába került, de hogy igaz volt-e a hír, s ha igen, ott van-e még, s egyáltalán megvan-e még, nem tudom. Kár, mert egyik fő műve volt, nagy ambícióval csinálta.

Képeim nincsenek tőle. Sose voltam olyan helyzetben, hogy képeket vehessek, ajándékba pedig (kritikus lévén) sose fogadtam el. Baráti emlékül adott, majd Parisból Desnos könyvével küldött néhány litho-t: két önarckép, négy tájkép, no és a meghatóan kedves dedikációk... C'est tout.

Szíves üdvözlettel

Fülep Lajos

66. II. 17.

(Tihanyi Lajosról, a Nyolcak festőcsoport tagjáról – és Tihanyi Fülepről festett portréjának hollétéről – tudakozódtam a professzor úrnál, – megírva neki, hogy kis könyvet szeretnék Tihanyiról közreadni. Válaszában Fülep a Nyugat 1918. évfolyamában publikált Tihanyi-esszéjére utalt. A levelezőlap F. L. szigorú erkölcsi elveire is fényt vet: „Sose voltam olyan helyzetben, hogy képeket vehessek, ajándékba pedig (kritikus lévén) sose fogadtam el...”)

66. VIII. 16.

Kedves Dévényi Kolléga,

Nem tudom, jól emlékszem-e, úgy rémlik, Maga kérdezte egyszer levélben, hogy ma is fenntartom-e kis könyvemben Lechnerről megírt nézetemet... (Lehet, hogy tévedek, talán más kérdezte...) Amire tévedés nélkül emlékszem: levélben kérdezte valaki, és a válaszom ez volt: változatlanul fenntartom...

Azért térek most vissza erre a témára, mert az Új Írás most megjelent 8. száma közli Pevsner cikkét itt szerzett impressióiról... Lechnerről is szól, véleménye tökéletesen egyezik az én hajdani és mai véleményemmel. (Nem kell figyelmébe ajánlanom a cikket, hiszen Maga mindenről tud...)

Évtizedek óta, amikor könyvemről beszélnek, sietnek közölni nézetüket, hogy hát igen – igen, amit festészetről, szobrászatról mond, az ma is stb. – stb., de amit Lechnerről, az nem – nem, mert Lechner secessio stb. – stb. (Hát még élőszóval! kivétel nélkül mindenki! és milyen idvezült triumfussal!)

S most íme megint kívülről fedezik fel valaki nagyunkat, mert mi szégyelljük; itthoni valakinek nem hisszük el, sőt sietünk elhatárolni magunkat tőle, gyanúba ne keveredjünk a secessióval. (Arról persze sejtelmünk sincs, hogy Lechnernek semmi köze a secessióhoz... De ismétlik, mert valamikor valaki kitalálta, hagyományá van, s a hagyomány jó fedezék. Bizonyára szintén olvasta, hogy Cézanne is seces-

sio, persze Csontváry is – no de nem logikus? Amikor a secessio van, ugyanakkor vannak ők is, tehát ők is secessio; az aristotelesi syllogismus gyakori hazai példája...)

Hogy aztán lesz-e foganatja Pevsner véleményének, nagyon is kérdéses... Elképzelhető-e ilyen sötétségben?

És Tihanyija? készül? akadt-e nyom az én portrait-mhoz? nagy kár volna azért a képert... A kornak kiemelkedő produkciója, legalább is annyira, mint Rippli Maillol-ja.

Szíves üdvözlettel
Fülep Lajos

(A levél fontos gondolatokat tartalmaz a századforduló nagy magyar építészéről, Lechner Ödönről és a szecesszió körüli félreértésekről. A Fülep által említett Új Írás-beli cikket az 1902-ben született, német származású angol művészettörténész: Nikolaus Pevsner professzor írta. Pevsner a XX. század egyik legjelesebb építészettörténésze; fő műve – „Az európai építészet története” – 1972-ben magyarul is megjelent. – Tihanyi Lajos Fülep Lajosról festett portréja néhány évvel ezelőtt hazakerült Magyarországra; a Magyar Nemzeti Galéria őrzi, az 1973. évi nagy Tihanyi-emlékkiállításán látható volt.)

Kedves Dévényi Kolléga,

Köszönöm a jó kívánságot, szívből viszonzom.

Hauser Arnoldot jól ismertem. Az első nagy háború idején volt itt egy kis társaságunk... Mivel vasárnaponként találkoztunk (du. 5-től reggel 5-ig...), egymás közt „vasárnapok”-nak tituláltuk... Benne az idősebb generáció (30 körüliek) Balázs B., Lukács, Lesznai Anna, Fogarasi B. (hélas!), díszgőjként én; a fiatalabbak közül eljárt ide az akkor doctoráló, tanárízó Mannheim Károly (nekem különösen kedves barátom) és Hauser Arnold, s az én akkori tanítványaim: Tolnay Károly, Káldor György etc.

Köztük a filozófólok (Hauser is) mind geschworen idealisták voltak: kantianusok, laskianusok, rickertiánusok; én voltam az anti-idealista ellenzék. Ezekből a vitákban született meg a Szellemi Tudományok Szabadiskolája. Én írtam a programját, az idealista szövegeket ők tolták bele. A bevezető előadást Mannheim Károly tartotta... A kommün után szétszóródott a társaság.

Szíves üdvözlettel
Fülep Lajos

(A levelezőlap keltezetlen. A postabélyegző dátuma: 1966. december 28. A lap megvilágítja az ún. „Vasárnapi Kör” tagjai közötti eszmei-filozófiai ellentéteket. Hauser Arnold, Antal Frigyes, Mannheim Károly és Tolnay Károly a Tanácsköztársaság után emigrált jeles szociológusok és műtörténészek. – Káldor György a „Nyugat” munkatársa volt, az 1930. évfolyamban ő ismertette Mannheim Károly egyik művét. – „Laskianusok” és „rickertiánusok”: Lask és Rickert polgári gondolkodók követői. Lask nagy hatással volt Babits Mihályra is. – „Hélas”: sajnos (francia). – „Geschworen”: esküdt (német). – A „Vasárnapi Kör” jelentőségét egyébként Németh Lajos ismerteti nagyon szépen Arnold Hauser „A művészet és az irodalom társadalomtörténete” című munkája magyar kiadásának (1968) utószavában.)

Kedves Dévényi Kollega,

Nagyon köszönöm a jó kívánságot, szívből viszonzom.

Örülök a Tihanyi-libellusról szóló hírnek; érdeklődéssel várom... (Ha még megérem, – amilyen tempóban a könyvek megjelennek...)

Szíves üdvözlettel
Fülep Lajos

67. XII. 30.

*Kedves Dévényi Kolléga,
Ma megkaptam Tihanyját, nagyon köszönöm. Rögtön el is olvastam, úgy látom,
céljának igen megfelel. Engem ezentúl persze személyesen is nagyon megkapott a
sok földézett emlék miatt.*

*Szívből üdvözlí
Fülep Lajos*

Bp. 68. XII. 9.

(Az 1967 decemberében írott lap F. L.-nak a Tihanyi-könyvecske sorsa iránti érdeklődését tanúsítja, az 1968 decemberében kelt lap a kis kötet kézhezvételét nyugtázza.)

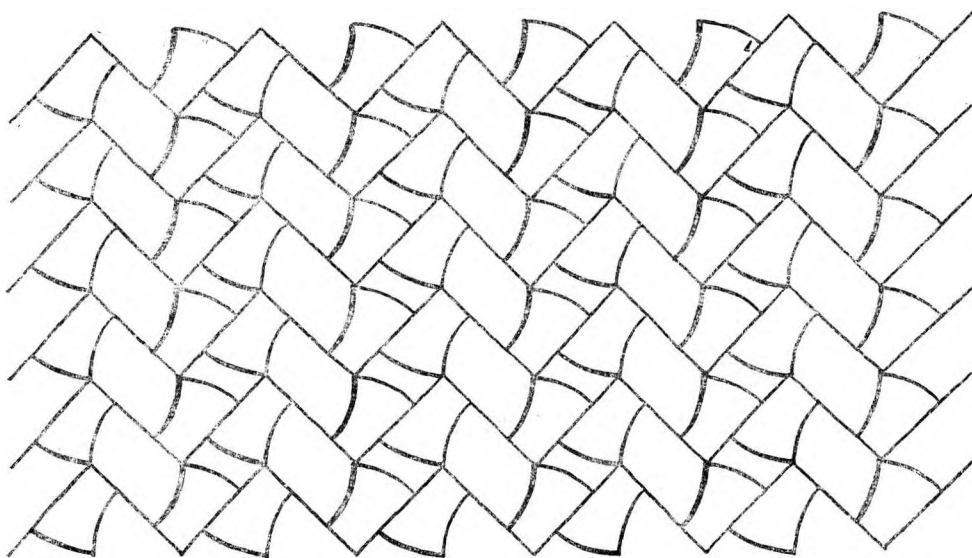
*Kedves Dévényi Kolléga,
Köszönöm rólam írt cikkét. Egy-két apróságban azonban tévedett: 1907-ben
nem láttam Parisban a Cézanne-kiállítást. 1906-ban voltam kint Parisban, akkor,
amikor Cézanne meghalt... S Wilde János nem volt tagja a Vasárnapi Társaságnak.
S még egy korrekció: az én „tanulmánykötetem” úgy „áll küszöbön”, hogy
én már aligha fogom megérni, amikor át is lép rajta. Most 1971-re ígérik, besten-
falls – én már semmit se hiszek.*

Ellenben irigylem az utcája nevét.

Szívből üdvözlí Fülep Lajos

70. III. 25.

(F. L. 85-ik születésnapja alkalmából írott cikkemet az „Életünk” című szombathelyi folyóirat közölte. Írásomban úgy fogalmaztam, hogy a professzor úr „tanulmánykötetének megjelenése küszöbön áll.” Fülep jól sejtette, hogy könyve posztumusz mű lesz... – „Bestenfalls” = legjobb esetben (német). – A „Magyar művészet – Művészet és világnézet” című gyűjteményt egy évvel Fülep halála után adta közre a Corvina kiadó. – „...Irigylem az utcája nevét...”: az esztergomi utca – amelyben lakom – Claudio Monteverdiről van elnevezve.)

Dies irae

*Elpusztulsz! – szól a Hang – a harag napja jön,
megemészt a láng, hamudat sodorja láva-özön.
Zúg az itéletidő; s nem tudván, kinek haragja
söpör félre az útból, eszed, ösztönöd egybekavarja,
mit isten szavának vélsz s ami csak rémületed,
de gomolyogva felidézi a mélyből a szörnyeket;
sárkányok hullt fejéből levágva tucatnyi nő,
szörny szörnyeket ellik, nincs kiút a sűrűből.
Jó lenne, ha csak számodra volna vége mindeneknek:
mert mi megmérgetik s tüzre vettetik benned,
csupán a rég elvétellett ősothon utáni vágy.*

*Ott úgylehet valami végzet-idéző bünt követtek
el henned is élő őseid: megcsúfolták
a szűzen nyíltszívű Ősatyát, Anyát, a Nap,
az Éj, a Kő, a Viz, a Tűz kettőztetett,
vagy három személyű Istenét. Elvétellett a boldog
sziget az Úr tengerében, amit számok hatalma,
bölcsek kövei, vegyi-láncolatok, csillagtudomány
sejtett, de ki nem sajátíthatott. Mivel az értelem
kinyújtott kéz csupán az egyre távolabb szökő
végső ok felé. A Mindenség héját s pár jeltüzét
tapintja bár ravasz eszközeit szaporitva az ember,
de amit, szív s határa-tudó ész Paradicsomán
túllépve, elragad: zsarnokibbá és mohóbbá teszi
a vér-vadagnál, démonoknál, isteneknél, akiket
azért teremtett, hogy velük igazolja rémtetteit.*

*Elhagyod hát, mert ő hagyott el
vagy mert nem tudod elviselni.
Tört koronából pár kopott szem,
vagy az se: árny-arc, százezernyi.
Totemek, tabuk: itt sem, ott sem
ér a nevük. Aranyaszak. Semmi.*

*Reszketsz, hogy jön a harag napja,
s „ezt is túléljük”, mondja száz.
Te magad idézted magadra
világpusztító viharát,
hiába könyörögsz, nem adja,
hogy végleg elpusztít, alább.*

*Ha feltöröd a barlangok zárait, mit találsz:
penész-dohot? kristályt? lápot? karsztvizet?
Nem látod a szűrőt. Elégsz magadra-mért
büntetés, ima révületében, dúdolván a mindig-egy
dallamra: „csak így menekülhetsz.” S ez csak az igazi
pusztulás, amiben, gyönyörre váltva a kint,
anyaöltre halálodat, elpihennél . . .*

*Egy tárao így
szólt: ezentúl ne a Hold, az Éj királyné-asszonya
űzze sötét varázslatát; a Nap, a Legtöbb lángja
foszlassa szét fényével a rémület álmait.
Megölték. Előre elkészült sírjába, kristály-ragyogás-
bélelte, az örök éjjen eképpen is győzni
vágyó hajó-koporsójába egy senki utód
testét lopták hatalommal élni tudóbb
papjai.*

*Ennyi a tiszta értelem, igaz vágy ereje:
a legnagyobbakat is, kik érte hulltak,
névtelen sár eszi, szél viszi. És a hit,
mit hinni kell, mert élni csak vele tudsz:
mind-újra az Alvilágba ránt, hol a fény
megfajtott istenének hullája bomlik el.*

*Mert ami elkövetkezik, nem mondhatja ki megszokott
emberi szó: ahogy felvonulnak a halál-oszlopok;
tömörülnek a hataloméi, rohannak a végzet menekülői,
füst, zászlók, hullt hadak: teremtmény, milliófőnyi . . .*

*Ki szeplőtlen születik, csillaggal homlokán,
kinoztatik meg igazán.
Feszületje, bitója, sírja fölött
lezárt szárnyal ül a megkövült halálmadár.*

*Növekszik az éj,
a harag napján a parttalan éj.
Forrását kérdenéd. De kitől?
Irgalmat kérnél. De kitől?
Jövőt, hitet, jót. De kitől?*

*A csillagok hunyorgó karácsonyfája csüng fenn.
Halál van, nincs boldog, boldogtalan.
Húr nélküli hártán suhog a szél az Ūrben.
Véged. A Mindenség rohan.*

ELEJÉTŐL VÉGIG

- JEGYZETEK LENGYEL JÓZSEF HALÁLA UTÁN -

(ÉLET ÉS SZENVEDÉLY) „A forradalmárok – írta Lengyel József a *Visegrádi utca* 1929-ben keltezett előszavában – általában nem hosszúéletű emberek, nekem is sietnem kell.” Valóban erejének végső megfeszítésével dolgozott, mint aki tudatos számítással használ ki minden percet, hogy méltó művet hagyjon hátra az utókornak s teljes tanúságot, egy próbákban edzett emberi sors foglalatát. Második indulása, 1955 után még két évtizede maradt: egész életművet hozott létre ezekben az években; regényeket, elbeszéléseket, tanulmányokat tett hozzá csonkán maradt ifjúkori művéhez, amelyet a történelem kényszere folytán 1938-ban le kellett zárnia. Életének két termékeny korszaka (1919-től 1938-ig és 1955-től 1975-ig) a magyar szocialista mozgalomnak is kitüntetett, hősi korszaka volt. És a hallgatás másfél évtizede (1938 és 1955 között) a mozgalom sorsában is súlyos próbákat, válságokat és töréseket hozott. Lengyel József írói sorsa a magyar szocialista mozgalom sorsát követte; ha ennek a közösségi sorsnak az íve emelkedett, az ő pályája is felfelé futott, ha süllyedt, az övé is zuhant. Lengyel József évtizedeiben a magyar forradalmi mozgalmak évtizedei tükröződtek valamiképpen; életműve is ezért lehet ezeknek a mozgalmaknak a tükré: krónikája és tanúsága, amely nyomon követte, felmutatta és értelmezte a történelmi erőfeszítéseket.

Ő is mindig forradalmárnak tudta és mondta magát. „Az én utam – olvassuk egyik vallomásában – nem az irodalmon keresztül vezetett, hanem a forradalom felé fordult, hogy aztán egyesüljön velem, hol elváljon tőlem és jól-e, rosszul-e egy élet összességét tegye.” Indulása egyszerre kapcsolta a közülethez és az irodalomhoz. Azonos lelkesültséggel vett részt a háború ellen fellépő szocialista csoport szervezkedésében és a Tett, a Ma körül gyülekező fiatal írók avantgardista mozgalmában. Mint a legtöbben, ő is költőként lépett át az irodalom kapuján: ahhoz a nemzedékhez tartozott, melynek Kassák Lajos volt a mestere és Barta Sándor, Sinkó Ervin, Forbáth Imre, Komját Aladár, Déry Tibor a tagjai. Versei a nemzedék érdeklődését és poétikáját követték; harsány vitalizmussal, a közös cselekvés iránt táplált bizalommal és lendületes szóbőséggel hirdették a világ forradalmi átalakításának szükségességét.

A háborúellenes mozgalmak és az avantgarde irodalom köréből került az 1918–1919-es magyar forradalmak előkészítői és harcosai közé. Korvin Ottó és Sallai Imre társaságában volt tagja annak az antimilitarista csoportnak, amelyet Szabó Ervin vezetett. 1918 novemberében egyike volt a kommunista párt alapítóinak, a Kun Béla körül gyülekező forradalmi írók – Lukács György, Balázs Béla, Révai József, Komját Aladár, Illés Béla – közé tartozott. A Vörös Újság szerkesztőségében dolgozott, a párt szervezésében vállalt szerepet. Az ellenforradalom uralomra jutása után Bécsbe, majd Berlinbe emigrált, ez utóbbi városban baloldali filmek létrehozásában tevékenykedett.

1930-ban Moszkvába költözött, a Sarló és Kalapács című magyar emigrációs folyóirat szerkesztőségében dolgozott. Moszkvában jelent meg 1930-ban *Visegrádi utca* című regénye is. További regényeket tervezett. Azon az úton kívánt volna tovább haladni, mely indulásának avantgardista kísérleteitől vezetett a riportregény dokumentatív realizmusáig. Írói pályájának eme első szakaszát azonban néhány év múlva le kellett zárnia, sőt arról is le kellett mondania, hogy valaha ismét író legyen. 1938 februárjában, alig egy évvel Kun Béla letartóztatása után, őt is börtönbe vetették az önkény intézkedései. Hosszú vizsgálati fogság után tíz évi kényszermunkára ítélték: egy szibériai táborba került, a sarkkörön túli tundrába; majd 1949-től száműzöttként délebben élhetett egy erdei faluban. 1955-ben szabadult, ugyanabban az évben Magyarországra költözött.

Életét, írói pályáját újra kellett kezdenie. S mert a szenvedés és megaláztatás után is a szocialista társadalom híve maradt, régebbi egyéniségének és meggyőződésének folytonosságát kellett felkeresnie, megtalálnia. És e folytonosság nevében kellett megítélnie mindazt, ami a kifordult világban történt: a sztálini korszak bűneit, köztük az ellene elkövetett bűnöket. Ítélezése az SzKP XX. és XXII. Kongresszusának megállapításaihoz, a szocializmus önbírálatához és megújulásához igazodhatott. Egyszermind azonban önmagát is meg kellett ítélnie; feleslegesnek látszó, mégis termékeny lelkiismeret-vizsgálatot kellett tartania. Nem érhetette be ugyanis azzal, hogy az önkény titokzatos szeszélye folytán az üldözöttek közé került, s így eleve büntelen maradt. Ha állást akart foglalni az elkövetett törvénytelen ségek, a szocializmus erkölcsét sújtó csapások ügyében, mintegy túl kellett emelkednie saját tragikus helyzetén.

Az újrakezdés sikerrel járt s hamarosan eredményeket hozott. Lengyel József tovább léphetett, ismét megfogalmazhatta szocialista eszményeit. Nem vált sem gyanakvóvá, sértettségében magányossá, sem alázatossá, akinek gerincét es tettvágját megtörte a szenvedés. Az újrakezdés így valójában folytatás; arról a „kiméretlen jóratörekvésről” tanúskodott, amiről első regényének, a *Visegrádi utcának* bevezetőjében beszélt. Cselekvést hirdetett tehát, Karl Liebknecht mondására hivatkozott: „A cselekvésért való felelősséggel szemben ott áll a nem cselekvésért való felelősség.” Vagyis forradalmár maradt; csak hogy – figyelembe véve a szocializmus ügyének tragikus tapasztalatait és időszerű követelményeit – a cselekvés felelősségét, „szabad, optimista, humánus” erkölcsiségét is megkövetelte.

(*TAPASZTALAT ÉS ABRÁZOLÁS*) Lengyel Józsefet, mondtuk, mindig a társadalom mozgása foglalkoztatta, a közélet és a politika forrongása érdekelte. Versekkel és politikai cikkekkel egyszerre jelentkezett. Mintha eleve félretolta volna a műsák kezét, s lemondott volna arról, hogy öntörvényű művész módjára építse önmagát s műhelyét. S mégis, alig volt modern írónk, aki szívósabb küzdelmet folytatott volna az epikával; azért, hogy mondani-valóit az általánosság szintjére emelje. Lengyel József pályája egyféle rejtett művészi küzdelem; életműve, bátran mondhatjuk, a modern próza poétikájának kísérleti laboratóriuma. Élete, sorsa olyan anyagot halmazott fel, amely önmagában is felkelti az olvasó érdeklődését, a legszélesebb körű közönség figyelmét. Mégsem érte be azzal, hogy dokumentumok lejegyzője, a tapasztalt valóság egyszerű bemutatója legyen. A dokumentumok társaságában írói eljárásokkal megformált anyagot, igaz és gazdag művészi teljesítményeket találunk. A tapasztalati világ elemei gyakran parabolákba rendeződnek,

hogy a legáltalánosabb érvényesség szintjén ábrázolják és foglalják egy-egy tömör példázatba a huszadik század emberének helyzetét és esélyeit. Vagyis Lengyel József a „teljesség” nyomában jár. Nem éri be azzal, hogy elmondja tapasztalatait, vagy a modern ember élményeit, értelmezni is kívánja ezeket az élményeket. Tágabb értelemben értelmezni kívánja magának az embernek helyzetét. A politikát sohasem napi feladatok taktikájának tekintette, hanem a forradalom és a szocialista humanizmus stratégiájának. Ezért tudott íróként is a „teljesség” felé lépni. Nem rekedt meg a történelmi események krónikájánál, sőt magyarázatuknál sem. Elég ereje volt arra, hogy morális példázatokba, bölcséletileg érvényes igazságokba gyűjtse tapasztalatait.

Tapasztalat és elvonatkoztatás, dokumentum és fikció egymást váltó érvényesülése, akár küzdelme különben is a modern irodalom életrajzához, irányzatainak és vállalkozásainak mozgásához tartozik. A történelmi események, különféle okok miatt, mélyebben és közvetlenebbül érintik az egyes ember vagy a nagy tömegek életét, mint akár a tizenkilencedik század folyamán. A változó sors, a robbanásszerű átalakulás gyors és pontos beszámolókat hív elő; innen a dokumentációra való igény, amelyet egyszerre érez a művész és a közönség, az író és az olvasó. Valóban, korunkban feltűnően megnövekedett a történelmi és politikai dokumentumok iránti igény, minden más műfajnál népszerűbbek az emlékezések, az önéletírások, a riportok és a történelmi beszámolók. Ugyanakkor, mintegy ellentétes folyamat gyanánt, megnövekedett az összefoglalások, a jelképes, példázatszerű ábrázolások becsülete és népszerűsége is. Ha a dokumentumoknak az események pusztá ábrázolásának feladata jutott, a fiktív elbeszélésnek az összefüggések felkutatása, a törvényszerűségek kitapintása, az értelmezés. Általuk kapnak a sokszor nehezen megfejthető események, váratlan történelmi fordulatok magyarázatot. A legújabb próza sajátos módon polarizálódott; egyrészt a történelmi krónika, az irodalmi riport, a szociográfikus ábrázolás, másrészt a jelképes történet, a filozófiai (történelemfilozófiai) parabola formáiban. A dokumentáció és az értelmezés jóformán elszakadt egymástól, végletes esetben irodalmi programjában is egymással szemben foglalt helyet.

Lengyel József életműve, igaz, elkerülte ezt a végletes polarizációt. Nem játszotta ki egymással szemben a tapasztalatot és az értelmezést, a dokumentációt és a fikciót. Ha az avantgarde költészet nyomában és expresszionista elbeszélésekkel indult is, érett íróként a klasszikusok vonzásában alkotott. A teljesség ábrázolására törekedett, klasszikus elbeszélő kompozíciókat akart építeni, természetesen a huszadik századi irodalom feltételei és követelményei szerint. Ismerte és becsülte a klasszikusokat; egyik tanulmányában Tolsztoj hatalmas regényeposzát, a *Háború és békét* elemezte, más alkalommal pedig Stendhalra hivatkozott: „Regényünket úgy írjuk, ahogy Stendhal írta regényét, *ma*.” A dokumentáció és a fikció mozgása-küzdelme mégis végigvonult írói pályája során. Először a tapasztalatok pontos és hiteles megfogalmazására törekedett, dokumentumprózát írt, aztán a formált történet, a regényfikció eszközeivel keltette életre a tapasztalati anyagot. Sokszor ugyanannak az élménykörnek az alapján, ugyanannak az eseménynek (vagy eseménysorozatnak) a kettős ábrázolásában. Érdekes példája ennek az eljárásnak a dokumentumregénynek készült *Visegrádi utca* és a kalandregénynek írott *Prenn Ferenc hányatott élete*. Valójában ugyanazt az élményt: az 1919-es proletárforradalmat megörökítő, egymásnak felelő két regény.

A bécsi és berlini emigrációban készült elbeszélések a modern művészi irányzatok, elsősorban a konstruktivizmus nyereségeivel vértették fel és újították meg a realista technikát. A két technika ötvözése során jutott el Lengyel József a dokumentum, a riportregény műfajához is. Az „új tárgyiaság” hívei, közöttük a szocialista irodalom képviselői, a húszas és harmincas évek fordulóján sorra írták a riportba vagy más dokumentumba öltöztetett regényeket. Talán elég, ha Illés Béla *Ég a Tisza* és Kis Lajos *Vörös város* című regényére hivatkozunk. Közéjük tartozik Lengyel József műve: a *Visegrádi utca* is. E könyv az 1919-es proletárdiktatúra történetét mutatja be; valóságos személyeket (köztük a Tanácsköztársaság vezetőit: Kun Bélát, Korvin Ottót, stb.) és valóságos eseményeket ábrázol. Lengyel „történelmi riportázst” írt, de nem elégedett meg azzal, hogy témáját a dokumentumok közvetlen hűségével vagy filmszerű eszközökkel mutassa be. A dokumentálás primér szintjén túl feltűnik a riportregény második, rejtettebb, de talán lényegesebb információkat tartalmazó szintje. Az, amely az anyag kiválasztásában és megszervezésében, valamint az írói jelenlét tagadhatatlan jeleiben ölt formát. Ezen a szinten a történelmi események megítélésének szándéka helyezkedik el. A *Visegrádi utca* azokban az években keletkezett, amikor az emigrációban dolgozó kommunista párt számot kívánt vetni a Tanácsköztársaság tanulságaival, fel kívánta tárni a történelmi tények belső logikáját, meg akarta vizsgálni a proletárdiktatúra hibáit és mulasztásait. „A párt múltja a párt ideológiájának lényeges alkotó része” – vallotta maga Kun Béla abban a bevezetőben, melyet Lengyel regényéhez írt. Lengyel tehát a számvetés igényében szervezte meg a közölt dokumentumokat; a forradalmi erkölcs igazságaira figyelmeztetett.

A dokumentumregény műfaja után – néhány évtizedes kényszerű szünet elteltével – a fikciós epika eljárásaival tett kísérletet. Ennek a kísérletnek az eredménye a *Prenn Ferenc hányatott élete*. E regényben Lengyel ugyanazt a témát, vagyis az 1919-es proletárdiktatúrát mutatta be, mint a *Visegrádi utca* lapjain. A korábbi dokumentatív módszert azonban a kalandregény műformájával haladta meg. A dokumentáció ugyanis túlságosan az anyaghoz tapadt; nem tette lehetővé, hogy Lengyel az extenzivitás egy magasabb fokán dolgozza fel a történelmi eseményeket. A kalandregény viszont éppen arra való, hogy változatos eseményekben a téma belső gazdagsága bontakozzék ki, az események morális és lélektani körülményei extenzívebb ábrázolást kapjanak. Prenn Ferenc a társadalom különböző szféráival kerül kapcsolatba a történet során; szerepe ahhoz az összekötő funkcióhoz hasonlít, amelyet Lukács György írt le a történelmi regények központi hőseinek elemzésében. Ez az összekötő szerep, a főhős változatos mozgása az egyes szociális szférák között, teszi lehetővé a választott korszak árnyaltabb és teljesebb ábrázolását. Lengyel József regénye valóságos pikareszk-regény; ennek az ősi – s a modern regénytechnika által gyakran felújított – műfajnak a kalandossága, változatossága az extenzivitás szolgálatában áll. A pikareszk műfaj egyszersmind átértelmezi a „pozitív hős” korábbi romantikus kategóriáját. Prenn Ferenc csavargóból válik a forradalom katonájává; egyéniségének, helyzetének ábrázolása szakítást jelent a korábbi gyakorlat illúziókat keltő, romantikus eljárásaival.

A Prenn Ferenc kalandjairól írt regény tehát arra tett sikeres kísérletet, hogy a történelmi riportázs műfaját fellazítsa a fikciós elbeszélés technikájával, a dokumentumok jelentését teljesebbé, egyszersmind általánosabbá te-

gye. Ez a vállalkozás, amely arra törekedett, hogy dokumentumokból jusson el az általánosabb művészi igazsághoz, Lengyel József prózájának nagy értékét jelenti. A huszadik század elbeszélő technikáit, módszereit sikerült egyesítenie a klasszikus irodalom igényeivel. El tudta kerülni azt a bizonytalanságot és szorongást, amely igen sok modern írótabul ejt a papír előtt. A modern próza már csak kivételesen célozza meg a teljességet, az emberi totalitást. Beéri azzal, hogy részleteket mutasson meg, töredékeket ábrázoljon, és ne a társadalom, a történelem valóságos összefüggéseit. Ebben a tekintetben Lengyel József a klasszikusok igényét újította fel; az összefüggések kutatását és elemzését tekintette írói feladatának. Ezért akart eljutni a tanúvallomástól az ábrázoláshoz, a dokumentációtól az értelmezéshez. Ember és történelem kapcsolatát és konfliktusát sikerült így feltárnia.

(*EMBER ÉS TÖRTÉNELEM*) Lengyel József újrakezdte munkáját, életét; meg tudta találni emberi-írói pályájának és világnézetének folytonosságát. A tragikus éveket azonban nem feledte, nem is akarta elfelejteni. Ő maga is tudta, hogy emlékeit, felismeréseit előbb-utóbb meg kell fogalmaznia. A nyílt beszéd, a görcsöket oldó fogalmazás volt számára a folytonosság legfőbb belső feltétele. De nemcsak a lelki egészség és a bizalom orvosságának tekintette a nyílt fogalmazást, hanem közeleti kötelességének is. A torzulásokkal való számvetést elsőrendű írói feladatának érezte. E feladat elvégzése a XXII. kongresszus után vált lehetségessé, egyszermind aktuálissá és szükségessé; a tapasztalatok feldolgozása és értelmezése, az ítéletek és figyelmeztetések megfogalmazása végett. Mint maga Lengyel mondja: „Ami egyszer megtörtént – vagy megtörténhetett –, megmutatja értelmét, és a jelent már mint múltat tudjuk felfogni, a jövőt, mint jelent látjuk.”

A sztálini vezetés kritikáját először történelmi allegória formájában adta *Isten ostora* című, Attila király életét feldolgozó filmregényének lapjain. A hun királyt – a hagyománytól eltérően – zsarnoknak ábrázolta: az egyszemélyi uralom természetét vizsgálta, az önkény ellen tiltakozott. Hasonló allegóriák a *Tördeky úr attrakciói* és *A Liebknecht-lány* című elbeszélések is. Az első az emberrel folytatott manipulációkat leplezte le, a második az elfajult, zsarnokká vált népvezérekről mondott mesét. A valóságos számvetés, vagyis a közvetlen ábrázolás azonban az *Igéző*, illetve a teljesebb anyagot felölelő *Elévült tartozás* című kötetekben öltött testet. Az itt összegyűjtött elbeszélések általában mellőzték a fikciót, magát a novellisztikus kompozíciót, emlékeket és dokumentumokat tártak az olvasó elé. Lengyel kritikusai általában három csoportba rendezik ezeket az elbeszéléseket: az elsőbe a memoárokat (*Elejétől-végig*, *Közeledünk*, *Norilszk kettő*) és a szociográfikus arcképvázlatokat (*Hóhem és freier*, *Út épül*) szokták sorolni; a másodikba a személyes lírával gazdagított dokumentumokat (*Netelejcs*, *Sárga pipacsok*, *Erdei képek*, *Reggeltől estig*); végül a harmadikba az analitikus jellemtanulmányokat és erkölcsi parabolákat (*Kicsi, mérges öregúr*, *Igéző*) helyezik el.

Lengyel tehát dokumentumokat vagy belőlük növesztett elbeszéléseket írt, s írásai aszerint rétegződnek, hogy értelmük miként tágul a beszámoló értékű dokumentumtól az általános érvényű példázat felé. Az egyedítől az általános felé tartó mozgás tanúi vagyunk. Ez a mozgás azonban nemcsak a láger-novellák összességében érvényesül, hanem az egyes elbeszélések struktúrájában is. Mindegyik írás dokumentum, ha tetszik, riport a dogmatikus önkény módszereiről. Ez a jelentés a novellák legkönnyebben hozzáférhető rétege. Az *Elejétől végig* éppúgy az élettapasztalatok tükre, mint az

alakítás magasabb szintjén létrejött *Kicsi, mérges öregúr*. Az ábrázolásnak ez a rétege, az információknak ez a szintje, a konstruált perek áldozatainak útját rajzolja meg a lefogástól kezdve a vizsgálati fogságon és a kényszer-munkán át a szabadulásig vagy az újólagos száműzetésig. Egy történelmi folyamat és egy szociológiai helyzet leírását, teljes enciklopédiáját kapjuk tehát. Megismerkedünk a foglyok életével, a munkatáborokban kialakult öntörvényű társadalmi képződménnyel, a fogság lélektanával és erkölcsével.

A mondanivaló második szintjén a tapasztalatok értelmezése, a leírt történelmi folyamat megítélése helyezkedik el. Lengyel nemcsak ábrázolni kíván, hanem meg is akarta érteni a sarkaiból kifordult világ mélyebb összefüggéseit. A megértés vágya jelentkezik például *Kicsi, mérges öregúr* című elbeszélésében. Adrián professzor, a novella hőse, a tisztogatási hullám egyik ártatlan áldozata, kezdetben a vak esztelenség Szent Bertalan-éjének látja a történeteket: „a vétek nélküliek – olvassuk – nem ártatlanságuk miatt kerültek ide és a bűnösök sem bűneikért.” A helyzet majdnem karkai; a megtorlás áldozatai nem ismerik az ellenük eljáró hatalom indítékait, lefogásuk okát és célját. Magát a hatalmat is alig ismerik; hiszen a szocializmust elkülönítik a velük manipuláló szervezettől, sőt magának Sztálinnak a felelősségére sem gyanakszanak. Amit azonban Kafka „condition humaine”-nek tudott, azt Lengyel – és hősei – rendhagyó véletlennek, a társadalmi törvényszerűségek alkalmi felforgatásának tekintik. S bár Adrián professzor áldozatul esik, a törvények érvényesek. „A föld és az égítetek – hangzanak az elbeszélés végső szavai – tudományának szabályait követték, és nem fordultak ki tengelyükből.” Vagyis Lengyel bízik az értelmetlenség és a bűn végső lelepleződésében; optimista marad, ha nem is a dogmatikus elmélet naív megfogalmazása szerint. Számol a tragikummal, az optimizmus fogalmát a derű helyett a küzdelemmel határozza meg. „A marxi–lenini optimizmus – vallja – nem azt követeli tőlem, hogy akár a tényleges helyzet ellenére is optimista legyek, hanem hogy mindent megtegyek azért, hogy optimista lehessenek...”

Magá a történelmi ítélkezés már erkölcsi kategóriák vizsgálatához vezetett; e vizsgálat a láger-elbeszélések harmadik rétege. A tábori élet napi kérdései az erkölcsi felelősség szintjén várják a válaszokat; megoldásuk vagy ennek elmulasztása az emberi lényegét érinti. Lukács György beszélt arról, hogy a történelem krónikásának az ábrázolt korszak és az emberi személység, méltóság, erkölcs viszonyára vonatkozó kérdéseket kell feltennie: „Milyen követelményeket állított ez a korszak az emberek elé?... Ki óvta meg emberi méltóságát és integritását?... Kinél maradt meg az emberi szubsztancia? Hol ferdítették el, törték meg és semmisítették meg ezt?” S e kérdések révén lehet a kor ábrázolását általánosabb kategóriák felé szélesíteni. Lengyel József novelláiban hasonló igényre és mozgásra figyelhetünk. A *Kicsi, mérges öregúr* nemcsak a fogság első állomását írja le, nemcsak az ábrázolt jelenség eszmei-történelmi problémáit értelmezi, hanem általánosabb kategóriákat is megközelít. Adrián professzor úgy tereli el figyelmét a valóság testi-lelki gyötrelmeiről, hogy az asztalon álló hamutartóból cigarettavégeket szerez dohányos társainak. A gondoskodás szenvedélye, az emberi kapcsolatok vállalása segítik hozzá, hogy legalábbis erkölcsileg legyőzze kilátástalan helyzetét, megőrizze emberi integritását. Hasonló teljesítményre: a dokumentum morális példázattá való alakítására figyelhetünk az *Igézőben* vagy az *Elejétől végig*ben is.

A múlttal való számvetés filozófiai és művészi nyeresége, hogy Lengyel

Józsefnek néhány lényeges erkölcsi igazságot sikerült megfogalmaznia, s hogy írásait a dokumentálás szintjéről a parabola egyetemesen érvényes jelentésének magaslataira sikerült emelnie. E nyereségeket kívánta gazdagítani az *Oldás és kötés*-ciklus elbeszéléseiben, valamint *Újra a kezdet* és *Trend Richárd vallomásai* című regényeiben. Ezek a művek visszatértek a fikciós fogalmazáshoz, minthogy Lengyel ezt alkalmasabbnak vélte az általános körben érvényes jelentés kifejezésére, mint a dokumentumokat. Stendhált választotta mesterének, nem eszményeket és történeteket akart ábrázolni, hanem emberi viszonylatokat, ember és világ, ember és társadalom összeütkezésének mélyebb igazságait. Ezért idézte mestere mondását: „Nem lehet eljutni az igazsághoz, kivéve talán a regényben.”

E regények és novellák emberi viszonylatokat és morális kategóriákat vizsgáltak tehát, de mindenképp előtt az ember és az élet esélyeit faggatták. Írójuknak a lét képtelenségét sugalló szorongással is meg kellett küzdenie. „Egy órám, egy napom, kiszakítva az egészéből talán még logikus – olvassuk az *Oldás és kötés*ben –, mégis az egész élet egy óriási káosz.” Vagyis Lengyelt is megérintette a létezés kiismerhetetlenségének eszméje és félelme: az egzisztencializmus közérzete. Ő azonban küzdött e közérzet ellen, a szorongással szembe az eszméletet szegezte. S mivel tudta, hogy a létezés problémája maga megoldhatatlan, a lét kérdéseit az élet kérdéseire cserélte fel. A metafizika bénító problematikája helyett az etika küzdelemre biztató szféráját választotta. Vagyis ismét a régi eszmények: a cselekvés, az erkölcs és az emberség viszonyán gondolkodott. A gondolatok eme újabb küzdelmének terepe volt az *Újra a kezdet* című regény.

Maga a regény a fasiszta koncentrációs táborokba vezet, és a választás problematikáját dolgozza fel. Kompozíciója nem eléggé szervezett, értékét inkább filozófiai mondanivalója, az író eszmei útján betöltött szerepe jelenti, mintsem művészi eredményei. Lengyel műve valójában hitvallás, a korábban már megfogalmazott eszmények újlagos és ismételt kinyilvánítása. Az író a cselekvés és az erkölcs viszonyát derítette fel. Négy hőse négyféleképpen értelmezi és fejezi ki ezt a viszonyt; van, aki a hedonizmusra, van, aki az értelmetlen áldozatvállalásra s van, aki az erkölcsi megfontolásokat elutasító cselekvésre szavaz. Lengyel annak a negyedik hősenek ajándékozta rokonszenvét, aki egyszerre tudja átélni a cselekvés felelősségét és a forradalom humanisztikus célkitűzéseit. „Emberi érzékenység az igazi forradalmár alapállása” – vallotta, vagyis a cselekvést, az erkölcsöt és az emberséget ismét egyetlen függvényrendszernek mutatta be. E hármas eszmény jegyében látta megoldhatóknak azokat a sorsproblémákat, amelyeket az *Oldás és kötés*ben felvetett. A szorongástól tehát, amely a létezés káoszának látványára fogta el, utat tudott törni az élet felé. Az élet etikai konfliktusait pedig eszmei szinten volt képes megoldani. Szintézisbe tudta szervezni a cselekvés és az erkölcs, a forradalom és a humanizmus lászólagos alternatíváit. Az eszméletnek azt a küzdelmét, amelybe a múlttal való számvetés során kényszerült, éppen ezért megnyugvással és belső biztonsággal zárhatta le.

CSUKA ZOLTÁN

II.

ELŐRETOLT ÁLLASBAN

A folyóiratokat teremtő, irodalom-szervező Csuka Zoltán költőként is az „esz-tendők ütőerén” tartotta a kezét. A forradalmi hullámok már Európa-szerte lecsendesedtek, kételybe fáradtak sokhelyt a lázas indulatok, Csuka Zoltán verseiben azonban, mint Bori Imre fogalmazza, még sokáig az „aktivizmus és optimizmus ülte nászát”. Első köteteinek már a címei is beszédesek: *Utak* (1922), *Megyünk* (1923), *Fundamentum* (1925). Jelszava az építés volt; kiáltás-verseiben a hívőket és éneklőket harsonázta. Érezte ugyan olykor ő is, különösen 1924 táján, hogy az idő megállt, káosz kavargó és hittelenség virágzik, némely költő „a szavak csengő-bongó ritmusába menekül – mások dadaizmus és egyéb izmusokat hebegnek – vagy visszazúllenek a csengő-bongó rimekig” – de ő maga változatlanul az apostolok hitével dolgozott, próbálta egyesíteni a művészi forradalom és a bajokkal küzdő emberiség ügyének a szolgálatát. „Előretolt állásban” tudta magát, aki kagylóként gyűjti össze a viharok és tengerek dalát, s milliók nevében zörget az idő ajtaján. Mintha csak ugyan antenna lett volna, a boldogság és fájdalom antennája, vette az üzeneteket, a fájdalmakat és a reményeket Európából és Ázsiából, Afrikából és Amerikából. A harmadik világ jelentkező erőire is az elsők között figyelt fel költészetében. 1932-ben, mikor Európában már a gázfalakat látta emelkedni, Ugandában a jövendőt sejtette meg:

Ó Uganda és mind ti elhagyott földrészek,
eljön az idő és belőletek fakad az élet,
bölcso és uj dal lesztek, friss népeitek egészségesen
törnek előre...

Csuka Zoltán víziós erejével korán érzékelte, milyen veszedelmek fenyegetik az emberiséget. Látta a meddő konferenciákat, a felsorakozó gázfalakat, a „korszakalkotó impotenciát”, a „lárvázott arccal járó bujtogatókat”, s következetesen igyekezett gátat emelni a háború, a pusztítás, az örület elé. Költészete már az 1920-as években is erősen antifasiszta töltésű. A fasizmus, az embertelenség ellen kongatta a tűzharangot; őrzőként, strázsaként.

Míg Jugoszláviában élt, költőként mindvégig az avantgarde vonzásában alkotott. Költészetére szinte minden formai és tartalmi újítás, amely a húszas évek Közép-Kelet-Európájában lezajlott, (expresszionizmus, dadaizmus, szürrealizmus) alakítóan hatott. Abban a környezetben így volt természetes; akkor a modernet az avantgarde jelentette. A délszláv avantgarde-ban nem egymás után, hanem egymás mellett tűntek fel a különböző izmusok, határaik gyakorta összemosódtak. Kezdetben együtt volt egy differenciátlan modernizmusban szinte az egész fiatal és modern szerb irodalom, expresszionisták, zenitisták, dadaisták, szürrealisták... Ez a modernizmus részben Kassák és Ady hatása alatt indult, a vajdasági magyar fiataloknak így azt az érzést adta, hogy nincsenek is annyira egyedül, az avantgarde testvériség jegyében természetes mozdulattal foghattak kezét a szerb-horvát írőkkel. A szerb avantgardisták, különösen a szürrealisták, a „forradalom szolgálatában” dolgoztak, legalábbis 1932-ig; az avantgarde a modernizmus és a kommunista mozgalom egységét óhajtotta. Ilyen avantgarde környezetben hihette Csuka Zoltán, még a „helyi színek” elmélete, a kisebbségi gondok vállalása után is, hogy a modern köl-

tészet a szabadverssel azonos; olykor talán – mint Benedek Marcell írja –, „erőszakot is tett a természetén”, amely többször a dalforma felé terelte volna. Plakát-szerű megoldások, az univerzumot olykor kevésbé sikeresen ostromló képek is születtek így Csuka Zoltán költészetében; hosszú versei „bozótjában” olykor árnyékba került a személyes líra. De szavai mindig szárnyasan hordozták az érzést; versei a magyar expresszionizmus értékes darabjai.

Költészetének alaphangja a vajdasági esztendőkből mindvégig az expresszionizmus maradt, de hangja a húszas évek derekától átszíneződött: expresszionizmusában dadaista és szürrealista motívumok is épültek. Magatartása – az esztendő múltásával – merengőbbé vált, asszociációi lazábbakká lettek, az ódai szárnyalás egyre többször elégikusba váltott. A magasan izzó, lebegő sorok többször tragikussá hangolódtak. Verseiben kevesebb lett a kiáltás, s több a halk, puha tónus, különösen a „helyi színek” gondolatához is közel eső versekben. Az emberiség nagy ügyei mellett a kolduló favágók, az ablak alatt vonuló kubikusok, a bácskai este, a „kigyulladt” Tisza s a vajdasági kisváros is költői megfogalmazásra talált; a nagy Emberiség mellett az egyes emberek, a kozmosz, a Mindenség mellett a személyes élet tereként vállalt vajdasági táj; higgadtabb, csenedesebb, melegebb szavakkal.

Utolsó előtti vajdasági kötete, a *Tűzharang* mutatja talán a költő Csuka Zoltán a legjobb magaslaton. Gonddal, vallomás igénnyel rendezte ciklusokba verseit a Vajdaságtól búcsúzni készülő költő: beszéljenek emberi dokumentumokként is. „Legyen ez a könyv – írta a címlap belsejére – emberi dokumentuma annak, hogy az örület és butaság minden zajlásán túl is tisztán és hívogatóan hevernek a józanság széles országtutai, amelyeken egykor az egymásra talált embertömegek marsa fog himnuszozni.” Költői igényét, sorsát, vállalását, írói feladatát most fogalmazza talán legteljesebben, a címadó versben:

Kong a tűzharang,
őrizzék a strázsán, költők, költők, jajongjatok
és azt se bánjátok, ha nincsen igazatok,
kongassátok, míg összedől a torony alattatok
és elfed benneteket egy értetlen és tébolyult korszak
ezer zsarátnoká.

.....
bennetek él az élni akaró élet
s ti csak kongassatok,
messzi századok ujja mégis rátok fog mutatni
s mondja: becsülettel és hittel álltak a vártán
s igazuk volt,
józan aggyal és belátással másképp is lehetett volna.

.....

Ady szegénylegényei beszéltek ilyen helytálló hűséggel, hamuba hulló tábor-tüzeknél: hogy ha minden törik, szakad, becsületes szegénylegények pihennek a romok alatt.

A *Tűzharang* 1932 karácsonyára jelent meg; Tamási Áron *Abele* mellett ez a verseskönyv volt a kisebbségi magyarság legnagyobb ajándéka abban az esztendőben. Csuka Zoltán kötetét Szenteleky Kornél, a küzdőtárs méltányolta a legteljesebben: „Reng a föld, kontinensek vonaglanak, gejzírek, tűzlángok okádják a halált, s a megrészegült föld tele pofával falja a holttestek borzalmas özönét. De tényleg elvonulnak a rettenetes fellegek, lehullanak a hályogok és világos lesz minden. Minden megoldódik és feloldódik egy tiszta, soha nem ismert harmóniába. Új népek, új munkások jönnek, hogy felépítsék az új világot. Csuka Zoltán a pokoli kataklizma elképzelése után sem veszíti el jobb jövőbe vetett hitét, azt a zengő, ragyogó optimizmust, amely szétmálasztja a gonosz, buta bakacsint a holnap egéről. Van ezekben a versekben valami beethoveni, valami a legnagyobb szimfóniából. A titán mindent felkavar lelkünkben, borzalmas vihar rázza az idegek

sürgönypóznáit, villám cikázik és végitéleti dübörgés indítja a földet lábunk alatt. A scherzo támolygó tébolya, az adagió sikoltó fájdalma már a kétségbeesésig sodorja a lelket. De ekkor a *Látomások* verseiben éppúgy, mint a *Kilencedikben*, felharsan az élet igenlése, a „die Bejahung des Willens zum Leben...“

Szenteleky Kornél nem kritikát írt; ódai szárnyalású mondataiban a bajtárstól búcsúzott, aki nemsokára már az „elcserélt tájban” fogja folytatni a maga munkásságát. Fölmutatta, amit neki, a reménytelenséggel küzdő embernek jelentett Csuka Zoltán költészete; a fájdalom, a káoszon, a pusztuláson is győzedelmeskedő Élet üzenetét.

LÁTHATÁR

A *Kalangya* létrehozása történelmi tett volt: annyi megfeneklett kísérlet után (*Út, Renaissance, Fáklya, Revü, Tükör, Vajdasági Irodalom, Mi Irodalmunk*) a tartós megkapaszkodást ígérte. A Vajdaság széthúzó irodalmi erői viszonylagos egyetértésre jutottak, az út, amelyen a polgári irodalomteremtés eredményes lehet, tisztázottnak látszott. A vajdasági magyar irodalom az avantgarde zavaros vizeiről a realitások közelébe érkezett: a délszláv kapcsolatok építésével, a szomszédos magyar irodalmakra való figyellel kívánta a maga lehetőségeit kibontakoztatni. A magyar írás elismert lett Jugoszláviában: az újvidéki esten megjelent a polgármester, a rendőrkapitány, a bán közigazgatás több tisztviselője; a bán tisztelgő látogatáson fogadta az írókat. A magyar irodalmi est már-már társadalmi eseménynek kezdett számítani a vajdasági városokban; legalább ilyenkor megvallották az emberek, hová tartoznak. A *Kalangyának* az olvasótábora is ígéretesen növekedett: esztendővel az indulása után már 2000 példányban jelenhetett meg.

Csuka Zoltán akkor már búcsút mondott a *Kalangya* szerkesztésének: 1933 augusztusában Magyarországra költözött. Nem Budapestre, hanem Érdligetre, a fővárostól húsz kilométernyire, abba a házba, amelyet Molnár Farkas, az ifjúkori festőbarát tervezett a parcellázások során vásárolt telekre, nagy ablakkal, a Bauhaus szellemében. „Vidékre”, falunak számító helyre költözött Csuka Zoltán, de országos tervekkel: az „elcserélt tájban” is folytatni akarta irodalomszervező munkáját: az egész magyar szellemi életet segíteni kívánta a tájékozódásban. Mindenekelőtt a hazai közvéleményt akarta reálisan tájékoztatni a határon túl élő magyarok irodalmáról s a szomszédos népek kulturális életéről, ezzel az összekapcsolással is hangsúlyozva a népek egymásra utaltságát. Vagyis: szellemi hidat akart építeni a magyarság és a szomszédságban élő népek között.

Vállalkozása jelentőségéről meg volt győződve; tapasztalatból tudta, milyen hamis elképzelések vannak a szomszédos népek, s a velük együtt élő magyar népcsoportok irodalmáról. Már a *Vajdasági Írásban* volt egy rovat, az *Újarcú magyarok*, amelyben Erdély és Szlovenszko magyar irodalmát közvetítették, a *Kalangyában* pedig az egyik legfontosabb rovat a *Láthatár* lett. Ezt a hagyományt akarta Magyarországon tovább vinni. Azzal a reménnyel jött Magyarországra: ami a *Kalangyában* csak rovat lehetett, itt teljes folyóirattá, önálló fórummá válhat. Lehetőleg újság alakban, olcsó áron, hetenként vagy kéthetenként jelentetné meg lapját, számontartaná benne mind a négy magyar nyelvterületet és a szórványokban élő magyarság irodalmi életét, s ismertetné a szomszédos népek és a nagy kultúrnemzetek irodalmi és művészi életét is. Bizakodott: folyóirata elismerteti majd teljes mértékben itthon is a szomszédos országokban lassan megszületett kisebbségi magyar irodalmakat, s a négy országra szakadt magyar kultúra nem lesz egymás számára terra incognita.

A nagy gondolatok, amelyeket Csuka Zoltán folyóiratában realizálni akart, a magyar értelmiség legjobbjainál megértésre számíthattak. A trianoni békeszerződés következtében négy részre szakadt magyar kultúra összefogására már a húszas évek végén kísérlet történt, a Csanádi György által szerkesztett *Híd*-ban, s a kisebbségi sorsban felnőtt egy új nemzedék, amely figyelmét a szomszédos népekre fordította. Úgy vélték – Németh László meg is fogalmazta –: „a magyar kisebbség sorsa

attól függ, mennyire tudnak tájékozódni új helyzetükben, megismerik-e igazán magukat és környezetüket, és sikerül-e küldetésé alakítani balsorsukat?” Kossuth konföderációs gondolatától, Ady magyar–szláv–román testvériség érzésétől természetesen következett a kelet-délkelet-európai tájékozódás: a sarlóások Kelet-Európa álma, az Erdélyi Fiatalok népi tájékozódása, a *Kalangya* hidépítése, Szenteleky dunai kultúrterve, Györy Dezső *Zengő Dunatája*, Fábry Zoltán vox humanája, Kacsó Sándor *kisebbségi humánuma*, mind-mind ebbe az irányba mutatott. A szomszéd népek iránti érdeklődés itthon is felébredt, a Dunatáj népeinek testvériségét egyre többen vallották: Bartók Béla a népek testvérré válásáról álmódott, József Attila „közös dolgaink” rendezését sürgette, Németh László a kelet-európai kisébbségek „tejtésvériségéről” beszélt, foglalkozott a közös történelmi és szellemi múlttal, amely – hitte – alapja lehet a huszadik századi békés egymás mellett élésnek is. Még folyóiratot is tervezett, *Közép-Európa* címmel, amely a dunatáji népek műveltségének közös elemeit tartotta volna nyilván. Az ő terve nem valósult meg, de a Dunatáj-tudomány igénye másoknál is fogalmazódott: Közép- s Délkelet-Európa népeinek szellemi életét kölcsönhatásaiban és közös vonásaiban kívánták tanulmányozni. Az *Apolló* így indult, Gál István szerkesztésében.

Érdeklődésre számíthatott hát Csuka Zoltán, de szándékai megvalósításának nem kedvezett az idő. A fasizmus épp abban az esztendőben győzött Németországban, akkor fordult a magyar politika még rosszabbra, Gömbös miniszterelnöksége idején; a szegénység, a sokesztendő gazdasági válság következtében szinte reménytelen volt. Csuka Zoltán vállalkozásának még a pártfogó barátok sem jósoltak nagy jövőt. A *Láthatár* – vélte Tápay Szabó László is – „egyelőre nem az irodalom új virágait, hanem a hiábavaló törekvéseknek, a megvalósíthatatlan vágyaknak, s a beteljesülhetetlen reményeknek sírdombjait zárja körül, s ha őszinte akar lenni, elsősorban ezekről számolhat be...”

Csuka Zoltán mégis indította a lapját.

Ha hetente, kéthetente újságformában nem lehetett megjelentetni, akkor folyóirat formában. Ha havi folyóiraatra nem kapott engedélyt, akkor mint periódikával évente tizszer megjelenni, de minél előbb az olvasók elé menni, zörgetni, felszerkeníteni az alvó lelkiismeretet.

1933 augusztusában jött Csuka Zoltán Magyarországra, s októberben, vagyis két hónap múlva már megjelent a *Láthatár* első száma. „Láthatár. Tájékoztató az irodalmi és művészeti élet eseményeiről. Az összes magyar nyelvterületek irodalmi életének figyelője” – mutatkozott be az új folyóirat a csupa kisbetűvel szedett címlapon. A kisbetű talán még az avantgárd örökségéből maradt.

Az első számban a magyar könyv sorsáról, a többségi és kisebbségi irodalmak lehetséges kapcsolatáról, a szegedi ünnepi hétről, az Erdélyi Magyar Írói Rendről és a vajdasági Szenteleky Kornélról szóltak az írások. Benedek Marcell, Berde Mária, Tabéry Géza, Farkas Geiza, Borsodi Lajos – vagyis a magyarországi, erdélyi, vajdasági írók egymás mellett – és Csuka Zoltán írt az első számban. Csuka Zoltán, a szerkesztő verssel, tanulmánnyal, interjúval és kritikával is jelen volt.

A *Láthatárnak* rengeteg előítélettel és sok bizalmatlansággal kellett megküzdenie. Jó esztendeig lapengedélyt sem kapott Csuka Zoltán. Talán az első számok sem jelenhettek volna meg, ha Tóth László, az első Kecskeméti Nyomda igazgatója – aki Németh László *Tanu*-ját, a *Választ*, az *Apollót*, s egyidőben Szabó Pál *Kelet Népet* is kiadta – nem hitelezte volna barátian a szükséges költségeket.

A szívós, türelmes munka azonban eredményt hozott: a példányszám végül is négyezerre emelkedett; a szomszédos országokban is sokan olvasták. Csuka Zoltán hű maradt a nehezedő időben is indító gondolatához: az újabb térképrajzolások idején is reálisan tájékoztatott a magyar és a szomszédos népek kulturális életéről; a dunai népek egymásra utaltságának hitében. Mikor a bécsi döntések következtében Magyarországhoz egyre több nemzetiségi is visszakerült, a szerkesztő minden egyes országrész visszacsatolása után vezércikkben figyelmeztette a magyar közvéleményt a nemzetiségi kérdés emberséges megoldására, az újvidéki tömeggyilkosság után a folyóirat homlokára pedig az intő bibliai idézetet tette: „És amint akarjátok, hogy

az emberek veletek cselekedjenek, ti is aképpen cselekedjete azokkal.” Gyóry De-
zső, a szlovenszkói magyar költő hasonló gondolatot fogalmazott a nehéz időben:

Mindnek kívánom, amit egynek,
hiszen közös a nyereség,
és minden népet félték attól,
amitől féltém az enyém.

Csuka Zoltán figyelmeztette a közvéleményt: a döntések nem véglegesek; a nem-
zetiségeknek minden jogot meg kell adni. Az előretörő német fasizmussal szemben
– mely egymás ellen akarta kijátszani, aztán megsemmisíteni Közép-Kelet-Európa
kis népeit – a dunai népek összefogását hirdette. „A kis nemzeteket – írta 1940-
ben a *Láthatár-ban* – egyenként, talán meg lehet hódítani (ez tragikus), de együtte-
sen mégsem lehet megtartani őket. Legfeljebb ideiglenesen. S ha netán ez a sors kö-
vetkeznék el (amit okos belátással még el lehet kerülni), az csak a kis népek
megpróbáltatási és kijózanítási időszaka lesz, hogy végleg lemondjanak imperialista
hőbortjaikról és ráébredjenek arra: mi az *egymásra utaltság*. Ez lesz majd a kisebbsé-
gek valódi többségi élete.”

Ugyanezt a gondolatot fogalmazta versében is:

„Mondják sokan: a napfoltok okozzák,
Hetenként tör ránk a jeges vihar,
Megrázza házunk, a korhadó földrészt,
Mint mikor láncot tép a férfikar.

.....

Zeng és üvölt, s lenn szűkül Európa,
Csapzott földjén nyíva lengenek
Egymás körül féltékenyen kerengve,
Mint szélkakasok, a kis nemzetek.”

(1940)

Csuka Zoltán maga köré gyűjtötte a nemzetiségi kérdés érzékeny lelkiismeret-
retű gondolkodóit; munkaközössége kidolgozta az együtt élő nemzetiségekkel való
kulturális kapcsolat tervét is. Megvalósítását – keserűen látta – „elnyálgásították
és megakadályozták”, ahogy nehezítették Faluhelyi Ferencnek, a kisebbségi jog
tudósának munkáját is, aki az elvakult revizionistákkal szemben a realitás alapján
igyekezett a kisebbségtudományt művelni. Csuka Zoltánnak látnia kellett: az a
munka, amit a népek kölcsönös megismertetéséért és megértéséért folytat, abban
a társadalomban sokszor szélmalomharc, vagy csak részeredmény. A levert
cölöpöket, a felépített hidpilléreteket újra meg újra alámossák a hullámok. De hitt
rendületlenül a népek testvéri lehetőségében, s az irodalom, a kultúra összekap-
csoló erejében. Bizott a többnyelvű Dunatáj jövőjében. A legnehezebb fordulónak is
biztatta magát: van még remény. „Dum spiro, spero”. Míg lélegzem, remény-
kedem.

Részeredményeket ért el legfeljebb, mondtuk. De a részeredmények is jelen-
tősek voltak: tizennégy esztendőn keresztül, mégiscsak oszlatta a ködöt. Tájékoz-
tatott a Magyarországon kívül élő magyar népcsoportok kulturájáról és a szom-
szédos népek irodalmáról. Az egymásra utaltság gondolatát ébresztgetve megszól-
laltatott délszláv, szlovák, román és lengyel írókat is.

A legtöbb szellemi kapcsolatot a jugoszláv kultúrával sikerült teremtenie; a
Láthatár anyagának jórésze a *Jugoslovensko-Madžarska Revija*-ban – a *Jugoszláv-
Magyar Szemlében* is megjelent. Pedig mikor a *Láthatár* indult, nem igen volt nagy
barátkozás a két nép között. De Csuka Zoltán tudta: a magyarok és délszlávok
közötti kapcsolatok már sokszázadosak, s történelmi feladat megismerni egymást

s testvérkezet nyújtani egymásnak. A sorsközösség nem csak a fájdalmas múlté; a tragikus jelené is.

Ennek a felismerésnek a jegyében dolgozott Csuka Zoltán. A *Láthatár* – vagyis Csuka Zoltán – rendezte meg az első jugoszláv irodalmi és zenei estet Budapesten 1936-ban. Ugyancsak ő rendezte meg az első magyar – magyarországi magyar – irodalmi esteket Belgrádban és Újvidéken, s a belgrádi magyar könyvkiállítást. Csuka Zoltán buzgólkodásának eredménye, hogy 1941-ben – egy hónappal a katasztrófa előtt – egy horvát regény (Slavko Kolar: *Itéletnap*), egy szlovén regény (Ivan Cankar: *Szegénysoron*) s egy szerb regény jelent meg az Egyetemi Nyomda kiadásában; a szerb regényt, Milan Crnjanski *Örökös vándorlását* maga Csuka Zoltán fordította. Kis dolgok? Adalékok? Magyarok és délszlávok megbékélését szolgálták. A Budapesten megrendezett szerb irodalmi estet már 1936-ban is úgy üdvözölte a középeurópai sajtó, mint Magyarország és Jugoszlávia megbékélése felé vezető jelentős lépést.

A magyar–délszláv kapcsolatok akkor kedvezőnek tetsző alakulásában természetesen nemcsak Csuka Zoltán következetes hidépítésének, s nem csak a közös történelmi hagyományoknak volt szerepe. Az új történelmi helyzet és a magyar–délszláv nép jellembeli közelsége is magyarázó. A szerb népről, akik közelről ismerhették, jó emlékeket őriztek: villogószemű, nyers energiájú paraszti nép; kemény, egyenes, szabadságszerető emberek. „Ha újra hazát és népet kellene választanom – írta 1940 körül Bajcsy-Zsilinszky Endre –, melyért élnem és halnom kell, magyar népem után ezeket választanám.”

A német fasizmus előretörése idején nem csak Bajcsy-Zsilinszky kereste a magyar nép küzdelmeihez a társakat; a Duna-völgy és a Balkán szorongatott népei egyre sűrűbben emlékeztek a magyar–délszláv népek egykori közös küzdelmeire és a jó kapcsolatok felújításának szükségességére. Magyarországon és Jugoszláviában egyaránt sokakban felerősödött a magyar–jugoszláv összefogás vágya. A belgrádi kávéházakban magyar dalokat játszottak gyakran a zenekarok, a magyar művészek hangversenyei szinte magyarbarát demonstrációkká váltak. A magyarbarát hangulatot még fokozta, hogy a magyar kormány nem engedte meg a német hadseregnek, hogy Magyarországon keresztül is felvonuljon Lengyelország ellen, viszont tömegesen fogadta be a lengyel menekülteket és adott átvonulási lehetőséget lengyel seregrészeknek.

A szépen bontakozó magyar–délszláv kapcsolatokat, sajnos, hamarosan felrobbantották a politikai változások: a német szövetségbe kötődő *hivatalos* Magyarország egy válságosan súlyos pillanatban még Jugoszlávia szétदारabolásában is szerepet vállalt.

Csuka Zoltán akkor sem adta fel a magyar–délszláv népek sorsszerű egymásrautaltságában való hitét. Tovább folytatta a pillanatnyi politikai alakulástól függetlenül, a magyar–délszláv kapcsolatok jövőjében bízva a maga hidépítő munkáját. Fordítani kezdte – a délszláv hősi énekeket. Már az érdi ház közelébe ért a front, már hallatszott a géppuska kattogás, remegtek az ablakok a közelben csapkodó aknáktól, de ő rendíthetetlenül ültette magyarrá a délszláv szövegeket. A maga-ültette diófa alatt; csak akkor kapta fel a fejét, ha egy-egy gránát süvített el a ház fölött. Talán csak Tersánszky életében volt ilyen borzongatóan munkás pillanat az első világháború frontján: gáztámadás idején, mikor a legkeményebb harcosok idegzete is pattanásig feszült, ő kedvese képét faragta rózsafába. Mert nem a háború fontos, hanem az élet. Csuka Zoltán is tudta: a háborúnak egyszer vége lesz, s élni a jövőben testvérként érdemes.

SÖTÉT IDŐK ARNYÉKÁBAN

A szerkesztő, a hidépítő Csuka Zoltánt becsülő szerettel méltányolták a szellem munkásai; szerkesztői munkáját a hazai terepen is régebbi elvei szerint folytathatta. A költő Csuka Zoltán azonban nehezebben találta meg itthon a hangját és a helyét. Maga is úgy érezhette: hangot kellene váltania. Jugoszláviában mind-

végig az avantgarde vonzásában alkotott – a délszláv irodalmakban az avantgarde jelentette a modernet –, itthon azonban, mikor hazatelepül, az avantgarde már múltnak számít, a magyar irodalom már a hagyományokhoz visszakanyarodva, a realizmus útján keresi a modernség és magyarság egységét. Csuka Zoltán régebbi verseit is ezzel az igénnyel méri a hazai kritika. A *Mindent legyűrő fiatalság*-ról – Csuka Zoltán 1931-ben megjelent kötetéről – maga Illyés Gyula irt a *Nyugatban*; Csuka Zoltán versei kapcsán szinte az egész avantgarde kritikáját adta. Csuka Zoltán tehetségét elismerte, finom, plasztikus képeit, karakterét, erkölcsi bátorságát, rokonszenves világszemléletét méltányolta, de a verseken inkább az avantgarde gyöngéit igyekezett kimutatni, abban a meggyőződésben, hogy az avantgarde különböző díszleteit már elfújta az idő, s megjelent végre „a meztelen költészet, ha dideregve is, de a saját ruhájában”. S abban bízott, hogy Csuka Zoltán ezután fog majd igazán kibontakozni, ha kinő az izmusokból, s fejlődése „első, romantikus” szakaszán túlhalad, az „igazi korszerű költészet, a tényszerű, igaz költészet felé”.

Illyés cikke 1932-ben jelent meg, még Csuka Zoltán érkezése előtt. Szigorúan ítélte, az itthon már győzedelmeskedő izlés nevében. Csuka Zoltánnak magának is be kellett látnia: ő ugyan az „ezerízü élet” költői kifejezésének jogáért perelt a Vajdaságban a dogmatizmusra hajló elképzelésekkel szemben, de a személyes élet izei mégiscsak szűrtlen kerültek költészetébe. Bármennyire kedves volt számára az avantgarde, tapasztalnia kellett, hogy a szabadvers ingere már megkopott, a hazai magyar költészet már a tárgyias vonalán keresi – illetve találta meg – a modernség útját; a legnagyobbak, Illyés, Szabó Lőrinc és József Attila is. S épp akkortájt, mikor Magyarországra költözött, már a szerb avantgarde is szétszóródóban volt; 1932 végén forradalmi tevékenységük miatt letartóztatták Oskar Davičót, Jovan Popovićot és másokat. A költőt elgondolkodtató tényekhez még egy fájdalmas mozzanat járult: a „mindent legyűrő fiatalság” érzése már repedezett; csalódásait maga előtt sem titkolhatta.

Magát nem vádolhatta; nem a könnyebbség kedvéért hagyta el Jugoszláviát. Tiszta volt a lelkiismerete: ő nem kért jugoszláv állampolgárságot, noha reménnyel kérhette volna – bánáti, vajdasági földön született –, neki munkaterület volt Jugoszlávia, ahol a humánumért, az emberért dolgozhatott, s Magyarországra visszatelepülve is a humánumért, az ember győzelméért akart tovább dolgozni. Ezért vállalkozott a *Láthatár* szerkesztésére.

De mit mondjon versben? és hogyan? A Vajdaságban költőként is irányt jelelt, itthon a színes kórusban kell megtalálnia a helyét. Próféta szerepe végetért, de az emberi igazságok és személyes érzései megmaradtak: azokat fogja elmondani. Eleinte továbbírja még szociális töltésű szabadverseit is, de a „zajló áradás” lassan „zengő csenddé” apad; a szabadversek egyre inkább kötött formákba higgadtak. Az óda dallá csitult. Újabb és régebbi verseinek gyűjteményével először 1936-ban ismerkedhettek meg a hazai olvasók. A debreceni Ady Társaság vállalkozott válogatott verseinek megjelentetésére. (*Életív*, 1936.) A bevezetőt író Juhász Géza a lapalapító és irodalomszervező Csuka Zoltánt és költőt egyszerre méltányolta; költészetét nem csak művészi teljesítménynek, de már irodalomtörténeti fejezetnek is tudta.

A kötött formákra hangolódó Csuka Zoltánnak keserű érzései voltak. Érzekelte: sötét idő árnyékában él, a középkor öltözött polgári ruhába. Úgy érezte: „idegenből idegenbe” jött; körülötte a tél, a magány sűrűsödik. A távolodó életen tündödvé immár a porélmény, amellyel Szentelekly a Vajdaságban birkózott, őt is kísérti: magvai, amelyeket vetett, talán mind sziklára estek. A dolgok reménytelenek: „az égre kapsz s felhőt markol kezed, – a földre nyulsz, szétmálló sárba érsz...”

Kritikusai közül többen úgy vélték, ekkor találta meg igazán költői önmagát. „Csuka Zoltánnal a kötött forma – írta még Benedek Marcell is – korlátaival megköveteli az érzés, a gondolat tömörségét, a képek világító erejét.”

Csakugyan szépek voltak Csuka Zoltán elégikusan fátyolozott kötött versei, a

személyes érzés, a táj, a szerelem színei gazdagabbak benne, de szavai ebben az időben már ritkábban jöttek, s mintha a világ dolgaiból is kevesebbet fogott volna költészetébe. A ki nem mondott szavak nőttek, tornyosultak benne. Már-már úgy érezte, a zsarnok korban el kell némulnia a költőnek:

Ha van hited még s tiszta álmaidról
gunyos röhejben szólni nem lehet,
nyomjon agyon a némaság sziklája,
ne szólj, inkább harapd el nyelvedet!...

DÉLSZLÁV MŰVEK MAGYARUL

A felszabadulás, a nagy történelmi változás Pécssett találta Csuka Zoltánt. Úgy érezte az első pillanatban: neki is megvirradt. Az induló *Új Dunántúl* című lapnak lesz az első szerkesztője, a *Batsányi Társaságba* szervezi a magasabb irodalmat, részt vesz az újra induló *Sorsunk* munkájában. A megalakuló *Balkán Társaság* öt választja főtítkárává, s a megszűnt *Láthatár* s a *Magyar–Délszláv Szemle* után már megint lapot szerkeszt, a *Déli csillagot*, a Magyar–Jugoszláv Társaság folyóiratát. Ebben ismertette az új Jugoszlávia gazdasági-művészi-irodalmi életét.

S fordított. 1946 nyarán ültette magyarra Petar Petrović Njegoš drámai költeményét, a *Hegyek koszorúját*, majd Ivo Andrić *Híd a Drinán* című regényét fordította, akiről akkor még senki sem sejtette, hogy Nobel-díjas lesz.

Ezek a fordítások már az érdeklődő házban születtek; Csuka Zoltánt Pécsről újra a fővárosba szólította munkája. Tevékeny, termő esztendőket remélt: még csak közeledett ötvenedik esztendejéhez. Munkás éveit azonban megszakították a koholt perek. A magyar–délszláv politikai kapcsolatok romlása idején perbe fogták, s mint Jugoszlávia barátját, 15 esztendőre ítélték. Ebből öt esztendőt le is töltött. Dolgozott – rabként – gombüzemben is, gépszijak és kerekek fülsikettő zajában.

Más embert talán összeroppantott volna ez az öt esztendő, Csuka Zoltánban az eltökéltséget fokozta: egész további életét a magyar–délszláv kapcsolatok építésére szenteli. A műfordításban életének soron következő nagy feladatát találta meg.

A délszláv irodalmak közvetítését már sokkal korábban kezdte – először Tin Ujević horvát költő *Hétköznapi sirámok* című versét fordította, 1927-ben –, de élete nagy céljaként most tűzte ki a délszláv művek magyarra ültetését. Eddig – ismeretes – száz kötetet adott a magyar olvasók kezébe.

Páratlanul nagy cselekedet ez, még a magyar–délszláv kapcsolatok sok évszázados történetében is. Mióta a szempei névtelen „horvátul magyarra” ültette át a Béla király és Bankó leányáról szóló balladát, vagyis 1570 óta, a magyar írók és műfordítók (Kazinczy Ferenc, Székács József, Bajza József, Vajda János, Szászy István, Szenteleky Kornél, Herceg János, Dudás Kálmán, Ács Károly, Nagy László és mások) szinte nagyobb szünetek nélkül fordítottak a szerb, horvát, szlovén népköltészetből és irodalomból, s a délszláv népek írói közül is sokan ültettek át magyar műveket szerb-horvát, Jovan Jovanović Zmaj-tól kezdve Todor Manojlović-on át Mladen Leskovacig, és Danilo Kišig – de ebből a sok százados hagyományból is felmagasodik Csuka Zoltán műfordítói tevékenysége. Másoknál csak részterület – bár fontos részterület – maradt a délszláv irodalmak fordítása, Csuka Zoltán élete központi feladatát találta meg benne évtizedekre. Mások többnyire csak egy-egy vagy néhány művet fordítottak magyarra, Csuka Zoltán egymagában már száz kötetet – eddig –; a délszláv irodalmak legfontosabb műveit, többek között Crnjanski *Örökös vándorlását*, Kovačić *Tömegsírját*, Ivo Andrić csaknem minden művét – posztumusz műnek maradt kötete fordítását is megengedte neki még életében Ivo Andrić –, Krležától a *Petrica Kerempuh balladát* és a *Zászlók* elkészült köteteit – a *Zászlók* első kötete előbb jelent meg magyarul Budapesten; mint horvátul Zágrábban. Őszülön, hetven felé közeledve, még szlovénul és makedonul is megtanult Csuka Zoltán, hogy Prešeren *Szonettkoszorúját*, a *Szlovén költők antológiáját* is a

magyar olvasó kezébe adhassa. Jugoszláv lírai antológiájában, a *Csillagporban* (1971) az egész délszláv költészetet bemutatja, a népköltészettől máig. Hozzáértők szerint nincs olyan 19. és 20. századi szerb és horvát költő, akitől Csuka Zoltán valamit ne közvetített volna. A klasszikus művek mellett mindig olyan írásokat igyekezett magyarra fordítani, amelyek a magyar olvasók délszláv népek iránti szeretetét erősíthetik.

A legnehezebb fordítói feladatokkal is eredményesen birkózott; Krleža kaj-horvát nyelven írt balladáit is hűséggel tolmácsolta. A mindig szigorú Krleža elismerően szólt a teljesítményről: „az ön magyar mondataiban, beszéde dinamikájában, képei meggyőző egyezésében sok olyan elem van, ami oly frappánsan, meglepően hat, hogy ezeknek a véres balladáknak a szövegét helyenként úgy olvassa az ember, mintha a közvetlen magyar hangszerelés eredetijét olvasná.” Pedig ez a mű – vallja Krleža –, „egy rég elfelejtett nyelven kerül elmondásra; olyan nyelven, amely ma már mindenfelől sebeket kapott, össze-vissza törődött és perforálódott...”

Krleža arra is utal, mi tette lehetővé a magyar fordítónak a horvát mű sikeres megközelítését: „Az, hogy a két szomszédos nép századokon keresztül egyként harcolt a közös elnyomás, a feudalizmus, a nemesi úriosztály, majd később a polgári uralkodóosztály ellen.”

A közös múlt rokon-hangját érti és közvetíti a jövőendő testvéri lehetőségein munkálkodó Csuka Zoltán. A rokonhangokra, a testvéri lehetőségekre figyelve írta meg ő, a költő, a műfordító, magyarul elsőként a jugoszláviai népek irodalmának a történetét is. (*A jugoszláv népek irodalmának története*, 1963.)

Hatalmas műfordítói munkásságát érldligeti házában végezte Csuka Zoltán; a csendre, a kapubejáratnál Boros Miklós „Köszü”-e – lepelbe burkolózó női akt, tatáros arcán kis mosollyal – ügyel. „A jugoszlávoknak úgy kell ebbe a házba érkezniük – mondta Mladen Leskovac, a szerb költő és akadémikus –, mint egyik szent helyükre. S úgy fognak egy napon odamenni.” Leskovac a maga és a szerb Matica nevében okkal köszöntötte már a hetvenéves Csuka Zoltánt a „csodálat és hála” érzésével, mindazért, amit a jugoszlávok irodalmáért, a magyar és délszláv népek közeledésének eszméjéért tett. Így köszöntjük mi is. Délszláv műveket ültetett magyarra, s egyben újra elindította, felerősítette a viszonzás folyamatát is. Ha ma, a régebben megjelöltetett magyar klasszikusokon kívül egyre több József Attila, Illyés, Weöres, Nagy László műveket fordítanak szerb-horvát, szlovén és makedon nyelvre, abban az ő délszláv nyelvekből magyarra ültetett száz kötetének is ösztönző szerepe lehet.

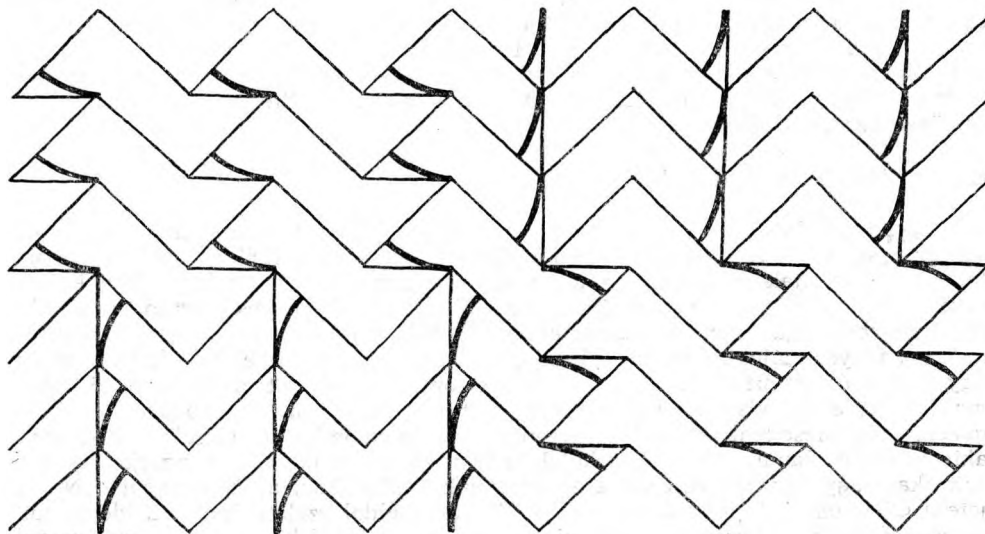
ELLENTMONDÁS A HALÁLNAK

Csuka Zoltán jól tudja – maga is nehezeltetés nélkül állapítja meg –: a szerzés, a szerkesztés, a fordítás több évtizedes munkája a lírikust visszább szorította benne; voltak esztendőik, mikor a vers csak másirányú munkájának a kísérőzenéjeként született. De ha gyérült is a költői termés, személyes sorsáról és az időről, amelyben útja vezetett, számot adott. Énekelt a felszabadulás utáni érzületről, mikor a fényes május reményével kezdte újra az életet, a próbatétel idejéről, mikor úgy érezte, átvert szívével, hogy a madarak röptét írni többet már nem az ő dolga, majd – az életet visszanyerve – tűnődött tavaszon, őszön, vízcseppeken és fellegeken, halk mosollyal az arcán; verseiben is ellentmondva az elmúlásnak. S mint akinek változatlanul „történelmi kötelezettség vérteti a mellét”, kongatja, ha borzalmakat vagy háborús veszélyt érez, akárcsak ifjúkorában, a tűzharangot: „Ne öljetek! Óleljetek!” A gondolatot, ami jó fél évszázaddal ezelőtt, indulása idején tűzpirosan fellobbant benne – „építeni, építeni, építeni kell!” – ma is érvényesnek véli. Az építés törvényét széttörhetetlen kötébláznak vallja, pedig bőven tapasztalta a balladái sorsot: mit estig épített, leomlott reggelre, s rengeteg embert rakott már falaiba az egyre omló, az egyre épülő világ. Az élet törvénye, vallja, míg csak a Földet „vak csillaggá nem változtatja a tudással álcázott ostobaság” – az építés.

Egész életében épített; most is épít. A sors annyi hétfejű sárkányával való birkozás után is fiatal szívű maradt, derűs és bizakodó. Még hetvenedig születésnapján is új tervekkel lepte meg köszöntőit: megalapítja a *Jószomszédság Könyvtárát* a maga érdi házában. Senkitől sem kér támogatást; összegyűjt mindent, ami eddig a délszláv irodalomból magyarul megjelent, s azt is, amit a magyar irodalomból délszláv nyelvekre fordítottak. S indítani gondol egy folyóiratot, amely „a szomszéd népekre tárt, állandóan nyitvatartott ablak lenne.” S mint Hemingway regénybeli öreg halásza, visszaálmodja magát gyakorta ifjúságába, a Bácskába: fiatal, szervez, olvasókat toboroz, lapot alapít...

A lapalapítás persze már csak álom, s mintha elég volna már a fordításból is. Az ősz hűvösebb fuvallatait érezve arra gondol, hogy a fordítás missziós munkáját most már – fél évszázad után – hagyja a fiataloknak. De még előbb tolmácsolná Ivo Andrić posztumusz művét, a *Krleža Zászlók*-jának befejező kötetét. Aztán nagy elődeinek, a magyar–délszláv kapcsolatok úttörőinek az életét szeretné megírni regényesen, Vitkovits Mihályét, a kétnyelvű költőt, Jovan Jovanović Zmajét, aki Petőfit, Aranyt ültette szerb-horvát nyelvre és Székács Józsefét, aki a szerb népbaladákat elsőként fordította az eredetiből magyarra. S aztán, aztán visszatérni a vershez, az első szerelemhez, ahonnan elindult. Jövendőbeli terveiről szólva, nemrég is Arany János-i vággyal beszélt: hadd szorítsam hát én is még egyszer a „lantot, a lantot kebelemre”.

Még csak most jár a hetvenötödik esztendejében.

H A J N A L   G Á B O R

Négysorosok

MEGÁRADT

*Nyár van tavaszi eső tavaszi vihar
jön mindennap az ég oly nyugtalan
késői kamaszkor tombol megárad
a patak és a zavarosszemű folyam.*

ÁRVÍZ

*Folyók mentén a gát – tapasztalat szülötte –
gyöngének bizonyul oly szertelen
az elkésett tavasz a termést elrohasztja
az ömlő áradat a földeken.*

FEKETE BARÁNY

*Rég nem ártatlan a fekete bárány
ha üldözik van abban sok igazság
gyanakvó félrehúzódo csavargó
de hogy ilyen bizony büne mindenkinek.*

VÉDTELEN

*A gyűlölet s a félelem
két pólusa között teszül a rend
ki szeretetre épít
az bizony védtelen.*

HALHATATLAN

*Sokszálú kusza vezetékben
kering az emberek között
a gyűlölet talán itt
ez halhatatlan csak s örök.*

Üzenet

szél
szélben
szélben megbillent
szélben megbillent szárnyú
szélben megbillent szárnyú madár

szavaink
szavaink testetlen
szavaink testetlen kéz
szavaink testetlen kéz és szárny

Természet utáni mintázás éjjel

Kiegészítem

*e tárgyak nem látható részeit
hogy ne érjen készületlenül
mint odavetett szó
ha majd a reggeli hunyorgás elvéti
e ritka jelenlét
körvonalait*

Neszezésemre

*az alvó álmát nem ott folytatja
talán e tárgyak
látható részeit formázza épp
hasonlóvá a nem láthatókhöz*

A JÓZAN KÖLTÉSZET DÍCSÉRETE

CSANÁDI IMRE: ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEK

Csanádi Imre mindeddig nem volt divatos költő, és valószínű, hogy gyorsan nem is lesz az. Bár a közel ezer oldalas *Összegyűjtött versek* megjelenése és a költészetét megérdemelt fénybe emelő Kossuth-díj óta többen jelezték már verseinek szikár, puritán érdekességeit, jelenleg még szemképrázatosabb attrakciókhoz vonzódo – legföljebb némely tekintélyelvekre hallgató – költészet-divatunk számára Csanádi Imre nem kínál sem heroikus, sem pikáns szenzációkat. Nem látomásos, nem absztrakt, nem triviális, nem élveboncoló, nem révületes. – Besorolása a felszabadulás utáni „új népi líra”, illetve a „hagyományörző realizmus” címkéivel történt, csöppet sem gondatlanul vagy tévesen, mégis a költői *egyénség*, sajátyszerűség iránt nem nagy érdeklődéssel. Líráját konkrét tény- és tárgyvilága folytán az illyési tárgyiassággal, ezen belül főként Simon Istvánéval rokonították, másutt morális komolysága, történelmi tanúságtételei miatt Benjámín Lászlóéval. A rokoni kör különféle megjelöléseiben is feltűnik, hogy kritikusi rendszerint beleütköztek – többkevesebb idegenkedéssel – erőteljes, konkrét tárgyiasságával járó *személytelenségébe* (értve ezen, hogy Csanádinál túlnyomóan konkrét jelenségek a mondanivaló hordozóeszközei, s pontos, világos ábrázolásuk a költői én közvetlen előtérbe kerülését visszafogja, az *önkifejezést áttételesíti*). A lírai személytelenség irodalmi felfogásunkban ma is mindig az Arany János-féle rejtőzködő szemérmességgel azonosítódik, azzal, amit Ady elvetett. Csanádi körül meglehetősen mereven érvényesült ez az értékelési hagyomány, jóllehet a világ- és a magyar irodalom is igen rangos teljesítményeket mutat föl, melyek másforrású személytelenségből nőttek ki. Anélkül, hogy a személytelen líra vagy a tárgyas líra apostolává kívánnánk felcsapni, szeretnénk megkérdőjelezni azt az egyeduralkodónak látszó költészetfelfogást, mely a kitárulkozó alanyiságban, a költői én gátlástalan nyíltságában látja a költőiség sine qua non-ját, a lírai teljesség egyetlen igaz lehetőségét, aminek az értelmi tisztaság, netán erős intellektualitás csak ártalmára van, még az erkölcsi komolyság és hangsúly is veszélyeztetheti. E felfogás a költészet egyik – nem biztos, hogy legkorszerűbb és társadalmilag legértékesebb – irányát magasan a többi fölé emeli, s ennek szolgálatában szívesebben értelmez bármily képzeletcsikarással előállított „szemléleti” képeket, minthogy elfogadja költőinek a bűvészkedést és váteszkedést mellőző, értelmi körvonalakkal is szolgáló, ráismertető világosságot, egyénit és történelmit szintetizáló közérdekűt. (Tekintély-kivételek vannak, ám a nem kivételezett alkotók megítélésében jól megfigyelhető az említett tendencia.) Nem válik előnyére e költészetfelfogásnak, hogy az Ady-jelenséget történelmietlenül kortalanítva, mintegy anti-dogmaként dogmatizálja. Praktikusan pedig egyszerűen mélyíti a szakadékot a magas költészet és az olvasók között, másrészt félresiklat vagy gátol értékelést és érdeklődést. (Pl. túlon túl szerény helyre szorítja a mai magyar líra mezején Benjámín Lászlót, alig vesz tudomást a félmúlt időben Babitsról, a Vörösmarty előttiéket meg unalommal tolja félre.)

Gyanúnk szerint a költészet alanyisága és tárgyiassága (akár elvont, akár konkrét) között távolról sincs olyan éles cezúra – ahogyan a divatos szemlélet sejteti – minthogy a leginkább én-jellegű élménynek is tárgyasulnia kell valamiképp, ha már kommunikációs, sőt művészi formát ölt; csupán a tárgyasulás módja és mértéke tesz különbségeket. De nem elvi értékkülönbségeket. A tárgyasulás módja előtérbe helyezheti, s el is fedheti a költői ént, ettől függően lehet személyes és sze-

mélytelen líráról beszélni, de csak jellemzésékként, nem értékelésszerűen. Márpedig jelen kritikai gyakorlatunkban többnyire értékelő funkciója van annak, ha egy költőről egyiket vagy másikat megállapítják. A személytelenség rendszerint vagy az ezotérizmus vagy a földhözragadság gyanúját kelti föl.

Ezért talán nem meglepő, ha Csanádi Imre költészetét olyan vonásai alapján értékeljük sokra, melyeket ma nem okvetlenül szoktak költői erénynek becsülni: józansága, tudatos világossága, poétikai művészete szerint. Mai költészetünkben ezek a művészi értékek ritkák, ezért különösképp hasznosak.

*

Miben áll Csanádi józansága? (Ami önmagában senkit nem tesz költővé, persze az ellenkezője sem.)

Mindenekelőtt abban, hogy kiváló érzékenységgel *reális helyén látja* mai, mostani világunkban a *költészetet*, megérti a költői feladat szükséges és lehetséges terét, mindebből sikerül objektív-világosan bemérnie *a maga helyét*, sőt *képességeit* is. A költészet és a költő betájolását a nagy példaképről és barátról, Benjámín Lászlóról írott sorai jelzik. Azt írja (róla): „ Nem tetszeleg pózokban, még a *költő* pózában sem. Úgy költő – pontosabban: úgy próbál költő lenni – ahogy más asztalos, kertész, vagy bármi egyéb, értelmes, tisztességes foglalkozás végzője... kűszködve, akárhányszor kétségek között, de mint akinek ezt kell csinálnia, mert ez a dolga.” Ugyanitt írja később: „Érték és talmiság nem mindig különíthető el egymástól egy-egy korban, sőt a látszat akárhányszor fordított képet mutat. Hát még ha dogmák, sanda érdekek, a Korszerűség jegyében jelentkező handabandázások meg is zavarják a figyelmet. Előbb-utóbb persze helyezőkken többnyire a „megsértett világrend”. Bizom...” Aki így vélekedik, annak nincsenek megtévesztő illúziói sem a költészetéről, sem a költőségről. Valószínűleg nem hiszi, hogy a költészet ma mint társadalmi tényező a világról való legfontosabb információk legfőbb közlője, de legalábbis primus inter pares tudatforma. Tudja, hogy a költészet *egy bizonyos* valóság szinten (az emberi viszonyulások totálisan élményerejű kifejezésében) illetékes, és csak a megszenvedett, megmunkált, mű-hitelű alkotás bír hatással. A józan gondolkodás számára szinte evidens, hogy a költészet valóságformáló, szemléletet vezérlő szerepe ma feltétlenül kisebb, mint akárhány tudományos tényezőé. Jobb evvel tisztában lenni – költőnek kivált! – mint sámáni ambíciókat erőltetni. – Pándi Pál közel másfél évtizede próbálta tisztázni *Az irodalom társadalmi szerepéről* elodázhatatlan tudnivalókat; megvilágítva, miért töltött be nemzeti kultúránkban 150 évig oly központi szerepet az irodalom (szinte magába olvasztotta a politika, etika s ki tudja még minek a tudatformáit), majd bizonyítva, hogy a hipertóniás irodalomtudat miért hosszabbodott meg a felszabadulás után, a sematizmus és a személyi kultusz éveiben, s miért kell, kellene a normalizálódott, szocialista társadalmi élet közegében az irodalomnak a maga adekvát funkciójába kerülnie. Nem másba, nem többbe, nem kevesebbe. Hogy a Pándi által megjelölt tudatrendeződés nem épp megfelelő mértékben haladt, és a költészet funkcióját túlértékelő szemlélet irodalmárok közt ma is eleven, az az előbb vázolt költészetfelfogás következménye. A kettő karöltve jár. A túlfeszített, némiképp torz teljesítményigény szükségszerűen túltengő fontosságtudattal párosul. Csanádi jól ismeri a problémát, álláspontját verses glosszáinak kiragadott idézeteiben követhetjük:

1. Hadat üzen a költőnek
sértődötten az olvasó;
nem olvassa,
nem tud mit kezdeni vele.

Hadat üzen az olvasóknak
sértődötten a költő:
nem ír neki,
igényeiből nem engedhet.

.....
..... melyik volt előbb,
a tyuk-e, vagy a tojás?

2. ....
Többé hát nem a szó:
produkció kell csak! produkció!

4. Szólj mégis, szólnod kell, költő –
.....
szólj embereknek, embermódra –
törődnek ma veled, vagy nem törődnek –
legalább a Jövőknek.

„... embereknek, embermódra” szólni ma valóban könnyen félreértett, avult költői attitűdnek számít, nem hódító „produkció”. Pedig Csanádi költői világa egy emberméretű középhullámon helyezkedik el, a szabad szemmel látható jelenségek körén. Nem vesz igénybe látszóvet, mikroszkópot, ködkamrát, a makro- és mikrovilágot alig vonja verseibe. Sosem nagyít fel, inkább az eleve kozmikus méretűt teszi a közvetlen tapasztalásban ismertté, kb. így: „Kél a szép nap... / jön keletről, régi szokott táján, / megpihen a kertvégi akácán.” A költő rendületlenül hisz az emberi mérték témáinak, tárgyainak ki nem meríttségében, az emberi nagyságrend számunkra alapvető végtelenségében. Amint hisz az évezredek során kialakult poétikai rendszerek, törvények és lelemények végtelen fölhasználhatóságában is. A korábbi évtizedekből való versek mondandója rendszerint nem meghökkentő újdonság, a revelációs nagyversek – történeti s nem aktuális értelmezés szerint – nem nagyon számosak, ám a versek sora ismert, ősi alapélmények *ma és így érvényes* rendszerét rajzolja ki. Nem becsüli le ezt a feladatot, mert „... egyik kor egészségesebben, józanabban neveli a maga költőit, arra serkenti őket, hogy ismerjék saját határait, ismerjék mesterségüket, ne szégyelljenek studiózni, elmélyülni abban, amibe fognak, ennél fogva magvas és formás a munkájuk, ha mégoly szerény is. A másik kor esetleg megkötyagosítja a maga szülőiteit, szánalmas pózokba hajszolja, az ürget arra hecceli, hogy oroszlánt mímeljen.” Egyenletesen „magvas és formás” művészetéről a hatvanas évek elején írta az önmagát elhelyező, helyét vállaló epigrammát:

Legyek *kismester* inkább, dolgaértő,
ha ki-mit tesz, tisztességgel csinálja,
mintsem titánok zagyva, pofatépő,
ál-egekig sötétlő
paródiája.

A *kismester*-státus vállalása rokonítja annyira az általa tudatosan kedvelt, fölfedezett XVII–XVIII. századi klasszicizáló, mesterségüket hivalkodás nélkül értő poétáival. Nem életszemléletében – akkor anakronisztikus volna –, ám a költői szféra és magatartás kijelölésében, realizálásában. Belohorszky Pál fejtegette nemrég (Kritika, 1975. 6.) ezt a rokonságot, és a közvetítő-rokonfelfogású Halász Gábor elveire hivatkozott rendkívül találóan.

Ha jól értjük a *kismester* fogalmát, Csanádi egész költő-jelensége, költői útja levezethető belőle. A költői én hipertrophiája talaján persze ajkbiggyesztést vált ki csupán. A művészetek története azonban meggyőz róla, hogy évezredekben át a művész társadalmi státusa a feladatot, megrendelést teljesítő *művesé* volt, vagyis a *mesteré*. Hogy *kis* vagy *nagy* művet alkotott-e, más kérdést jelent. A műves fogalma mindenképp magában rejti azt, aki művét egy kisebb vagy nagyobb közösség, a közösséget képviselő személy, vagy eszme, vagy személytelen, céltudatos Mű szolgálatába állítja, és semmiesetre sem önmaga személyiségének szolgálatába. Csanádinál ez roppant tudatosan érvényesül elvi és karakterológiai okokból. Hajszálpontosan ismeri művész-önmaga képességeit; tudja pl., hogy mindig a tárgy, a konkrét jelenség pontos, kimunkált ábrázolásával lényegíti általános értelmű költői tárgyá élményeit. Módszerei ezért valóban közel állnak a tárgyában, feladatában és nem önmaga kivételében gyönyörködő műves-mester alkotásmódjához (amiben az előbbi nem gátolja meg az utóbbit, csak az nem öncél. Innen a személytelenség.) Erkölcsi oka is van. A józan önértékelés és önelhelyezés morális áttételű verseiben gyakran a keserű tapasztalatok fogják vissza (mint pl. a még 44-ben írt *Jeltelen c. szép versben*), még gyakrabban a tiszta forrásokhoz ragaszkodó költőiség és magatartás *értéktudata* őrzi

meg mindenfajta istenüléstől (*Egy forráshoz*). Ahogy az *Erdei vadak, égi madarak*-ban ars poétikává fogalmazta:

Nem pénz, nem rendjel, nem is hír vont engem,
s ha hír, nem akármí,
de hogy ércclábon tudjak a zajló
időben megállni.

.....
Erdei vadak, égi madarak –
eszmék, izotópok
örvénylésében meghalljam mégis
mint búgtok-sikongtok.

A kozmikus *Csillagtorgó* szédítő méreteiben és idejében úgy keresi az ember, a maga helyét, hogy az univerzum végtelen közönyével konfrontálja az emberi lét specifikumát: elkötelezettséget a feladat mellett, a fejlődésért. Máskor iróniával, gúnyal józanítja magát („... felhőn járni, cifrázni ködöt / elvégre andalítóbb, / mint farkaszemet nézni / a komisz ténnyel, mely szerint / SOK SZÜKSÉG NINCS RÁD –”); ha úgy érzi: többet mondott a valóságosnál, önmagát helyreigazítani sem késik (a *Keser-édes*-ben: „... voltál (hitted) forradalmár, / legalábbis lázadó. / Igaz, jócskán infantilis ...”). Legjellemzőbb rá, hogy a költői feladatot sosem romantizálja:

.....
új-új Kimérákkal   megbírhathatunk-e?
Leteperjük-tiporjuk: föltámad, harap –
nem elég egyetlen   hősi mozdulat.

(*A novgorodi szent György ikonra*)

A józan önmérséklet, a kisműves igény gyanút kelthet talán a költői *eredetiséget* illetően. A „hagyományörzés” enyhén pejorativ megjelölésében mintha ez bújkálna. Csanádi azonban nem egyszerűen őrzi a hagyományokat, ezerszer inkább fölhasználja egy nem világmegváltó programú, de megbízhatóan művészi új megalkotásához. Az biztos, hogy az eredetiségnek e költészet jó részében más pozíciója van, mint ahogy manapság megszoktuk; itt nem cél, hanem összetevő; a vers nem érte van, csak tartalmazza; a költő teleológiája nem rá irányul, csak magával hozza. Ami megint arra mutat, hogy a humanista-erudíciós, még inkább a felvilágosító-rationális költészet egyes jegyei újulnak meg Csanádinál. De nem a mumifikált elmúltba próbál új életet lehelni. Megtalálja saját, eredeti témáit, melyeket műves gonddal, egy jellemzően induktív poétikával fejleszt ki. – Egyik igen sajátos témája az *egészen-be-nem-fogadottság* élményköréből adódik, amit a XX. század nagy történelmi átalakulásai hoznak magukkal. A nagy antagonizmusokról és emberi vetületeikről sokan szóltak, természetesen Csanádi is, különösen a felszabadulás előtti években. A kiélezett történelmi-társadalmi helyzetekben azonban mindig markánsabban jelentkeznek az antagonizmusokon kívüli, illetve belüli partikuláris megosztottságok vonásai is, ezek sem sok toleranciát tanúsítanak a valamiben eltérő iránt. Ilyen terepen könnyen s gyakran megtörténik, hogy valamilyen akaratlan izolációba, a közösség hiány vákuumába kerülnek emberek, ha átmenetileg is. Vannak, akik elvesznek, letörnek; vannak, akik a haladás értelmét, irányát nem tévesztve a „hazátlanság” gyötrelmei közben emberi, társadalmi értékeikben kiteljesednek. Csanádi az utóbbiakhoz tartozik. – Tizen-nyolc évesen, elszakadóban a zámolyi paraszti világtól *Hazátlan*-nak érezte magát, az iskolázott legény már *Itiúr* volt az öregnek is, bárha nyaranta együtt dolgoztak a földeken. Egy merőben egyéni, mondhatnám: genetikai ambivalencia is előkészíti benne a nehezen helyre-találást („Apámnak volna egy fia, / anyámnak volna más

fia . . . / / Fölkerekednék egyik én, / utnak erednék, másik én: / összeakadnánk valahol, / a kettőnk útja közepén.”), de inkább a történelmi helyzet hatására mélyül hontalansága a gyűlölt „katonamundér-rabruhá”-ban, az értelmetlen pusztítás borzalmai között. Már a népi „dal” és a „városibb”, „henye jambus” se köti sehová, hisz kinek kellene? (*Kifajzó*) A hadifogoly-évek nosztalgiái és eszmélése után a hazai irodalmi életben folytatódik a haza-nem-találás. Akár az őszi akácfa másodvirágzását, a magát is „rejteekben” maradónak érzi: „. . . magának / nyiladozott, míg-nem belefáradt”. De nem fáradt bele. Az emberi értékekre mutató, konok-józan szavak „oldalán is ki / sebbel fakadoznak”. Az előreható tendenciákban pillanatokig sem kételkedik (pl. *Burokrepesztő*), noha *Persona non grata*-nak érzi magát akár-hányszor, ki „Ördögök szekerén rázódik – / istentelen megalázódik”. A neki való közösség iránti igényét *Hitvalló*-ként mondja el:

Öröm nekem, ha zsongja egy egész nép:
van több kenyér, több jó szó, több egészség.
Van gond is, – több, hogysémbambán örülnék.

Akad, mi csüggeszt, mit száj, elme rosszall –
nincsen pöröm a Szocializmussal.
Gondolom, egyszer az is megbecsül még.

A *Hazát keresőben* c. versben önjellemzést ad ugyanerről az oldalról:

Nem fiatal már, még nem öreg –
vagyok tönkrevert és föltámadt sereg.

Tarkítanak engem rogyasztó sebek,
mégis vonulok, mert – hazát keresek.

Ez a téma éppúgy egyéni-történelmi egységű, mint a falu, a paraszti világ meg a maga sorsának átalakulásáról számot adó. A *paraszti sors megváltozását* a folyamat sokszálú összetettségében mutatják be a versek. Akárhányszor a társadalmi erők és egyéni életek – főleg a kihulló öregek – konfliktusaiban; a nagy áramlatok előtt olykor szétmorzsolódó személyes értékek megragadásával (*Provinciális motívumok*) és az új életmód botlásainak, torzulásainak bemutatásával (a két *Rapszódia*, *Orgonavirág*, *Százszázalékosan*) együttesen kirajzolja a hajdani paraszti világ anti-idilljének elmúlása fölötti örömet s bizalmát az emberiség felnövekedése iránt. A városlakó értelmiségivé lett költő egyéni sorsának változása azért tartozik szervesen ebbe a témakörbe, mert személyes életeseményei mögött ott ábrázolódik a népé is. Csanádi az új lakótelep betonketrecében, a lektori szobák disztिंगvált csendjében sem lett valami steril entellektüel. Valószínű, hogy hajdani ösválasztásait és -vállalásait (*Seregem*, *Nyenyere*, *Ex libris*) sem vonná vissza, ezenkívül több mozzanatát fölfedezhetjük költészetének, melyben a magáévá élt és tovább lényegített örökség rejlik. Most csak egyet – a legfontosabbat – emelnénk ki, hogy ti. költészetében mindig *jelen van a természet*, és a természeti világ *az emberről beszél*. A költőnek a természet olyan törvénytár, mely tárgyi valóságában – fákban, madarakban, virágok példájában, évszakok rendjében – tartalmazza emberlétünk spirituális és társadalmi jelképeit, nem lapos analógiák szintjén. Kezdetül fogva találunk igen szép példákat erre. Bonyolult összefüggéseket ragyogtat fel a Hold elé úszó, magukban fakó felhőcskék tündéri szépségének, kihamvadásának képében; idejekorán letört, kifosztott sorsok fájdalmát idézi *A pöre lácská*-val; a létezés determinálta tettek „másképp nem tehettem”-tartalmát a *Másodvirágzás* kénytelenségével. A példák kifogyhatatlanok . . . Az *Erdei vadak, égi madarak* kötet szinte egészében ebből a jelképrendszerből táplálkozik, a *Nagyvárosi madarak* és a kóbor, szélhordta növények üzenete is; ez az ihletője a *Verses állatvilág* c. gyermekciklusnak is. Ide fűzött jegyzetében Csanádi

Imre „didaktikus” eljárásait magyarázza, amiket már ért némi gáncs. A tudatosítás szükségességéről szól mint a tanító szándék mindig szerves eleméről – ebben egyet-értünk vele. Persze a tudatosítás művészi formákban nem kell, hogy szájba rágóvá legyen. Ha ez elő-előfordul, főképp azért, mert több vers „csattanója” mechanikus és azonos: kb. azt mondja, hogy az ember a leggonoszabb állat, pusztít egyre (*Tollvadások, Csontok a prérin*). Ami igaz is – nem is. Ilyen csattanósan aligha. De pl. a gyönyörű tigris-vers emberi értelemben is megérteti az ölés-törvény szörnyű-lehetőséges kényszerét, ahogy a *Bogár-invázió* a cserebogár-illúzió ostobaságával az emberi szülőköröség, korlátoltság egyik jellemzőjét. Pedig egyik vers sem viszi fogalmilag is emberi-társadalmi tanulsághoz az állati létezés konzekvenciáit. Az olvasó ezt ügyis elvégzi, ha az ábrázolás tendenciája készíti rá. Sajátságos vers a *Hegyek királya* ebben is fontos tanulság az ember értékpusztító tevékenysége a természetben, késő bánata és visszacsináló igyekezete, de a vers többlete nem ez. A kőszáli sas természeti és emberkényszerűen „társadalmi” sorsával egy sajátos társadalmi jelenség sorsát vetíti fel: a fenség kihalásának folyamatát – remekül. Hogy ez akkor „felnőtt”-vers? Az is. A ciklus jó része feltétlenül az; az ábrázolási-értelmezési igény azonban nem életkori kérdés. Éppen ezért ezeknek a verseknek komoly szerepet kellene kapni az óvodai-iskolai nevelésben még akkor is, ha Csanádi leírásai ritkábban fűződnek ismert háziállatokhoz, gyakrabban egzotikus lényekhez. Dehát nem is a leírás-elem a legfontosabb bennük (bár nagyon plasztikus), hanem a képi-zenei-értelmi egység. – A természeti jelenségek és erkölcsi, társadalmi jelentéstartalmaik túlnyomórészt egy ősi, ismerős átvitelrendszerrel kapcsolódnak, noha az egyes szemléletességek – néhány kivétellel – egyéniek. A tényeket, az objektív jelenségeket a költő soha nem szublimálja, kényszeríti esetleges káprázatokká, a föltétlen törvényekkel – amilyen pl. az idő-élet-évszakok múlása – nem zsonglörködik. Újra-átélésükre int, erre mutat példát.

Mintha Csanádi Imre volna az, aki ma a magyar líra mámoros, nagykedvű toarán színjőzanon mondogatná hajnaltájt a mulatozóknak: jó lenne már hazamenni, holnap is nap lesz. Húsz éve írta *Lagzi múltán*, hogy „szürkén dereng az ablak, / sápad a lámpa, / bezuhan a hajnali rét-szag / iszonyú józansága –”. Ő még azért van, hogy megérezze és verssé fordítsa ezt a „rét-szagot”. Valaki(k)nek kell. „...sem a patológikus vonások nem hatalmasodtak el rajtam kellőképpen, sem italozásra nem adtam a fejem...”, sem kóklerré nem szándékozom válni erőnek erejével” – magyarázza józanságát. De honnan meríti? Kézenfekvő lenne a parazsiti józanság említése, ha e fogalom annyiféle diszkvalifikáció után még jelentene valamit. Magunk részéről úgy véljük, inkább a mindennapok valóságához mindig, bárhol közel élő, az élet-tények törvényeit föltétlenül értő és tisztelő ember *biztos tájékozódása* az, amit tisztán kihallunk ebből a költészetből. Jellemző példaként: tudvalévően a szerelem a legegényibb, legellenőrizhetlenebb, extravaganciákat leginkább megengedő költői tárgy. Csanádi nem a szerelem ilyen-olyan extázisát, bódulatát, rabságát, – a csalódás, féltés, viszonzatlanság kinjait variálja nagyon kevés szerelmes, illetve szerelmi motívumokat is sodró versében, hanem az érzést szétrágó, megalázó profán-komisz élettörvények működésére figyel. *Egy berdicsévi lány után* írott verséből nem azt érezzük, hogy a szerelem gyöngö, erőtlén, s azért szakad meg, de azért, mert a hazatérés vágya, az otthon parancsa föltétlenebb. („Hangod madárcák hangja volt: / egy konok törvényt föl nem old.”) A tárgyatlan vágyak megalázó meddőségéről (*Világos ablak, Lépt, Ősztenő estéjén, Háztanító*) meg a szerelem sivár kis kudarcairól (*Komisz teleim elégiája, Fajankó, A kedvesem, a kedvesem*) és meghalásáról (*Távozóban, A kopár kinlódás strófiáiból*) kevés költő beszélt ilyen „kopáran”, ön-hitetés nélkül, sokszor pusztán mint az élet kitorölhetetlen tényeiről. – Végeredményben a *valóság aktuálisan igaz érzékelését, a valósághoz való mélyen hiteles viszonyt* tartjuk józansága forrásának, ami az élet mindenféle, magas és mély szintjén, a költészetben is igazsághoz segít. Vágyott célját – „...használni tudnék!!!” – nem kis mértékben ezzel közelíti Csanádi Imre.

Méltatói rendre kiemelik feltűnően csiszolt formakultúráját, fölényes verstechni-

káját, érzékletes és tömör nyelvét. Kiváló erények, főképp, ha a verssé formálást nem a gondolat helyett, de annak szárnyán röptetik. Ami egyáltalán nem zárja ki, hogy olykor – sokszor – maga a „dallam” legyen a vershívó elem. Csanádi jegyzeteiben szól erről, említve, hogy Weöres Sándor (aki meg Arany vallomására hivatkozik) megerősíti a gyakori dallaminspirációt „a vers születésében”. Szövegnél ugyan roppant nehéz különbséget tenni dallam és ritmus között (nem elvben – az anyagi hangzásában), mégis úgy érzem: Csanádinál a *ritmus*élmény fakad olyan mélyről, hogy számtalan versén érezni – a ritmus előbb alakult, ringatott, nyugtalanított, minthogy a szövegtest ráformálódott. Ez semmi egyebet nem bizonyít, csak hogy Csanádi költészetében a poétikai funkció ritmustényezője különösen erőteljes. Poétikán ui. nem a versfaragás szabálygyűjteményét, csak-formai gondosságot értünk, hanem olyasmit, amit Szauder József értett rajta: „... az alkotás folyamatát is befolyásoló oly gondolatkészletet és tudatot jelent, melyben a személyiség akarata és tudata és a történelmi koré találkozik össze a poétikai funkció értelmében.” Csanádi *poétikai kitűnősége* sem egyszerűen a formamester mutatványa, hogy ti. mindenféle verselést hibátlanul alkalmaz – hexametert, disztichont, klasszikus strofákat, szonettet, libegő „henye jambust”, iramló anapestust vagy a magyaros verselést különösképp változatosan újító, helyreigazító formákat, tagoló verset, vagy „hézagoló” értelmi lüktetést, avagy rideg-szabad kötetlenséget akár. Verselő biztonságát, ritmusgazdagságát ugyan pillanatig sem tartjuk mellékesnek, a magyar verselés csúszó ütemhatárainak alkalmazásával alakított verszenéjét meg éppen nagyszerűnek, forma- és ritmusélményei azért különösen meggyőzőek, mert elválaszthatatlanok az adott és átél, tehát a történelmi és az egyéni, a természeti és az erkölcsi-társadalmi létezés, a hasznosság és a művészi magasság szintetizálásának igényétől, ami egyfajta *harmonizálásban* mint poétikai funkcióban vezérli a verseket. Ezért nem merül fel a „stilisztikai büvészkedés” veszedelme (amitől Bata Imre még korábban féltette). Csanádi józanul tiszta életértése és lényegérzékelése öntörvényűen tárgyiasul zárt és kikovácsolt formákban, nem pedig a formakényszer tolakszik elő. Ha axiómának tartjuk a szélteben hallható vélekedést, hogy korunk feszültségei, szétesett egységei, irányvesztett zürzavara csakis a formák szétrobbantásával tükrözteszhető, akkor Csanádi műves költészete nem lehet elég „mai”. A fenti vélemény axiomaértékében azonban erősen kételkedünk (noha a lazult formák és – adott esetben – formátlan-ságok kifejezésértékét eszünkben sincs tagadni). Látnunk kell azt is, hogy Csanádi Imre verseiben erőteljes rendkereső és rendlító tendenciák működnek; a józan tudatosság gyűjt itt mécséket olyan alapvető léttörvények megvilágítására, melyeknek nem szűnő, a mai valóságban *épp így* jelentkező jogérvényét szükséges kimondani. De aligha lehetne a rendtelenség szemléletességeivel.

A műves mindig ismeri az anyagszerűség törvényét; nem farag szobrot felhőből, nem készít fülönfüggőt kőből; egy féltudatos hangulatból nem fejleszt poémát, s nem talál varázsszót a mindenség megfejtésére. *Kidolgozza* művét az *anyagból*, munkájában az anyagnak és a maga alkotás-élményének meg „gondolatkészletének” törvényei harmonikusan találkoznak. Ilyen poétikai művesség jellemzi Csanádi líráját. Halász Gábor róla is írhatta volna, hogy „A költőt a vers teszi költővé, nem a költőisége”. A „hajnali rét-szag” finoman érzékelő költőjét kiváltképpen.

Műfordításaiban olyan költeményeknek ad magyar hangzást, melyek saját versvilágával szoros szövetségben állnak (jórészt nálunk ismeretlen kelet-európai költők művei). Az egyes ciklusokban elszórva a költői alaphangot erősítik.

•

A kötet végén, csúcán áll az *Írott képek* ciklusa. Mutatványszámok egy készülő, önálló kötetből. Ha a korábbiakra innen nézünk vissza, e versek előzményei több ágon, időben egyre fényesebben bontakoznak; minden költői sajátága ebbe a fókuszba tart, aztán a fénylő fonalak összesodródhatnak. Csanádi Imre költészetének minden korábbi értéke, ereje összegeződik és új minőségre emelkedik itt.

A cím szó szerint értendő: a költő a versekben szóval ír le festett, faragott képeket, közvetlenül szemlélhető alkotásokat. Ha csak ennyit tudunk – vállalkozása esztétikai istenkísértésnek tűnhet. Viszont a versek meggyőznek róla, hogy egy biztos önismeretű művész találta ki (vagy: meg) bennük a *magas költészet* legjobban általa megragadható lehetőségét. Csanádi nem a hajdani képirókkal kél versenyre; a képeket úgy alkotja újra, hogy *élővé* teszi általuk a keletkezés korát, a kor valamilyen jellemzőjét, az alkotó és ábrázolt embert, a mű és a történelem összefüggéseit. Ami *élővé* válik, az nem a történeti krónika – a történetiség lényege. – Egyik legjobb vers pl. a *Rákóczi*, Mátyóki Adám híres portréjának születését meséli el – a cselekmény szintjén; kort idéz – a nyelv és verselés szintjén; a szabadság és függetlenség forradalmi eszméjének nem kortalan, de halhatatlan jelenségét láttatja – a nemzeti történelem keretében. A kép egy szép, fejedelmi férfit ábrázol – eddig is tudtuk. Am a mesteri tudással és gonddal ábrázolt nagyszerű tartás, arc, tekintet (mely „égbolt, csillagokkal nyáron telehintett”) a fogható anyagi, életbeli tényekből egyre inkább történelmi hivatássá lényegül. A festőnek ülő danczkai száműzött nem művének „Vég”-én, nem Rodostó felé néz, de örökre a „Kezdetre”; személyes sorsán túlnő, átfénylik a vállalt, megélt történelmi sors. A győzelmes Eszme megszentelt edénye sugárzik a képen. Mestermű ez a vers többszörösen is. A felismerés, a megértés több hullámban emelkedő élménye ragad meg általa; ráeszméltet a művészi és a történelmi igazságok egymást fölerősítő törvényére. – megérteti, hogy Mátyóki remeklése: Rákóczi történelmi „remeklésének” képpé fogalmazása, tovább sugárzása a vászon fénytörésében a mesteri tudás és odaadás (!) által. A vers föllobbantja Petőfi tyrtaioszi extázisát (Oh Rákóczi kinek emlékére / Lángolunk és sírva fakadunk!) s ugyanakkor – ezen a fokon – a tágas történeti tudatosságba emeli, miközben vele együtt a tanúságtévő mester művészetének beteljesítő titkát is megfejteti. – Ha nem is mélyebb, teljesebb, de tán még bravúrosabb szintézist élhetünk át a *Mohácsi exhumálók* révén. Benne a nemzeti „ifjú Függetlenség” sárba tipratása, majd hazug-megszépitő sárból kikaparása mint jellemző történelmi tendencia fonódik össze Székely Bertalan képén keresztül egy jellegzetes művészsors tendenciáival, s közben a költő nyakas eltökéltségének önvallomása is kihangzik a versből. Talán egy csöppet többet hárit át a művész felelősségéből a korra, mint amennyit a művész függetlenség enged, de ezzel az uralkodó ízlés aláteperő hatalmát érzékelteti meg.

A ciklus minden verse megérdemelné a részletes elemzést, föltehetően meg is kapják majd, ha külön kötetben megjelennek. Nem akármilyen kötet lesz. Addig is el kell mondani velük kapcsolatban, hogy a versek alapjául szolgáló művek nem egyszerűen érzelmi, esztétikai ihletforrások, nem csak azt jelentik, hogy Csanádinak „kultúrszerelmei vannak”. Vagy ha azok is, nem maradnak egy puszta esztétikai élmény – bármily forró – körén belül, történelmi-társadalmi egésszé, az olvasó személyiségét totálisan megragadó egésszé teljesednek. A személytelenség és tárgyiaság megállapítása róluk szinte nevetséges volna, hisz tökéletesen tárgyszerűek, egy-egy konkrét alkotásra épülnek és maximálisan személytelenek. Úgy emelik a költő élményét a teljes emberi-társadalmi élmény magasára, hogy a választott tárgyat, annak témáját, szemléletét, keletkezését, stílusát (pl. a *Képes Krónika* miniatúráinak naiv, gótikus báját!), teljes életközegét tehát, egy mai életközegben (életközegből) revelálják. Két-három, sőt több létsíkot kötnek, forrasztanak új jelentésszféra. Ilyen áramerősség csak a nagy líra sajátja.

A gyűjteményes lírai kötetekből többnyire kibontakozik egy lírai önéletrajz is a költészetnek megfelelő jelleggel. Csanádi Imre kötetében előrehaladva egyre kevesebbet tudunk meg életének konkrét eseményeiből, körülményeiből, és egyre inkább tanúi lehetünk egy költői önismeret, egy képességek szerinti művészet tudatos magára találásának. A kismester és nagy művész szintézisének.

Györe Imre:

ELREPÜLTEK A LÁNGOSOK

Avantgard gesztusra emlékeztető cím került Györe Imre immáron tizenegyedik könyvének élére. Ha azonban a verseskötet egésze nem is produkál ilyen merész, a címádszhoz hasonlóan pregnáns újításokat és általános esztétikai hozadékának mérésére is elegendőnek mutatkoznak kisebb súlyok, mégis a lírikus fejlődésében feltétlenül tudatos újratörés, jól ismert társadalomjavításra felesküdtött költői célkitűzéseinek újabb megvalósítása.

Nem holmi sarkonfordulásról van tehát szó: inkább a már előző verseskötetben is megmutatózó kifejezésbeli változás egy legfrissebb frontfejtésének bemutatásáról. Azaz: a költő hangja, intonációja másként forrósodik és ugyanakkor másként is higgad tovább, mintegy frivollá válik, helyt adva akár a földszintes racionalitású komikumnak, akár a mélabús szkepszisnek. Györe Imre emberi-lírikusi csatáinak színtere voltaképpen nem változott, hanem „csak” harcmódora. Ahol dühe feszíti, ott eddigi jellemzőjeként már korántsem „suhogtatja dallamát”, hanem némi keserűséggel bolygatja a lelkiismereteket. Ahol mostanáig közvetlen, expresszív-agitativ nyugtalansággal engedte szabadjára osztályharagját, szenvedélyes fölindulását, ott most megtartva politikus szemléletét, meghökkenteni akarással, polgár-pukkasztó fogalmazással, néha abszurd elemekkel kísérletezik.

Ismert lírai temperamentumával itt a haskultusz ellen hadakozik, esetenként Krúdy-s finomsággal és akkuratussággal szemlézik egy ebéd hizlaló-hájasító ízein. A költő legutóbbi drámai játékaiknak vérbő, olykor vaskos nyelvén pöröl most az iszákosággal. Erzékeny közéletiségtől indítatva-áthatva persziflál az ócska konyak mint „eszközlektési járulék-izű lötyty” romlottságával. Irónikus búcsút vesz a dráguló Sand-kuglóftól. A villanykörte hiánytól a magyar konfekció problémáin át a levegőszennyeződés kérdéséig, s még tovább sok mindent emel a költészet régióiba.

Kétségkívül, ez a sajátos vizsgálódás

akkor lesz a legizgalmasabb, mikor emberi életanyag, lélektani motivációkkal megvilágított tipikusság, morális magatartás kerül a versek középpontjába, amikor gazdaságpolitikai problémák a líra szintjén humanizálódnak. Megvesztegető érvelésű lesz így az az életkép, amit az öregúr és a citrom súlyának problémájában elkap. Foghyhatatlan etikai izzásáról tanúskodik, mikor a tulajdonviszonyok visszasságait állítja pellengérré annak nevében, „*ki teletelelenül tengeti életét*”. Immár szinte sztoikus gondolati kiegyensúlyozottsággal szedi ujjhegyre a felélénkült individualista érvényesülés túlzásait, az élősdiség tüneteit. Másutt meg groteszk eszközökkel kíván felrázni-megindítani, a „*Bombáznak valahol?*” kérdésére sokkolva reagáltatni, majd az írástudók felelősségére figyelmeztetni.

Tévedés ne essék: nem egy felelőtlen enfant terrible vagánykodásáról van szó, nem is holmi extravagáns költői magatartásról, vagy politikai krakélerségről, hanem a közéleti kérdések publicisztikus és személyes ügybuzgalommal való ismételt fölvetéséről. Györe Imre problémái, ha átmenetileg is, de valódiak; poénjei jobbra élesre hegyezettek, bár ezeken néhol obskurusnak tűnő célzások rontanak. Ötleteinek többsége igazi knock out is lehetne, ha verseinek ezeket a mostani alapelemeit nem mindig terhelné agyon túlságosan, s nem sarkítaná a végleteken is túl. Mindenesetre aszkétikus forradalmisága mintha már étellel telítettebb lenne.

Györe Imre ez alkalommal váltakozva él az iróniával és a szatirikus eszközökkel, olykor pedig elmeszesedett költői formákkal kancsalít. Egyszer a fogyatékos jelenséget minősíti hamiskodva értékesnek, máskor a látszat-értékeket, tökéletlenségeket, erénytelenségeket közvetlen rombolja. Skálája így kétségkívül széles, a közönséges degradálástól a konzekvens elutasításon át a megsemmisítésig crescendo. És ez nem valamiféle negativista közéletiség lesz: a hibákat sajátos eszközökkel láttelezezi, nem nagyítja fel, éppenséggel iróniájával érezteti a társadalom és a költő fölényét, ugyanakkor a kritikai megbélyegzést is.

Györe Imre új verseinek meglepő, meglepő voltában a társadalmi gondolatokon kívül közvetve kirajzolódnak egy gon-

dokkal küzdő, nemegyszer görcsbe merevedő, de végül is megoldást kereső költő arcvonásai úgyszintén. Sokágú konfliktusainak feloldásából azonban ezúttal mint ha hiányozna a társadalomra apellálás, a szélesebb közösségben élő ember optimista életérzése. Györe Imre mostani groteszk eszközökkel figyelmeztető gesztusa egyúttal talán egy sajnálatos magányosodási folyamatot is takar a költői pályán, erre utal az „*elmegyek én*” megdöbbentő motívuma, vagy a költészet értelmén való szkeptikus tünődése, a kötet utolsó részének szomorúsággal telt magánérzéseinek hosszú sora. Így ha ez a verseskönyv egésze nem is képes sajátosan kétfeltes harcat megvívni, de jelenleg még mindenképp és kétségkívül színezi, s reméljük, hogy nem átfesti, a költői portrét. (*Szépírodalmi, 1974.*)

BORBÉLY SÁNDOR

Káldi János:

TAVASZT-KIÁLTÓ

Van mai költészetünknek egy jelentékeny ága, melyet érdeménél kevesebbet emleget az elemző kritika, ritkábban vetítve rá az érdeklődés fényszórait. Idősebbek, fiatalabbak egyaránt tagjai, összetevői ennek az ágnak, s ritkán halljuk őket panaszkodni, inkább következetes szívóssággal és alaposággal érlelik, építik tovább életművüket, az időre bizva a majdani végső mérleg megvonását. Érzésünk szerint ez a fajta magatartás, ez a csendes visszahúzódság jellemzi Káldi János költészetét is, aki a Tavaszt-kiáltóval negyedik verseskötetét jelentette meg. Nem mintha nem tellett volna többre. Inkább a válogatás szigora, s az a fajta visszahangtalanság, mely egy költőnek szinte természetesen válik osztályrészévé, ha történetesen épp Szombathelyen él, nos, ezek a tényezők magyarázzák, hogy alaposan megrostálja költői termését, hogy a hite szerinti maradandó és legjobb verseivel szólhasson bele mai líránk zengő kórusába. És ebből fakad az a tény is, hogy költészetében szüntelenül érezni azt a fejlődést és belső gazdagodást, mely a tu-

datos önépítés eredménye. Mert hiszen aki ezzel a sorral indítja versét: „A legszebb csillag a lehetetlen”, s aki újra meg újra épp ezt a csillagot igyekszik magának meghódítani, az szükségszerűen hág új és új emelkedőkre, s a küzdelem zihálását, a láb megbicsaklását mind többször váltja fel egy szélesen hömpölygő, magabizó, önmagával tisztában levő verslélegzet, amely kettős forrásból táplálkozik Káldi János esetében: a néphez és a hazához való hűség gondolatából és a legnemesebbnek hitt eszmények szívós és következetes őrzéséből. Első kötetében, a *Halott vizimalomban* is ez a kettősség fogalmazódik meg, s ezt érleli egyre, kötetről kötetre, hol ódai pátoosszal, hol azzal az üde gyermeki egyszerűséggel, melyet a *Zúgass csak*-ban így fogalmaz meg: „Kis hazám, ibolyalevelem, / bibliám, szülő rög, szerelem, / intéted, nyírfácskám, ügyelem. / Vigyázom hegyedet vizedet; / szívemben óriási seregek / szolgálnak szüntelen teneked.” S ez itt nem költői túlzás: Káldi János valóban seregeket mozgósít képzeletében, hogy minél hivebben valósíthassa meg küldetését, melyet egy másik versében így fogalmaz meg: „Nem magadé vagy, / a hazadé, az emberiségé!”.

Nem könnyű költői feladat az emberiség perspektívájában élni, látni és alkotni. Nem is olyan egyszerű a legnagyobb igényével közelíteni a dolgokhoz és a jelenségekhez. És kivált nehéz Kám vagy éppen Szombathely köré odarajzolni a világegyetemet. Pedig Káldi János meglepő és tiszteletre méltó következetességgel igyekszik hű maradni a maga választotta programhoz, és a jáki gerencserek vagy a toronyi kézimunkázó asszonyok munkájában egyaránt éreztetni próbálja az egyetemesebb távlatokat. S ezt nem csak verbálisan teszi, nem csak szavakban válik világpolgárrá, hanem költői eszközeit is úgy igyekszik megválogatni, hogy híven szolgálhassák céljának elérésében. Mindenekelőtt erős jelképisége van a segítségére. Már első kötetében is megfigyelhettük, hogy szívesen él a jelképek eszközeivel, hogy egy apróság is alkalmas kiindulópontul számára, hogy a végtelenbe feszítse fantáziájának antennáit. S bizonyára még sokkal egyetemesebb, sokkal több rétegű lehetne a jelképiség, ha nem magyarázná, kommentálná kelle-

ténél többször absztrakcióit maga a költő. Ha mindenütt megmaradna a költői elvonatkoztatásnak annál a szerencsés tömörségénél, melyet az *Őszi irkalapban* sikerült oly kitűnően megvalósítania:

Álmomban múló faszor sir,
maholnap nem lesz levele,
Szívem, ami szállt, mint a Nap,
megy a távolban lefele.
Úgy leng a nagy, kopár mező,
akár egy széttépett füzet.
Végsőt villognak a fecskék,
az őszi torkolattüzek.

(Itt egy nyolcsoros versen belül is megfigyelhetni, miképp teljesedik ki a költő ihletése. Az első két sor még inkább sztereotíp leírás, a „szívem, ami szállt, mint a Nap” fordulat talán nem is a legszerencsésebb, de az ötödik s hatodik sor hasonlata, s kivált az utolsó két sor telitalálata jelzik, hogy Káldi János valóban lépésről lépésre válik eszközeinek szuverén birtokosává.)

A sokrétű tájékozódásban jól segíti a költőt élelen, friss érdeklődése, az a részben élethelyzetéből következő adottsága, hogy szoros kapcsolatot tart a mindennapokkal, jól ismeri az egyszerű embereket, és érzi, vallja is magában a hivatást, hogy az ő énekesük lehessen. Rendkívül szép, hiteles sorokban, versekben vall az emberi munka nehézségeken át győzedelmeskedő erejéről, az értelmes tett örömeről. A *Szabó Gáborról* szóló prózaversében például érzékeltesen állítja elénk a hétköznapi hőstetteit. Másutt egy cséplés leírásában sejteti finoman az ifjúkori álmok beteljesedésének folyamatát. Pedig korántsem álmodozó költőtípus. Minden idegszála a valósághoz vonzza, s innen építi fel verseit, melyeknek nyersanyaga mindig a tapintható, a kézzel is megfogható, mely azonban a maga nyers-naturális valóságában is a szépség ezer összetevőjét rejtí magában. S Káldi János a jó pedagógus éroszával és alaposágával fel is fejté ezeket a rezzenésnyi apróságokat, hogy végül diadallal emelje feje fölé a tárgyat, mely immár a megfejtett és elemzett valóságnak vált egy jellemző darabjává. Van abban néha valami dehonesztáló, ha egy költőről azt mondjuk: pedagógikus. Pedig Káldi János a legjobb értelemben véve ilyen típusú lírikus, aki a verset mindenkor mondanivalója szolgájának tartja, s mint ilyet,

szándékosan igyekszik egyszerű ruhába öltöztetni, hogy minél többen ráismerjenek benne a maguk lelkeségére és gondolatvilágára. S mindez nem zárja ki, hogy alapvetően lírikus alkat legyen, aki egy pillanatképből is érzékeltetni tudja az élet bonyolultságát, a jelenségekben feszülő ellentétet, a dolgok összetett voltát. Milyen jellemző mesterműve a lírai pillanatképek alkotójának a *Láttad-e?*, melyben az integető kéz szomorúságának érzéséből indulva igyekszik mondanivalóját egyetemes érvénnyel általánosítani. S mily szép vallomása, ahogy az *Egy üres telekre* című versben egy már-már sztereotíp képből végül az örökös újrakezdés természetes gesztusára tekint ki! Ezek a versek bizonyítják a legnyilvánvalóbban, hogy a lírikust csak segíti mondanivalójának mind hatékonyabb általánosításában és kibontásában a pedagógus nyugodt, mérlegelő tekintete.

Mindegyik kötetében vall Káldi János a múlttól is. Vall azokról a költő elődökről, akikben egy kicsit talán a maga sorának és életének előképeit látja, s megidézi azokat is, akiknek magatartásából, lírájából a legtöbbet tanulhatta. Új kötetében *Emléktal* címmel gyűjtötte ciklusba ilyen jellegű és kiindulású költeményeit. Két típust különböztethetünk meg itt, s belőlük megintcsak megfigyelhetjük a költő érlelődését. Korábban erősen túlsúlyban volt múltidéző verseiben a leírás, az emlékezés, amikor a költő a maga szavaival idézte meg elődjét, s úgy igyekezett elmondani, mi köti hozzá, miért vallja előképének. Új kötetében olyan versek is vannak, melyekben a múlt egy-egy nagy alakja teremti meg számára azt a költői helyzetet, melybe szinte teljes mértékben behelyezkedve az érzelmek sokkal gazdagabb forrására találhat. Ilyen önvallo-másos vers a *Végvári harcok nőtája a csata után*, s kivált a *Rodostó*, melyben már nem is a személy, nem is a múlt a fontos, hanem az a tanítás, melyet örök-érvényűen elvonatkoztatathatunk a példából: „Csak az elmulthatatlan holdfény a falon. / Meg a tenger zugása. / Meg a homok. / Nincs irgalom. / Ex Turcia nulla redemptio.” (S itt megint érdekes megfigyelést tehetünk: Káldi János, aki korábban szeretett mindent kimondani, most mintha az elhallgatás és a kihagyásos

szerkesztés felé tapogatódzék. Minden-
esetre izgalmas kísérlet, mely alighanem
új lehetőségekkel és felismerésekkel aján-
dókozza meg majd a költőt.) És ebbe a
típusba sorolhatjuk a *Tavaszt-kiáltó* egyik
legszebb versét, a *Veres Péterről* szóló
vallomást is, melynek finom balladaisága
ugyancsak Káldi János lírai látásmódjának
gazdagodását jelzi.

Hűség az egyszerű emberekhez, hűség
a tájhoz, a hazához, az évszakok tűnő
szépségének regisztrálása — ezek még
Káldi János új kötetének legjellemzőbb
motivumai. S ezekről talán azért nem
szólnánk részletesebben, mert e jegyek
nem újak, bár egyre érettebben, egyre
teltebben fogalmazza meg őket. S akár
önvallomásnak is felfoghatjuk *Jugoszlá-
viai naplójának* egyik részletét, melyben
arról ír, miképp nő lelkében a sok szép-
ség láttán a hiány, mely mindig elfogja
az embert hazájától távolodóban.

Persze Káldi János éppen nem távolod-
dik. Inkább kötetről kötetre kerül köze-
lebb ahhoz a lényeghez, melynek elérését
tízte maga elé költői célul. S hogy e cél
egyre közelebb kerül hozzá, az jelzi lírá-
jának mélyülését és kiteljesedését. (Vas
megye Tanácsának kiadása, Szombathely.)

RÓNAY LÁSZLÓ

KÉSZÜLŐDÉSEK IDEJE

*Fiatl pécsi írók
és művészek antológiája*

Fiatl tehetségeknek nem könnyű sem
napilapokban, sem hetilapokban, sem fo-
lyóiratokban nyilvánossághoz jutni. S en-
nek megfelelően az sem megy könnyen,
hogy országos terjesztésű antológiában
vagy önálló kötettel megjelenjenek: a ki-
adók nem ismerik őket, hogyan is ismer-
nék, ha nehéz bejutni a napilapok, hetila-
pok...; s ebben a körjátékban természe-
tes következmény, hogy fiatal költőként
üdvözöl a kritika évtizedek óta imitt-
amott megjelenő, harmincegynéhány esz-
tendő elsőkötetes szerzőket. Azok az iro-
dalmi füzetek, antológiák, amelyeket vál-
lalkozó kedvű — s többnyire jó minőség-
érzetű — művelődési osztályok kiadnak,

lassacskán betöltik a műpártoló magánki-
adók hajdani funkcióját, és segítenek meg-
teremtteni a szűkebb pátriában az olvasó-
kat, a művészek munkáját értő, követő,
további tettekre sarkalló közösséget is.

Ha ezek a szándékok együtt vannak,
aligha kérhető számon, hogy miért nincs
más vezérlő elv is az antológia szerkeze-
tében: fiatalokat megismertetni önmagában
is indokolt vállalkozás. *Maratko László* —
a Készülődések ideje válogatója — két kri-
tériumot szolgált következetesen: csak fia-
tal (harmincöt évesnél nem idősebb, kötet-
tel nem rendelkező) szerzőket vett fel a
kötetbe, s közülük is csak olyat, akinek
művei már egyéni hang, látásmód jegyeit
mutatják. Az így kiválasztott tizenöt szerző
azonban mégsem rajzol olyan színes ka-
ractersort, mint eszményi esetben elvár-
nánk.

A kötet tetemes részét kitevő lírai anyag
csalódást okozott. Nem szerencsén-mosdató
szándékkal állítom, hogy ezért aligha a
szerkesztő s talán nem is a szerzők fele-
lősek, hanem azok a lírikusi divatok, amik
éppen a pályakezdőkön mutathatók ki leg-
inkább. Szinte mindenik költő makacs el-
szántsággal kerüli a rímeket, a ritmust,
s következetes vállalkozásuk eredménye-
ként hiánytalanul sikerül is kikerülniök a
hagyományos, a klasszikus formákat. Azaz
jóformán minden vers szabad vers, s ek-
kora következetesség már az éppen nem
szabad kényszerét, a mindenáron kötet-
lenség verejtékes munkáját mutatja. Ez
akkor sincs másként, ha bebizonyosodik,
hogy a szabadversekből éppen az hiány-
zik, ami a kötött forma szétzilálását iga-
zolná: a pontos kifejezés, a gondolatok fe-
gyelmezett rendje. Ezt ugyanis a másik lí-
rikusi divat akadályozza: a merész képek,
egyéni futású asszociációk keresése átcsap
puszta hökkentésbe, mondanivalót nem
szolgáló, csupán önmagát csillogtató kép-
alkotásba. Az efféle szándék megjelenése
súlyos hiba: kétségessé teszi, hogy a szer-
ző maga s elméje fitogtatásán túl még va-
lamit akar. Nem kincstárilag értelmezett
közérthetőség kéreti számon mindezt, ha-
nem az az egyszerű igény, hogy a lírikus a
megszólalás, a beszéd esztétikumát őrizze,
újrateremteni tudja.

Míntha éppen ez az esztétikum-esély
egyáltalán nem érdekelné, játszik rímek-
kel, ritmussal, képpel szeszélye szerint
Csordás Gábor. Mégis az ő sorai, de köz-

readott egész ciklusa is, a legemlékezetesebb a kötetben. Azzá teszi a lírikus én ereje, a személyiségen megszürt s újralátott világ. Könnyeden, elegánsan rimel, indokoltan siklatja ki a ritmust, képei egymáshoz izesülnek, akar és tud is egyénit mondani. Mégis úgy tetszik, hasznára válna, ha kamasz-fintorait nem igazítaná a fiatal József Attilához. *Meliorisz Béla* a hangulatok fátyol-finom érzékeltetésével, *Botár Attila* a fegyelmezett szabadvers keresésével, *Zágony Rudolf* a Codával marad emlékezetünkben. A többiek még özszemosódnak.

Formálisan szerencsésebb az elbeszélők helyzete: a történet, bármilyen rosszul meséli is el, mégiscsak történet, könnyebben fölidézhető, mint az elvonatkoztatásra kényszerített vers. Gyermekbetegségeket azonban itt is észlelhetünk. *Bódis Teréz* irodalmi riportjában megfélekedezik a szituációról. Arról, hogy nem lehet rokonszenves a mégoly tragikus életutat mégoly emberi melegséggel mesélő riportalany, ha az előszobaajtón ismeretlenül becsengető újságírónak néhány pohárka cseresznyepalinka után elmondja élete intimitásait. Ezt az újságíró-keretet bizvást elhagyhatta volna. A nyelvtani mintamondatokat is felcserélhette volna az eleven beszéd gyakran hiányos, de mindenképpen jellemzőbb trópusaival. *Szántó Péter* novelláiból csak az tetszik ki, hogy irodalmi tájékozottsága, stílusérzéke kiváló. Sajnos azonban a *Beats* korszak halálán című írását olvasva úgy tűnik, Szántó Péter azt gondolja, hogy a modern elbeszélés olykor idő-játék feladvány is lehet. Pedig ha például Semprunre gondolok, akkor a következetességet látom, s annál erősebben, minél több idősík lép az elbeszélés rendjébe. *Darányi Marianna* színes, kellemetes csevegő, de még csak saját civil hangján az. Szóhasználat, ritmus, az előadás módja messze nem jellemzi azt a személyt, akinek az elbeszélést — monológ, vagy — elsőszemélyű közlés formájában — a szájába adja. Pedig van humora, pedig jó megfigyelő, pedig könnyen formálódnak tolla alatt a mondatok — mégsem tud hangjának mámorától megszabadulni. Leginkább *Kampis Péter* látszik novellistának. Tárgyválasztása csak úgy, mint szerkeszteni tudása, mesélő kedve csak úgy mint fegyelme ezt igazolja. Kár, hogy mindkét elbeszélését túlírtta. A felnőttek nagyok bevezetésében, a Közületi

nyúl befejezésében terjengőbb, mint kellené. Életrajza jelzi, hogy Móricz Zsigmond ösztöndíjat kapott — a jelek szerint nem méltatlanul.

A kötet képzőművészeti melléklete szép elgondolás: ezzel is összekapcsolni fiatal képzőművészeket és irodalmárokat. A könyv formátuma azonban szerencsésebb lett volna zsebméretű változatban.

A fiatal pécsi írók antológiája nem jobb és nem is gyengébb, mint az országos választékból összeállított hasonló antológiák. Éppen ezért méltán tarthat olyan érdeklődésre számot, mint azok. Okkal sajnálhatjuk, hogy nem került a könyvesboltok kirakatába s csak tiszteletpéldányként terjed. (Pécs megyei Város Tanácsa V. B. Művelődésügyi Osztálya)

BERKES ERZSÉBET

Julow Viktor:

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

Ha csak egy pillantást vetünk a kötet bibliográfiájára, szembetűnik, hogy a költészet lényegi, alapvető vonásait érintő kérdéseiben milyen — publikációkat bőven termő — intenzitással folyt a Csokonai-kutatás. S e bibliográfia csak részben tartalmazza a kétszáz éves jubileumra megjelent művek jegyzékét. Mégis, a közelmúltban felvirágzó Csokonai-kutatás másik szembetűnő vonása az, hogy mindez gyorsan, hathatósan beleépült a kulturált köztudatba. Különösképpen három mű vállalta az említett fontos küldetést. *Vargha Balázs* Csokonai-könyve az Arcok és vallomások sorozatban, *Bertók László* pályaelemző műve, az *Így élt Csokonai*, a harmadik pedig a most megjelent Julow kötet, a Nagy Magyar Írók sorozatban. Ha *egy* költőről szólnak is, a három kutató más-más szempontból indul el.

Julow Viktor didaktikusan kitarulkozó, olvasótisztelő igényessége magyarázza azt, hogy e harmadik kötet is jó értelemben népszerűsítő. Nem az eddigi munkák megállapításainak műelemzésekkel vegyített, iskoláskönyvízü kivonata. Nyilván nem tett — nem tehetett le — a szerző arról, hogy bizonyos életrajzi, esztétikai (kifejezetten: stilisztikai, verstani, drámaelméleti) isme-

retanyagot át kell adnia, az olvasóban mégsem a kioktatásra váró alanyt látja, hanem értelmes partnert, akit végigkialauzol a Csokonai életművön. Nemcsak bepilantani engedi a vitás kérdésekbe, hanem bevezeti a kutatások műhelyébe is, s így közös izgalommal vesszük szemügyre, miként ítélt meg Csokonai az „aufklérizmus” sokrétű gondolathatásában, stílusforrágatában — s nem utolsósorban egy Európát rengető forradalom szomszédságában.

A mű polemizál is, szembesít is, kutatók álláspontjait tereli együvé, nézeteket ütköztet, kérdőjeleket is tesz, s egyet sem hagy megválaszolatlanul. Izgalmas töprengéseiből sejthetjük, még nem tekint minden választ végérvényesen lezártnak, s azt is, hogy egy, a mostaninál nagyobb, teljesebb monográfia előtanulmányát tartjuk kézben. Ez a könyve a kortárs kutatót is megítélésre készíti, egyben az átlagolvasót is odavezetve az érdekes-izgalmas Csokonai kérdésekhez. Fontos motiválója tehát jelenkori Csokonai-képünknek.

Julow írásának kiindulópontja az életmű. Nem az életrajz titkait, hanem a költészet összetevőit, elemeit, meghatározóit boncolja. Az életműből elindulva bontja ki egyrészt a művek gondolati gyűjtőtöltetét, a formaöltöztető stílusirányokat, az esztétikum sajátosságait, másrészt ebből az alapállásból mutat rá az alkotással kapcsolatos életrajzi körülményekre. Iránytű biztonságú tájékozódásának köszönhető, hogy a kötet nem apró részletek bogozgatásának sora mégsem, hanem a nagyobb alkotóperiódusok ívét követi az összetett elemzésrendszer.

Julow Viktor az életmű alatt, a *teljes* életművet érti, ezért a zsenéktől indul el, s nem fordul félre elnéző finnyással az „alkalmatosságra” írott versektől sem. Sőt! A tételes, és Csokonainak kimondottan progresszív munkáira tekintő korábbi irodalomtörténettel szemben szenvedéllyel keresi az ellentmondásoktól nem mentes természetben a haladó elemeket, s nyitott tényéren mutatja föl, hogy a korábban esetleg ocsnának vélt materiában mennyi a tiszta búzaszem. E versek köztudottan a testi-lelki szenvedés, a mecénáskeresés nehéz időszakára esnek.

Pillantsunk most az 1795 előtti felhőtlemebb időkre!

A korán és jól verselő, induló poétát

hálás és hatásos csodagyermeknek, abszolút zseninek minősíteni. Az óriási tehetséggel megáldott Csokonai teljes életműve mindvégig tudatos alkotómunkáról, igényes építkezésről árulkodik. S Julow Viktor a zsenék tehetségről árulkodó kezdeteinek mögé is tekint. A „csodagyerek” titka ugyanis *Debrecenben* keresendő. Remek esszét kerekít a város korabeli gazdasági, szellemi állapotáról, közigazgatási és kulturális státusáról, a városközösség Kollégiumért vállalt mecénás szerepéről. Logikusan: gazdaságtörténeti, történelmi, irodalomtörténeti érveléssel bizonyítja, hogy a kulturális prosperitását akkor élő város szinte „megszülte” a „csodagyermekét”: vagyis az alkotást serkentette a klíma, amelyben diákkorát töltötte, amelyben kezdő poétaként eszmélkedett.

A későbbi, vázlatosabb fejezetekben utal arra is a szerző, hogy ez az éltető város — éppen Csokonai hányódásai során, a támogató professzorok elháltával — miként vált zárkózottá, rideggé. A költő élete végén az egykor oly nevelő klímából csak kiszaradt, légszomjidéző spórák maradtak; ártalmára beteg magányának. Kazinczyt említi Julow Viktor, aki szerint Csokonai Debrecen renegátjaként lett azzá, akivé lett. Az abszolutizmus korára a zsiros, civis város is önnön renegátja lett, megtagadva korábbi virágait. Kazinczy is idézte csupán az egyik debreceni hatalmasságot, aki renegátnek nevezte Csokonait. Julow Viktor az, aki az Arkádia-pör ösvényein a legbiztonságosabban tájékozódik, s egy nagyobb, teljesebb monográfiában eligazít majd bennünket is.

Kazinczyt szigorú, arisztokratikus klaszszicizmusa Csokonai egyik legfőbb értékétől, a népiességétől fordította el. Ezt szinte kivétel nélkül hangsúlyozza valamennyi monográfia is, érintőlegesen viszont csak azt — *ami összekapcsolta* kettejüket. Amit a kortársak közül szinte kizárólag Kazinczy értett és értékelt kellő felkészültséggel: *Csokonai rousseau-izmusát, európai horizontra tekintését, esztétikai ismereteit*. Hogy ennek a kapcsolatnak melyek a pontos értékarányai, hogy mit kell Kazinczy rovása mellett erényére írni — ebben ismét csak az életmű töprengésre készítő kérdéseire olyan érzékenyen reagáló kutató adhat választ, mint Julow Viktor.

Mert ezt bizonyítja kétségtelenül a manierizmus kimutatása Csokonai költészeté-

ben. Avagy a Diétai Magyar Múzsza, Szuromi Lajos értékeléséhez kapcsolódó méltatása, a *Dorottya* nemes-szemléletének „helyzetétele”.

Kétszázhusz oldal — tényérben elférő könyvecskében bizony kevés. Egy-egy summázó mondat ítéletek eszenciáját hordozza. Hiszen volt vulgarizáló ítélet, amely a költő feudalizmus-ellenességét forradalmársággal magyarázta. Idézzük erről a szerzőt: „*Magyar vonatkozásban... tartahatatlán a „radiális felvilágosodott — következetes forradalmár” formula.*

Csokonai sem volt az. Nem volt forradalmár.

Irodalmunk legnagyobb stíluszintetizálója ő — írja Julow Viktor. S később: „Óriás voltához a negatívumok is szervesen hozzátartoznak... a korabeli magyar élet egészét, valamennyi égető kérdését, végletét, mélységét-magasságát teljes átéltséggel rögzítette az utókornak, s formálta műremekké.”

Erre a jobb utókorra, a XX. vagy XXI. századra gondolt Csokonai bizalommal? A kritikus megmértés, az életmű önerőnkkel történő megvallatása emelhet fel bennünket e bizalomhoz. S ehhez mutat jó utat Julow Viktor könyve.

TROSZT TIBOR

A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JEL

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ új évadjának magyar ösbemutató sorozata Illyés Gyula „*Orfeusz a felvilágban*” c. vígjátékának október 10-i előadásával indul. A továbbiakban Páskándi Géza: *Szeretők a hullámhosszon c. satirikus bohózata*, Hernádi Gyula: *A három kismalac c. satírája*, László Lajos: *Uránbányászok c. dokumentumdrámája*, Tamási Áron: *Ösvigasztalás c. drámája és a Bánk bán Illyés Gyula által átdolgozott változata kerül színre.* — A Gyermekszínházban mutatják be Eugen Eschner: *Gergő király c. mesejátékát* Csorba Győző fordításában.

*

IRODALMI VITAFÓRUMOT rendezett szeptember 15-én a Hazafias Népfront Budapesti Bizottsága, a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése és a TIT irodalmi szakosztálya *Tűskés Tibor: Nagyváros születik c. Pécsről szóló könyvéről.* Bevezetőt mondott: *Bertha Bulcsu.*

*

A SZIGETVÁRI ZRINYI-ÜNNEPSÉGEK keretében tudományos emlékülést rendeztek szeptember 7-én. Az emlékülésen a következő előadások hangzottak el: Rotter Ferenc: *A szocialista hazafiság és proletár-internacionalizmus szocialista fejlődésünk 30 évében*, Fehér István: *Nemzetiségi politikánk alakulása felszabadulásunk óta,*

Dionizije Svagelj: *A Zrinyi-kutatás újabb eredményei Jugoszláviában és Kanyar József: A Somogy megyei Zrinyi-kutatások újabb eredményei.* — Az ünnepségek alkalmából kiállítást rendeztek Zágony Gyula festőművész képeiből.

*

A Baranya megyei Tanács kiadásában jelenik meg LOVASZ PÁL válogatott verseinek kötete és LÁSZLÓ LAJOS baranyai riportjainak és szociográfiáinak gyűjteménye.

*

A MÚZEUMI és MŰEMLÉKI HÓNAP pécsi rendezvényeinek sorában szeptember 25-én állandó Török történeti kiállítás nyílik a *Jakováli Haszán dzsámiban.* — Szeptember 28-tól látható a IV. Országos Kerámiai Biennálé anyaga a *Déryné utcai kiállítóteremben.*

*

A RÁKÓCZI-KORI KUTATÁSOK ÚJABB EREDMÉNYEI címmel az MTA Pécsi Bizottsága kiadásában megjelent az elmúlt év március 22—23-án Péccsett rendezett tudományos ülészak teljes anyaga. A főbb előadások: *Köpeczi Béla: A Rákóczi-hagyomány értelmezése, R. Várkonyi Ágnes: Történelmi népiesség és kuruc hagyomány, Hopp Lajos: Lengyel—magyar hagyomá-*

nyok a Rákóczi-szabadságharc és emigráció irodalmában, *Andrástalvy Bertalan*: Délkelet-Dunántúl népeinek sorsa a Rákóczi-szabadságharc idején, *Szita László*: Baranya népe a Rákóczi-szabadságharc idején, *Hárs Éva*: Vázlatok a kuruc korról — Martyn Ferenc festménysorozata. — A kiadványt *T. Mérey Klára* és *Péczely László* szerkesztette.

*

TAMASI ARON szobrot avattak szeptember 7-én *Hidason*. A szobor *Borsos Miklós* alkotása. Az ünnepségen *Czine Mihály* mondott beszédet.

*

Megjelent a *Somogy megye múltjából* című kiadványsorozat új, hatodik kötete. A kaposvári levéltár 1975-ös évkönyve tizenegy tanulmányt közöl a történelemtudomány köréből. A *Kanyar József* levéltárigazgató szerkesztésében megjelenő évkönyv anyagából kiemelkedik *Lagzi István* dolgozata (Francia menekültek Magyarországon a második világháború idején), valamint *Szili Ferenc* tanulmánya (Egy zselici mikrotáj gazdaságtörténete a felszabadulás után). Az évkönyv közli a korábbi öt kötetről a múlt év őszén, Kaposvárott rendezett vitaülés anyagát, valamint *Kanyar József* beszámolóját a szocialista somogyi könyvtárügy negyedszázados múltjáról.

*

Film készül *BERTHA BULCSU* folyóiratunkban közölt *A kenguru c. regényéből*, *ZSOMBOLYAI JÁNOS* rendezésében.

*

LANTOS FERENC „Természet — Látás — Alkotás” c. didaktikai kiállításorozatának a térábrázolást bemutató negyedik része szeptember 20-án nyílik Pécsen, az Orvostudományi Egyetem aulájában.

Szeptember 8-án szerkesztőségünkbe látogatott *ROSZTISZLAV B. KORNEV* szovjet író, a leningrádi „Néva” c. folyóirat első főszerkesztő-helyettese. A látogatás eredményeképpen cserekapcsolat és együttműködési megállapodás született a két folyóirat között: a Néva a Jelenkor, folyóiratunk pedig a Néva íróit, költőit mutatja be olvasóinak.

*

A KÉPZŐMŰVÉSZETI VILÁGHÉT alkalmából szeptember 18-án nyílik meg Mohácson *Zs. Kovács Diána* textilképzése. *Altörjai István* képeit Komlón mutatják be. Nyíregyházán kilenc pécsi festő műveiből rendeznek kiállítást.

*

ARANYTOLL-DÍJAT adományoztak Csuka Zoltánnak macedón fordításaiért Jugoszláviában, a *Műfordítók IV. Nemzetközi Tanácskozása* alkalmából. — A zágrábi *Mladost* kiadónál megjelent Csuka Zoltán válogatott verseinek kötete *Enver Colaković* fordításában.

*

SOMOGYI-SOMA LÁSZLÓ festőművész képeiből rendeztek kiállítást Pécsen szeptember 11—25. között a Képcsarnokban.

*

Megjelent a *BARANYAI MŰVELŐDÉS* új száma. A „Közoktatás” rovatban többek között dr. *Bárdi László*: A közoktatás és a közművelődés kapcsolatrendszerének új vonásai és *Krisztián Béla*: Közoktatás — közművelődés — gazdaságpolitika c. írása kapott helyet. A közművelődési tanulmányok, jegyzetek sorában *Rajnai József* a közművelődés irányításának néhány kérdéséről, *Szentirányi József* a közoktatás és a közművelődés egységéről, *Újvári Jenő* pedig az amatőr művészeti mozgalomról ír. — A „Körkép” rovatban a pécsi tudományos és művészeti életéről szóló cikkeket közöl a *periodika*, majd *honismereti tanulmányok* zárják a számot.